

Σχολείο και Ζωή

1

ΜΗΝΙΑΙΑ
ΠΑΙΔΑΓΟΓΙΚΗ
ΕΠΙΘΕΟΡΗΣΙΣ

ΕΤΟΣ ΙΓ'
ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ
1965

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: Γ. ΖΟΜΠΑΝΑΚΗΣ

«ΣΧΟΛΕΙΟ ΚΑΙ ΖΩΗ» ΜΗΝΙΑΙΑ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΙΣ Εκδίδεται τὴν 1ην ἐκάστου μηνός. Διευθυντής: Γ. ΖΟΜΠΑΝΑΚΗΣ Διαχειριστής: ΑΝΔΡ. ΖΟΜΠΑΝΑΚΗΣ Γραφεῖα: Ἀκαδημίας 57 — Ἀθῆναι	ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ Ἑσωτερικοῦ: Για τὰ Σχολεῖα . . . Δρχ. 1:0 Για τοὺς ἐκπαιδευτικοὺς . . . 40 Ὀργανισμοὺς, Τραπεζὰς κλπ. » 250 Τὸ τεύχος . . . 10 Ἑξωτερικοῦ: Για Ἑκπαιδευτικοὺς: 1,5 λίρα Ἀγγλ. ἢ δολλάρια 4 (Ἑτησίᾳ). Για σχολεῖα: 2 λίραι Ἀγγλίας ἢ δολ- λάρια 5,5. (Ἑτησίᾳ). Ἡ συνδρομὴ ἀρχίζει ἀπὸ τὸν Ἰανουά- ριο ἐκάστου ἔτους καὶ προπληρώνεται Συνεργασία, γράμματα, ἐπιταγὰς κλπ στὴ διεύθυνση: Περιοδικὸ «ΣΧΟΛΕΙΟ ΚΑΙ ΖΩΗ» ὁδὸς Ἀκαδημίας 57 Ἀθή- νας (Κ). Τηλ. 633.461 Τ. Τ. 143.
«L'ECOLE ET LA VIE» REVUE MENSUELLE DE PÉDAGOGIE Directeur: G. ZOMPANAKIS Gérant: A. ZOMPANAKIS Rue: Acadimias 57 — Athènes Année 13 JANVIER 1965	
ΕΤΟΣ ΙΓ' ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ 1965 ΤΕΥΧΟΣ 1 Διευθύνσεις κατὰ νόμον: Διευθυντοῦ: Βασ. Σοφίας 8 — Νέα Σμύρνη Τυπογραφικαὶ Ἑργασίαι Γερ. Α. Γεωργιάδης Ὁδὸς Βαλτετοῦ 62 — Ἀθῆναι — Τηλ. 624-692	

Ἐγγράφονται συνδρομηταὶ καὶ πωλοῦνται προηγούμενα τεύ-
 χη τοῦ περιοδικοῦ «ΣΧΟΛΕΙΟ ΚΑΙ ΖΩΗ» στὰ Γραφεῖα μας
 ΟΔΟΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ 57 — ΑΘΗΝΑΙ — ΤΗΛ. 633.461 Τ. 143

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Ἡ Διεύθυνση: Ἡ νέα μας περίοδος	σελ. 1
Βασ. Ἑμμ. Φθενάκη: Ἡ παιδικὴ καὶ νεανικὴ ἡλικία ὡς στάδια τῆς ἀνθρώ- πινῆς ἐξελίξεως	2
Σπύρου Παγιατάκη: Πὼς ἀντιλαμβάνεται ὁ ἔφηβος τὴν ὠραιότητα	18
Θωμᾶ Πλατανιά: Κοινωνία καὶ νεολαία	22
Εὐριπίδη Σούρλα: Τὰ ράκη τῆς μητέρας εἶναι προσφιλέστερα ἀπὸ τὴν πορ- φύρα τῆς μητρὸς αἰς	28
Α. Μπενέκου: Για ἓνα πρόγραμμα αἰσθητικῆς ἀγωγῆς	31
Χρ. Ζάρα: Ἡ καλλιέργεια τοῦ προφορικοῦ λόγου εἰς τὸ Δημοτικὸν Σχολεῖον	43
Ἀριστομ. Ἡλ. Πανογάκου: Καθαρεύουσα ἢ δημοτικὴ στὸ Δημοτικὸ Σχολεῖο;	47
Ἀσπασία Α. Ταυλαρίδου: Ἡ οἰκογένεια καὶ ἡ ἐποχὴ μας	50
Διεθνὴς Ἑκπαιδευτικὴ Κίνησις:	60
Ἑλληνικὴ Ἑκπαιδευτικὴ Κίνησις:	62
Γ. Ζομπανάκη: Κριτικὴ τοῦ Βιβλίου	64

"ΣΧΟΛΕΙΟ ΚΑΙ ΖΩΗ"

ΜΗΝΙΑΙΑ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΙΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ - ΕΚΔΟΤΗΣ: Γ. ΖΟΜΠΑΝΑΚΗΣ

Ἔτος ΙΓ'

Ἰανουάριος

Τεύχος 1

Ἡ νέα μας περίοδος

Ἡ ἀνατολὴ τοῦ νέου ἔτους 1965 ἀποτελεῖ σημαντικὸ σταθμὸ
 γιὰ τὸ περιοδικὸ μας! Τὸ «Σχολεῖο καὶ Ζωὴ» περπατεῖ πιά στὰ δε-
 κατρία τοῦ χρόνιου. Κλείνει ὁλόκληρο τὸν κύκλο τῆς παιδικῆς τοῦ ἡλι-
 κίας. Ὡς ἐδῶ ἔχει τὸ συναίσθημα, ὅτι ἡ συμβολὴ τοῦ ἦταν πολύτιμη
 γιὰ τὴν ἀναμόρφωση καὶ τὸ συγχρονισμὸ τῆς Παιδείας καὶ τὴν ἐπί-
 λυση τῶν δύσκολων προβλημάτων τῆς καθημερινῆς ἐργασίας τοῦ σχο-
 λείου. Ἡ ἐπιτυχία αὐτὴ ὀφείλεται στοὺς πιστοὺς συνεργάτες καὶ στὴν
 πρόθυμη καὶ τακτικὴ συμπαράσταση τῶν ἀναγνωστῶν του. Ἀπὸ σή-
 μερα μπαίνει σὲ μιὰ νέα φάση. Ἀρχίζει τὴν ἐντονη καὶ ἐπαναστατικὴ
 περίοδο τῆς ἐφηβικῆς τοῦ ζωῆς, ἀλλάζει ἡ φωνὴ του, αὐξάνουν οἱ σε-
 λίδες του καὶ ψηλαφεῖ, πὼς νὰ προσαρμόσῃ τὸ περιεχόμενό του μὲ τὸ
 ἐπιστημονικὸ, ἐρευνητικὸ, κοινωνικὸ καὶ πρακτικὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς.

Θὰ κοπιᾶσῃ πολὺ, ὥς ὅτου ξαναβρῇ τὸν ἑαυτὸν του καὶ ἀποκτήσῃ
 πάλι τὴν ἰσορροπία καὶ τὰ σταθερὰ βήματα ποὺ θὰ τοῦ ἐπιτρέψουν
 νὰ χαράξῃ τὴ νέα του γραμμὴ καὶ τὸν νέο ὁριστικὸ προσανατολισμό.

Ἐδῶ θὰ κατευθύνῃ τὰ πρῶτα τοῦ βήματα μιὰ πολὺ εὐνοϊκὴ συγ-
 κυρία, ἡ ὑγιεινὴ ἀτμόσφαιρα τῆς ἀληθινῆς Δημοκρατίας καὶ ἡ ἐπανα-
 στατικὴ μεταρρύθμιση τῆς Παιδείας. Μιὰ ἰδανικὴ σύμπτωση!

Τὸ περιοδικὸ μας θὰ συμπορευθῇ πλάϊ - πλάϊ μὲ τὴν μεταρρύθ-
 μιση καὶ θὰ βοηθήσῃ μὲ ὅλες τοῦ τις δυνάμεις τὴν ἐπιτυχία τῆς στὴν
 ἐφαρμογὴ καὶ στὴ πράξη. Ἀναγνωρίζει προκαταβολικὰ ὅτι οἱ κύριες
 γραμμὲς τοῦ νέου Νόμου εἶναι ψυχολογικὰ καὶ παιδαγωγικὰ θεμελιω-
 μένες καὶ συγχρονίζουσιν ἀπόλυτα τὴν Παιδεία τῆς χώρας μὲ τὸν γοργό
 ρυθμὸ τῆς ἐποχῆς καὶ τὸ ἀνανεωμένο πνεῦμα τῶν προχωρημένων χω-
 ρῶν τῆς Εὐρώπης καὶ Ἀμερικής. Ἀλλὰ δὲν θὰ διστάσῃ νὰ ἀπορρίψῃ,
 νὰ σχολιάσῃ, μὲ ὅλη τὴν καλὴ πίστιν ἄλλες γραμμὲς ἢ ἀνεδαρτικὲς ἐνέρ-
 γειες, ποὺ ξεπερνοῦν τὰ ὅρια, ἢ παραγυροῦσιν τὸ ἀληθινὸ πνεῦμα
 τοῦ νομοθέτη καὶ ὁδηγοῦν στὴ σύγχυση καὶ τὸ χάος.

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΑΡΧΕΙΟΥ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΩΝ

ΔΩΡΕΑ Κ. Κουλιδου
 ΗΜΕΡΟΜ. 20-7-90
 ΑΡΙΘ. 44433

Τὸ 1965 ἀποτελεῖ τὸ πρῶτο πειραματικὸ στάδιο τῶν νέων μέτρων τῆς Παιδείας. Ἡ ὅλη μεταρρύθμιση εἶναι μιὰ πολὺ σοβαρὴ υπόθεση καὶ ἀπαιτεῖ σοβαρὴ σκέψη, σοβαροὺς ἀνθρώπους καὶ σοβαρὸ ἀντίκρουσμα. Ἀπαιτεῖ συναγεμῶν τῶν ψυχῶν καὶ ἐπαρση τῶν πνευμάτων. Ἀπὸ τὴν ἐπιτυχίᾳ ἢ ἀποτυχίᾳ τῆς ἐξαεῖται ἡ τύχη τῶν ἀτόμων καὶ τὸ μέλλον ὅλης τῆς χώρας. Ποτὲ ἄλλοτε δὲν ὑπῆρξε τόσο μεγάλη καὶ ἐπιτακτικὴ ἢ ἀνάγκη νὰ σκεφθοῦμε σοβαρὰ καὶ νὰ συζητήσωμε γιὰ ὅλα τὰ προβλήματα, ποὺ θὰ προετοιμάσουν τὴ νέα γενεά, ποὺ ἔρχεται. Τὸ νὰ ἀρνῆσαι ὅλα καὶ νὰ προσκολλᾶσαι σὰν στρεῖδι στὸ παρελθὸν εἶναι πολὺ εὐκόλο. Δύσκολο εἶναι νὰ προσαρμόξεσαι κάθε μέρα καὶ νὰ παρακολουθῇς πιστὰ τὴν ταπεινὴ ἐργασία, ποὺ δημιουργεῖ τὸν κόσμον καὶ πρὸ πάντων τὸ σχολικὸν κόσμον.

Τέλος ἐκφράζομε τὴν εὐχὴ καὶ τὴν ἐλπίδα, ὅτι τὸ 1965 δὲν θὰ εἶναι γιὰ ὅλους, ὅπως ὅλα τὰ προηγούμενα, ἀλλὰ ἓνας χρόνος ποὺ θὰ διατηρήσωμε στὴ μνήμη μας, γιατί θὰ μᾶς ἐπιτρέψῃ νὰ προχωρήσωμε.

Ἡ Διεύθυνση

Η ΠΑΙΔΙΚΗ ΚΑΙ ΝΕΑΝΙΚΗ ΗΛΙΚΙΑ ΩΣ ΣΤΑΔΙΑ ΤΗΣ ΑΝΘΡΩΠΙΝΗΣ ΕΞΕΛΙΞΕΩΣ

Ἡ σύγχρονος Ψυχολογία παρέσχε κατὰ τὴν ὑπερεκατονταετη της ἱστορίαν ἓν τοιοῦτον πλῆθος ψυχολογικῶν πορισμάτων καὶ ἀνέπτυξε μιὰν τοιαύτην ποικίλιαν μεθόδων, ὥστε κατέστη—ὁμοίως ὥς καὶ εἰς τὴν ἱατρικὴν—ἀπαραίτητος ὁ διαχωρισμός της εἰς ἐπὶ μέρους τομεῖς ἐρεῦνης. Ὅσον ἐν τούτοις πολύτιμα καὶ ἂν εἶναι τὰ πορίσματα, εἰς τὰ ὁποῖα κατέληξαν αἱ ἐπὶ μέρους αὐταὶ ἐρευναι, τοσοῦτον δὲν θὰ πρέπει νὰ λησμονῆται τὸ γεγονός, ὅτι κατὰ τὴν ἱστορικὴν αὐτὴν πορείαν τῆς ἐξελιξεως ἐξηφανίζετο ὅλον ἐν ἡ σχέσις πρὸς τὸ σύνολον, εἰς τὸ ὁποῖον εὐρίσκονται τὰ ποικίλα γεγονότα καὶ φαίνόμενα τοῦ ψυχικοῦ βίου. Καὶ τὸ σύνολον αὐτὸ δὲν ἦτο ἄλλο ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν ἄνθρωπον.(1)

Σήμερον θεωρεῖται ἐπὶκαιρὸς ἡ προσπάθεια ἀνυψώσεως τῆς ποικιλίας καὶ τοῦ πλήθους τῶν χωριστῶν αὐτῶν φαινομένων τοῦ ψυχικοῦ βίου εἰς μιὰν ἀνωτέραν σφαῖραν καὶ τοῦ σχηματισμοῦ μιᾶς καθολικῆς ἀνθρωπίνης εἰκόνης, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον θὰ καταστήσῃ τὴν Ψυχολογίαν μιὰν—ὅ,τι ὀφείλει νὰ εἶναι—ἐπιστήμην περὶ τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ τοῦτο δὲν ἰσχύει μόνον διὰ τὴν Γενικὴν Ψυχολογίαν, ἥτις ἀσχολεῖται μὲ τὴν ἐρευναν τῶν κοινῶν ψυχικῶν γεγονότων καὶ φαινομένων τῶν ψυχικῶς πλήρως ἀνεπτυγμένων ἀνθρώπων, ἀλλὰ ἐπίσης καὶ διὰ τὴν Ἐξελικτικὴν Ψυχολογίαν (Entwicklungspsychologie), ἥτις ἐρευνᾷ τὴν βαθμιαίαν ἀνάπτυξιν καὶ διαφοροποίησιν τοῦ ψυχικοῦ βίου. Τὸ πρῶτον βῆμα πρὸς τὴν κατεύθυνσιν αὐτὴν ἐγένετο, ὅταν ἀνεγνωρίσθῃ ὅτι τὰ προβλήματα τῆς ἐξελικτικῆς Ψυχολογίας δὲν θὰ

πρέπει νὰ θεωροῦνται λελυμένα, ὅταν ἡ βαθμιαία διαφοροποίησις καὶ ἡ ἀνάπτυξις τῶν διαφόρων ψυχικῶν λειτουργιῶν—ὡς π. χ. τῆς σκέψεως, τῆς μνήμης, τῆς γλώσσης κλπ.—ἐρευνῶνται μεμονωμένοι εἰς τὴν ἐξελικτικὴν αὐτῶν πορείαν καὶ εἰς τὴν προϊούσαν διαφοροποίησιν τῶν. Κατενόηθη σαφῶς ὅτι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐξελίσσεται εἶναι ὁ ὅλος ἄνθρωπος καὶ ὅτι ἡ ἐξέλιξις ὀφείλει νὰ γίνῃ νοητὴ ὡς μία σειρὰ μεταμορφώσεων «καθολικῶν σχημάτων» ἢ «καθολικῶν καταστάσεων», ἐκάστη τῶν ὁποίων ἔχει ἰδίαν μορφήν καὶ βιωματικὴν σύνθεσιν. Θεωρεῖται δὲ ἐπίτευγμα τοῦ Oswald Kroh ὁ τονισμὸς τοῦ σημείου τούτου καὶ ἡ ἀνάλογος στροφὴ τῆς Ἐξελικτικῆς Ψυχολογίας πρὸς αὐτό.(1)

I

Ἐν παρατηρήσωμεν τὴν πρώτην κατάστασιν ποὺ διανύει ὁ ἄνθρωπος ὡς ἐμψυχον ὄν, θὰ πρέπει νὰ θεωρηθῇ ἄξιον προσοχῆς τὸ γεγονός, ὅτι τὸ νεογέννητον διάγει τὰ 9/10 τῆς ἡμέρας εἰς κατάστασιν ὕπνου. Τοῦτο ἀποδεικνύει ὅτι ζῇ κυρίως ἀπὸ τὸ στῆθος καὶ τὸ περιεχόμενον τοῦ ἀσυνειδήτου βάρους τῆς ζωῆς. Μόνον τὸ 1/10 τῆς ἡμέρας πληροῦται ὑπὸ τοῦ βιώματος. Ἐὰν δὲ ἐρωτήσωμεν, πῶς δυνάμεθα νὰ φαντασθῶμεν τὸ βίωμα τοῦτο, τότε εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ ἀχθῶμεν εἰς τὸν ἐσωτερικὸν κόσμον τοῦ νεογεννήτου διὰ τῆς παρατηρήσεως τῆς ἐξωτερικῆς αὐτοῦ συμπεριφορᾶς. Ἐκ τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων, τὰ ὁποῖα φέρουν εἰς ἐπαφὴν μὲ τὸ περιβάλλον καὶ θέτουν εἰς λειτουργίαν τὸν κύκλον τοῦ βιώματος, εἶναι ἡδὴ σχετικῶς διαφοροποιημένα τὰ αἰσθητήρια ὄργανα τῆς ἀφῆς, τῆς θερμότητος, τῆς γεύσεως καὶ τῆς ὀσμῆς, ἐνῶ αἱ ἀνώτεροι αἰσθήσεις τῆς ὁράσεως καὶ ἀκοῆς, ὡς κατ' ἐξοχὴν ὄργανα τῆς ἐξωτερικεύσεως τοῦ κόσμου δὲν λειτουργοῦν εἰσέτι, ἀντιδροῦν δὲ μόνον εἰς ἐξωτερικῶς ἰσχυροὺς ἐρεθισμοὺς. Ἐν πάσῃ περιπτώσει ὀφείλομεν νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι ὁ κόσμος τοῦ νεογεννήτου, ὡς τὸν παρέχουν εἰς αὐτὸ αἱ αἰσθήσεις του, δὲν ἔχει οὔτε τὸ σχῆμα οὔτε τὴν δομὴν (Struktur) τοῦ κόσμου τῶν ἀνεπτυγμένων. Ὑποθέτομεν ἐν τούτοις δεδικαιολογημένως ὅτι τὰ αἰσθήματα, ἅτινα προκύπτουν ἐκ τῶν ἐρεθισμῶν τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων, δὲν ἐνοῦνται εἰς διαρθρωμένας ὁλότητας μὲ ἀντικειμενικὴν ἀκρίβειαν. Ἡ μορφή τῆς ἐσωτερικεύσεως τοῦ κόσμου δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς «βίωμα ἱμπρεσιονιστικῶν τμημάτων τῶν ἐντυπώσεων» καὶ «θολῶν νησιδῶν ἀντιλήψεως». Τὸ εἶδος τῶν ἀντιδράσεων, αἱ ὁποῖαι ἀκολουθοῦν τὰς ἐντυπώσεις αὐτάς, δεικνύει περαιτέρω, ὅτι τὸ περιεχόμενον τῶν ὁρμῶν, τῶν τάσεων καὶ τῶν ροπῶν τοῦ νεογεννήτου ἀναφέρεται εἰς τὴν καθαρῶς βιολογικὴν τοῦ αὐτοσυντήρησιν, δηλαδὴ εἰς τὴν διατήρησιν τοῦ ὡς ζῶντος ὄντος ἐν τῇ ὀργανικῇ του πραγματικότητι, ἀντιδρᾷ δὲ εἰς ἐρεθισμοὺς οἵτινες προάγουν τὴν ὑπαρξίν του, διὰ τῆς στροφῆς, εἰς ἀντιθέτους δὲ ἐρεθισμοὺς ἀρνητικῶς, διὰ τῆς ἀποστροφῆς. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον γίνεταί αἰσθητὸν ἔχει «σηματοδοτικὸν χαρακτήρα» (Signalcharakter) μὲ τὴν ἐννοιαν τῆς βιολογικῆς σκοπιμότητος.

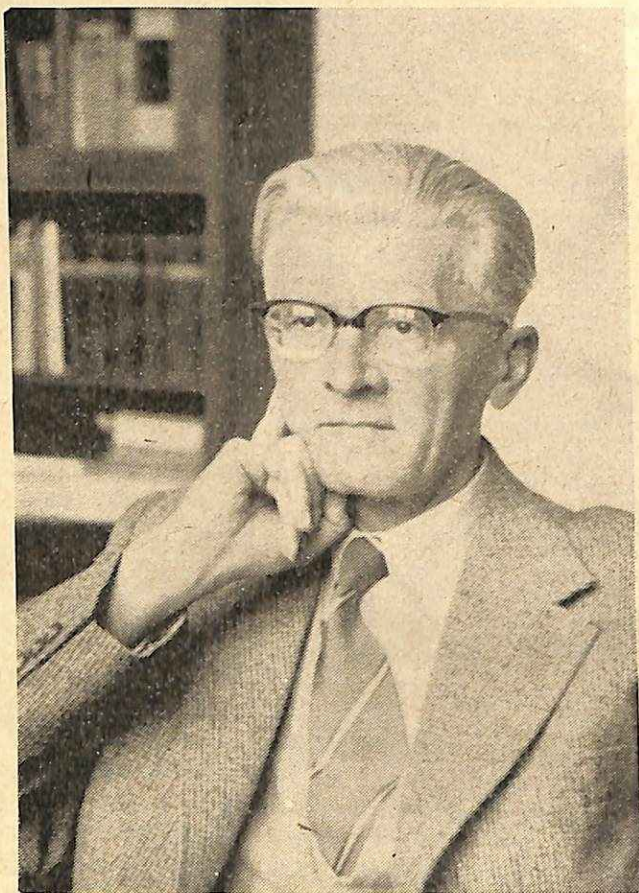
Ἀντίστοιχον τοῦ καθαρῶς βιολογικοῦ περιεχομένου τοῦ βιώματος τούτου εἶναι καὶ τὸ περιεχόμενον τῶν συναισθημάτων. Αἱ ἐξωτερικαὶ ἀντιδράσεις, τὰς ὁποίας παρατηροῦμεν εἰς τὸ νεογέννητον, συνηγοροῦν ὑπὲρ τοῦ γεγονότος, ὅτι τὰ συναισθήματά του περιορίζονται εἰς κατώτερα συναισθήματα, εἰς «σωματικά» τοιαῦτα, ἥτοι εἰς συναισθήματα, τὰ ὁποῖα ἐξαρτῶνται ἀμέσως ἐκ τῆς ὁμαλῆς ἢ μὴ λειτουργίας τῶν ὀργάνων τοῦ ἀνθρώπου.

1. Philipp Lersch.: Aufbau der Person. 9. Aufl. München 1964.

1. Oswald, Kroh.: Psychologie des Grundschulkindes 1944.
: Psychologie der Oberstufe 1964.

πίνου σώματος ή εις τοιαυτά τὰ ὁποῖα βιοῦνται ὡς ἀσαφεῖς συναισθηματικαὶ καταστάσεις τοῦ ὅλου σώματος π.χ. ὡς πείνα, δίψα, κόρος, ὡς σωματικὴ εὐαρέσκεια ἢ δυσαρέσκεια, ὡς κόπωση, κλπ.

Ὁ ἄνθρωπος ζῇ λοιπὸν κατὰ τὴν πρώτην φάσιν τῆς ἐξελιξέως του κατ' ἐξοχὴν κεκλεισμένος εἰς τὸν ἑαυτὸν του, ὡς μία εὐαίσθητος σφαῖρα εἰς τὴν περιφέρειαν τῆς ὁποίας ἀπαντῶνται οἱ ἐρεθισμοὶ τοῦ πέριξ κόσμου.

Philipp Lersch, Καθηγητοῦ τῆς Φιλοσοφίας καὶ Ψυχολογίας τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Μονάχου, Ἀκαδημαϊκοῦ.

Τὸ νεογέννητον ζῇ περισσότερο ἀμυντικῶς. Τὸ κλάμμα ἀνήκει εἰς τὰς κατ' ἐξοχὴν συχνότερας ἐξωτερικεύσεις τῆς ἐσωτερικῆς καταστάσεως. Καὶ τοῦτο κατανοεῖται ἐκ τοῦ ὅτι τὸ παιδί ἔχει πλέον ἀποσπασθῇ ἀπὸ τὸν μητρικὸν ὁργανισμόν, ὁ ὁποῖος τοῦ παρείχε μέχρι τοῦδε προστασίαν καὶ τροφήν. Τοιοῦτοτρόπως αἱ καθαρῶς βιολογικαὶ ἀνάγκαι καθίστανται βασικὸν περιεχόμενον τοῦ βιώματος τοῦ παιδὸς τῆς πρώτης φάσεως τῆς ἀνθρωπίνης ἐξελιξέως. Ὅλα τὰ βιώματα, τὰ ὁποῖα δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν εἰς αὐτό, ἐξυπηρετοῦν ἐμφανῶς μόνον τὴν βιολογικὴν του αὐτοσυντήρησιν.

II

Ἡ πρώτη αὐτὴ μορφή τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, τὸ στάδιον τοῦ νεογεννήτου, μεταβάλλεται καὶ παρέχει θέσιν εἰς μίαν νέαν φάσιν τῆς ἐξελιξέως τὴν στιγμὴν, καθ' ἣν καθίσταται φανερὴ, εἰς τὰς ἐξωτερικὰς ἐκδηλώσεις τοῦ παιδὸς μία πρώτη αὐθόρμητος στροφή πρὸς τὸ περιβάλλον, ἢ ἐκδήλωσις τοῦ πρώτου διαφέροντος δι' αὐτό. Τοῦτο συμβαίνει μετὰ τῆς ἑκτῆς καὶ τῆς ἐνάτης ἐβδομάδος ἀπὸ τῆς γεννήσεως τοῦ παιδὸς. Ἐξωτερικὸν χαρακτηριστικὸν γνώρισμα ἀποτελεῖ, κατὰ τὸν Oswald Ktöh τὸ γεγονός ὅτι ὁ παῖς χαμογεῖ κατὰ τὴν ἐμφάνισιν τῆς μητρός. Ὁ ὀφθαλμὸς καὶ τὸ οὖς τὰ ὁποῖα μέχρι τοῦδε οὐδένα ρόλον διεδραμάτιζον ὡς μέσα προσανατολισμοῦ εἰς τὸ περιβάλλον, κερδίζουν τώρα εἰς σημασίαν ὡς ἡγετικά αἰσθητήρια ὄργανα, τὴν ὁποῖαν διατηροῦν ἐφεξῆς ἀναλλοίωτον. Τὸ βλέμμα ἀρχίζει νὰ σταθεροποιῆται, τὸ παιδί ἀρχίζει νὰ βλέπῃ ἀνθρώπους καὶ ἀντικείμενα ὡς καὶ νὰ παρακολουθῇ ὀπτικῶς ἐπὶ τι χρονικὸν διάστημα τὸ ἀντικείμενον τῆς προσοχῆς. Ἀρχίζει νὰ ἀκροᾶται ἤχους καὶ φθόγγους φωνῆς, ἐνῶ κατὰ τὴν πρώτην φάσιν ἐβιοῦτο τὰ ἀκουστικὰ αἰσθήματα κατ' ἐξοχὴν ὡς ἐνοχλήσεις. Ἐὰν μέχρι τοῦδε ἡ σχέσις πρὸς τὸν κόσμον ἀποτελεῖ ἀπλῶς μίαν παθητικὴν ἀντίδρασιν εἰς ἐξωτερικοὺς ἐρεθισμοὺς, τώρα ἀναπτύσσεται μία πρώτη, βεβαίως εἰσέτι ὀλίγον διαφοροποιημένη, μορφή λαμβάνειν γνῶσιν, ἥτις εἶναι ἀπηλλαγμένη τῆς πίεσεως τῶν καθαρῶς βιολογικῶν ἀναγκῶν, ἐπεκτείνεται δὲ ἐκ τούτου εἰς ἐντυπώσεις, αἱ ὁποῖαι δὲν ἔχουν πλέον ἄμεσον σημασίαν διὰ τὰ βιολογικὰ διαφέροντα καὶ τὴν ἐκάστοτε σωματικὴν κατάστασιν τοῦ ἐμψύχου ὄντος. Εἰς τοῦτο δύνανται τις νὰ ἴδῃ τὸ πρῶτον ἄνοιγμα τοῦ ὀφθαλμοῦ πρὸς τὸν κόσμον, τὴν πρώτην ὁρμὴν πρὸς ἀνάπτυξιν τοῦ κατ' ἐξοχὴν ἀνθρωπίνου χαρακτηριστικοῦ γνωρίσματος, τὸ ὁποῖον ὠνόμασαν Weltoffenheit (Max Sceller) («ἀνοικτότης πρὸς τὸν κόσμον ἢ ψυχικὴ ἐτοιμότης»). Τὴν αὐθόρμητον αὐτὴν στροφήν πρὸς τὸν κόσμον, ἥτις ὑψοῦται ὑπεράνω τῶν βιοτικῶν ἀναγκῶν, ἐπιτελεῖ τὸ παιδίον τῆς δευτέρας φάσεως, ὅχι μόνον μὲ τὰ ὄργανα παρατηρήσεως, τὰ αἰσθητήρια ὄργανα, ἀλλὰ ἐπίσης καὶ μὲ τὸ ὄργανον δράσεως, τὴν χεῖρα.

Ὁ παῖς ἀρχίζει, τῇ συνεργασίᾳ ἀφῆς καὶ δράσεως, νὰ ἄπτεται διαφορῶν ἀντικειμένων. Ἡ ἀφῆ αὐτὴ τῶν ἀντικειμένων ἴσταται εἰς τὴν ὑπηρεσίαν μιᾶς πρώτης γνωριμίας τοῦ κόσμου, μιᾶς ἐπεκτάσεως τοῦ ὀρίζοντος τῆς ζωῆς, ἥτις ὑψοῦται ὑπεράνω τῆς περιοχῆς τῶν καθαρῶς βιολογικῶν, ἥτοι μόνον διὰ τὴν διατήρησιν τῆς ζωῆς, σημαντικῶν ἐντυπώσεων.

Εἰς ἄμεσον σχέσιν μετὰ τῆς ἐπεκτάσεως τοῦ ὀρίζοντος τῆς ζωῆς τοῦ παιδὸς εὐρίσκεται καὶ ἡ ἀνάπτυξις τῆς ἱκανότητος τοῦ ἀναγνωρίζειν. Δι' αὐτῆς λαμβάνει ὁ κεκλεισμένος κόσμος τοῦ παιδὸς προοδευτικῶς τὸν χαρακτήρα τῆς ἀναγνωρίσεως μὲ τὴν βοήθειαν τῶν ὀργάνων παρατηρήσεως καὶ δράσεως. Δεῖγμα ἐπίσης μιᾶς ἀπὸ τὴν πίεσιν τῶν βιολογικῶν ἀναγκῶν ἀπηλλαγμένης ἐπικοινωνίας μὲ τὸ περιβάλλον εἶναι ἡ μίμησις, ἥτις ἀρχίζει τώρα, εἰς τὴν δευτέραν φάσιν τῆς ἐξελιξέως, νὰ συμβάλλῃ πρὸς ἐμπλουτισμὸν τῶν μορφῶν τῆς παιδικῆς συμπεριφορᾶς. Τέλος καταδεικνύει τὸ γεγονός, ὅτι τὸ παιδίον ζῇ τώρα—ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν πρώτην φάσιν τῆς ἐξελιξέως—ὑπεράνω τῶν ἀπλῶν βιολογικῶν ἀναγκῶν, εἰς τὸ παιδικὸν παῖγνιον. Τὸ παιδίον τῆς ἡλικίας αὐτῆς ἀρχίζει νὰ παίζῃ, τὸ δὲ παίγνιον παρουσιάζει ἕναν τρόπον συμπεριφορᾶς, ὅστις εἶναι ἀπηλλαγμένος ἀπὸ τὴν πίεσιν τῆς ἐκάστοτε δεδομένης καταστάσεως.

Ἐὰν τώρα ἐλέγχθῃ ὅτι τὸ δεύτερον στάδιον τῆς ἐξελιξέως, τὸ ὁποῖον διαρκεῖ μέχρι τέλους τοῦ πρώτου ἔτους, χαρακτηρίζεται διὰ μιᾶς αὐθορμήτου στροφῆς πρὸς τὸν κόσμον, δι' ἑνὸς πρώτου διαφέροντος δι' ὀπτικά καὶ ἀκουστικὰ αἰσθήματα, ὡς καὶ διὰ τῆς πρώτης τάσεως πρὸς ἐπαφὴν μὲ

ἀντικείμενα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, θὰ ᾔτο ἐν τούτοις ἐσφαλμένον νὰ φαντασθῶμεν τὸν κόσμον αὐτὸν ὅμοιον μὲ τὸν τοῦ ἀνεπτυγμένου ἀνθρώπου. Ὁ κόσμος τοῦ παιδίου ἔχει κατ' ἀρχὴν συμβατικὸν χαρακτήρα. Ὅ,τι τοῦτο βλέπει, δὲν εἶναι πράγματι ἀντικείμενα μὲ μίαν σταθερὰν καὶ μόνιμον μορφήν, ὡς ἐκεῖνα ἐκ τῶν ὁποίων συνίσταται ὁ κόσμος τῶν ὠρίμων, ἀλλὰ παροδικὰ γεγονότα. Τοιοῦτον συμβατικὸν χαρακτήρα ἔχουν ἐπίσης τὰ ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα εὗρισκονται ἐντὸς τοῦ ὁπτικοῦ χώρου. Κατὰ βάθος δὲν βιοῦνται ταῦτα ὡς κάτι, τὸ ὁποῖον ἐμφανίζεται οὕτως ἢ ἄλλως καὶ εἶναι ἐκεῖνο ἢ τοῦτο, ἀλλὰ ὡς κάτι, μὲ τὸ ὁποῖον δυνατὰ τις νὰ πράξῃ τι. Τοῦτο ὑπὸ τὴν ἔποψιν τοῦ ὠρίμου ἀνθρώπου, σημαίνει ὅτι ἐλλείπει ἀπὸ τὴν παιδικὴν ἀντιληπτικὴν ἱκανότητα τῆς φάσεως αὐτῆς ἡ ἔννοια τῆς κατηγορίας τῶν ἀντικειμένων.

III

Ἐὰν τοῦτο τώρα οὕτως ἔχῃ, ὀφείλει νὰ ὑπάρχῃ εἰς τι σημεῖον τῆς πορείας τῆς ψυχικῆς ἐξελίξεως μία περιοχὴ, εἰς τὴν ὁποίαν ἀρχίζει νὰ μεταβάλλεται ἡ εἰκὼν τοῦ κόσμου ἀπὸ δυναμικὴν εἰς στατικὴν. Καὶ τὸ σημεῖον τοῦτο εὗρίσκεται εἰς τὸ τέλος περίπου τοῦ πρώτου ἔτους, χαρακτηρίζεται δὲ τὴν ἐκ τῆς δευτέρας εἰς τὴν τρίτην φάσιν μεταβάσεως τῆς ἐξελίξεως. Τὸ σπουδαιότερον δὲ χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῆς μεταβάσεως ταύτης ἀποτελεῖ ἡ ὑπὸ τοῦ παιδὸς προϊόνσα μὀρφωσις μιᾶς ἀντικειμενικῆς καὶ σταθερᾶς μορφῆς τῶν ἀντικειμένων.

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι ἡ μεταβολὴ αὕτη εἶναι συνδεδεμένη μὲ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς γλώσσης, ἀκριβέστερον δὲ μὲ τὴν διαπίστωσιν ὅτι ἕκαστον ἀντικείμενον φέρει ἐν ὄνομα, ἥτις ἐπιτυχάνεται κατὰ τὸ ἥμισυ τοῦ δευτέρου ἔτους καὶ κυριαρχεῖ ἐπὶ τοῦ βιωματικοῦ κόσμου τοῦ παιδός. Ὁ κόσμος, ὅστις γίνεται ἀντιληπτὸς τῇ βοήθειᾳ τῆς γλώσσης, ἀποτελεῖ τὸν διαπιστωθέντα, τὸν σταθερὸν κόσμον. Τὸ βίωμα τῆς πρὸ τῆς ἀναπτύξεως τῆς γλώσσης περιόδου ἐξαντλεῖται εἰς τὴν ρευστότητα τῶν ἐντυπώσεων, εἶναι δὲ ὡς ἐν κύμα εἰς τὴν ροὴν τοῦ γίνεσθαι, εἰς τὸ ὁποῖον οὐδὲν εἶναι σταθερὸν καὶ διαρκές.

Τοῦτο βεβαίως μεταβάλλεται εὐθὺς ὡς ὁ παῖς ἀνακαλύψει τὴν λέξιν. Διὰ τῆς ὀνομασίας τῶν ἀντικειμένων μετατίθεται ἐκ τοῦ παροδικοῦ τῶν αἰσθημάτων εἰς τὸ σταθερὸν. Ἡ λέξις ἀποτελεῖ σύμβολον τοῦ ἐναπομένου εἰς τὴν ροὴν τῶν γεγονότων, αἱ δὲ ἐντυπώσεις ἐκ τῶν αἰσθημάτων διαρθροῦνται εἰς μόνιμα πλέον σημασιολογικὰ συμπλέγματα. Ὁ κόσμος ἀποβάλλει τώρα διὰ τὸν παῖδα βαθμὴν τὸν συμβατικὸν τοῦ χαρακτήρα καὶ προβάλλεται εἰς τὴν παιδικὴν συνείδησιν ὡς σταθερὸν πεδῖον προσανατολισμοῦ. Ἐπιτελεῖται μία προοδευτικὴ τάξις καὶ διάταξις τοῦ βιωμένου εἰς τὸ ἀτομικὸν περιβάλλον.

Δὲν θὰ διαπράξῃ τις σφάλμα, ἐὰν ἴδῃ τὴν μεταβολὴν ταύτην εὗρισκόμενην εἰς μίαν ἐσωτερικὴν σχέσιν μὲ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ παῖς ἔχει μάθει, περίπου κατὰ τὸ τέλος τοῦ πρώτου ἔτους, τὴν κυριαρχίαν ἐκείνην, ἐπὶ τοῦ σώματός του, ἡ ὁποία τοῦ ἐπιτρέπει νὰ ἴσταται, νὰ βαδίζῃ, νὰ ἴσταται μὲ ἀνυψωμένην τὴν κεφαλὴν καὶ μὲ ἐλευθέρας τὰς χεῖρας ἔναντι τοῦ κόσμου καὶ νὰ ἀποκτᾷ οὕτω τὴν προϋπόθεσιν μιᾶς πρώτης ὀρθοσκοπικῆς ἀπόψεως τοῦτου.

Μίαν σταθεροποίησιν, κατὰ τὴν ἀνωτέρω ἔννοιαν, λαμβάνουν διὰ τὸ παιδίον τῆς τρίτης φάσεως τόσοι τὰ ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα κεῖνται ἐντὸς τοῦ ἀμέσου στενωτέρου ὁπτικοῦ τοῦ πεδίου, ὅσον καὶ ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα εὗρισκονται εἰς τὸ εὐρύτερον περιβάλλον αὐτοῦ. Ὅσον ἀφορᾷ τὰ ἀντικείμενα

τοῦ ἀμέσου τοῦ περιβάλλοντος, ταῦτα χρησιμοποιεῖ ὁ παῖς ὀλιγώτερον πλέον ὡς μέσα καὶ δυνατότητας διὰ μίαν διὰ παιγνίου ἄσκησιν τῶν λειτουργιῶν του. Πολὺ περισσότερον ἀρχίζει νὰ τὰ χρησιμοποιοῇ ὡς ὄργανα. Εἰς τοῦτο εὗρίσκεται ἀναμφιβόλως ἐν εἶδος στοθεροποιήσεως. Διότι μὲ τὴν λέξιν ὄργανον (ἐργαλεῖον · Werkzeug) ἐννοοῦμεν ἐν στοθερὸν ἀντικείμενον, τὸ ὁποῖον χρησιμεύει ὡς μέσον πρὸς ἐπίτευξιν σταθερῶν σκοπῶν κατὰ τὴν προσαρμογὴν εἰς τὸν περίεξ κόσμον καὶ τὴν ὑπερνίκησιν μιᾶς κατοστάσεως εἰς τὴν ζωὴν. Ὡς τοιαῦτα λοιπὸν ὄργανα ἀνακαλύπτει τώρα ὁ παῖς, κατὰ τὴν τρίτην φάσιν, τὰ ἀντικείμενα τοῦ ὁπτικοῦ τοῦ κύκλου. Οὕτω παρουσιάζονται αἱ πρῶται ἀπλᾶι ἐνέργειαι τῆς πρακτικῆς νοημοσύνης.

Εἰς τὸν περαιτέρω ὀρίζοντα τοῦ ὁπτικοῦ πεδίου ἐμφανίζεται ἡ σταθεροποίησις τοῦ κόσμου, κατὰ τὴν διόρκειαν τῆς τρίτης φάσεως τῆς ἐξελίξεως, — ὡς ἀπέδειξεν ὁ Ο Κροή — εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἱκανότητος πρὸς ἐσωτερικὴν ψυχικὴν ἐπεξεργασίαν τῶν αἰσθημάτων, πρὸ παινός δὲ τῶν ὁπτικῶν τοιούτων, τὴν ὁποίαν ἡ Γενικὴ Ψυχολογία ἀποκαλεῖ «μετάπλοσιν» ἢ «μετασχηματισμὸν» μεγέθους, σχήματος καὶ χρώματος (Grössten - Gestalt - und Farbtransformation). Πρόκειται περὶ τῆς ἱκανότητος τοῦ ἀναγνωρίζειν τὴν ταυτότητα ἐνὸς ἀντικειμένου παρὰ τὴν δισφορὰν, ἥτις προκύπτει ἐκ τῆς ἐκάστοτε ἀποστάσεως, θέσεως καὶ φωτισμοῦ οὗτοῦ. Ὁ παῖς τῆς δευτέρας φάσεως συγχέει μίαν πραγματικὴν φιάλην γάλακτος μὲ μίαν εἰκονικὴν τοιαύτην. Μόλις εἰς τὴν τρίτην φάσιν καθίσταται τοῦτο ἱκονὸν πρὸς ὀρθὴν διάκρισιν. Τὸ φαινόμενον τοῦτο τῆς μεταπλάσεως ἀναγνωρίζεται ὡς ἐν περαιτέρω βῆμα τῆς ἀνθρωπίνης ἐξελίξεως, πορρολλήως πρὸς τὴν σταθεροποίησιν τῆς εἰκόνος τοῦ περίεξ κόσμου. Κατὰ τὴν μετάπλοσιν τοῦ μεγέθους, τῆς μορφῆς καὶ τοῦ χρώματος πρόκειται προφανῶς περὶ τοῦ σχηματισμοῦ εἰς τὴν παιδικὴν μὴ μὴν σχετικῶς ἀμετοβλήτου ὀνομασίως ὀρισμένων περιεχομένων τῆς ἀντιλήψεως, εἰς τὴν ὁποῖαν ἀνοφέρονται τὰ μεταβλητὰ φαινόμενα. Μὲ ἄλλους λόγους: αἱ μετοβολόμεναι ἀντιλήψεις ἀρχίζουν νὰ διμορφοῦνται ἐμφανῶς εἰς τὸ βίωμα τοῦ παιδὸς βαθμὴν εἰς σταθερὰς πορροστάσεις, αἱ ὁποῖαι πόλιν διαπλέκουν τὰς ἀντιλήψεις δι' ἀλληλεπιδράσεως. Οὕτω ἐγένετο ἐν σημοντικὸν βῆμα εἰς τὸ ἀνθρώπινον γίνεσθαι. Ἐδὼν ἀνήκῃ εἰς τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου νὰ ὑψοῦται ὑπερόνω τῆς χωροχρονικῆς στενότητος διὰ τῆς ἐυθύμεως τῶν πορροστάσεων τῶν καὶ νὰ κερδίζῃ εἰς τὴν ἀνύμνησιν καὶ τὴν φαντασίαν τὴν «ἀντικεινότητα πρὸς τὸν κόσμον» (Weltoffenheit), τότε ἀξίζει νὰ ἀναφίρῃ, ὅτι ἡ χωροχρονικὴ ἀποδόμεισις καὶ ἡ ἐλευθερία ἐκ τοῦ ἐξῶ καὶ τοῦ τῶρα, πορροσσεύεται ἀκριβῶς εἰς τὴν πορροστατικὴν ζωὴν κατὰ τὴν διόρκειαν τῆς τρίτης φάσεως. Τοῦτο δὲ πορροσιάζετο λίον ἐντυπωσιολῶς εἰς τὸ οὕτω ὀνομαζόμενον «ποῖνιον οὐτοπάτης» (Illusionsspiel), τὸ ὁποῖον ἀρχίζει τώρα καὶ τὸ ὁποῖον μετοβόλλει ἐν τεμύχιον ξύλου εἰς κοῖκλον ἢ τὸ ἀναποδογυρισμένον κάθισμα, εἰς οὐτοκίνητον κ.τ.δ. Βεβαίως πορρομένει κατ' ἀρχὰς περὶπεπλεγμένους καὶ στενὸς ὁ πορροστατικὸς κόσμος τοῦ παιδὸς μὲ τὸν πραγματικῶς ἀντιληπτικὸν κόσμον. Τὴν ἰδιότυπον ἐλευθερίαν καὶ τὸν χαρακτήρα ἐνὸς πορροστατικοῦ, ἰδιότυπου κόσμου ἀποκτείνουσιν αἱ πορροστάσεις ἀργότερον, κατὰ τὴν τετάρτην φάσιν. Τῶρα, εἰς τὴν τρίτην φάσιν, εἶναι εἰσέτι — ὡς καθίσταται φανερόν — εἰς τὸ «ποῖνιον οὐτοπάτης» — ὁ ἀντικειμενικὸς ἀντιληπτικὸς κόσμος καὶ ὁ ὑποκειμενικὸς πορροστατικὸς τοιοῦτος ἀδιαχώριστοι καὶ δὴ μεταξύ τῶν περὶπεπλεγμένων. Ὁμοίως εὗρίσκεται εἰς ἀλληλεπιδράσιν ὁ ἐσωτερικὸς κόσμος τῶν συναισθημάτων τοῦ παιδὸς μὲ τὸν αἰσθητὸν ἐξωτερικὸν κόσμον τῶν πραγμάτων.

Οὕτω προκύπτει, ὅτι ὁ κόσμος ἐδέχθη μὲν, χάριν τῆς διαμορφώσεως τῆς σταθερᾶς μορφῆς τῶν πραγμάτων, μίαν σταθεροποίησιν ἔναντι τοῦ

κόσμου της δευτέρας φάσεως της εξέλιξεως, δέν πρέπει όμως κατ' οὐδένα τρόπον νά ἐννοηθῇ ὡς ὁ κόσμος ἐντός τοῦ ὁποῦ ζῇ ὁ ὥριμος ἄνθρωπος. Ὁμιλοῦμεν περὶ φυσιογνωμικοῦ βιώματος καί περὶ φυσιογνωμικῆς εἰκόνης τοῦ περίε κόσμου τοῦ παιδὸς τῆς τρίτης φάσεως καί ἐννοοῦμεν τὸ γεγονός ὅτι τὰ περιεχόμενα τοῦ ὑπὸ τοῦ παιδὸς βιωμένου κόσμου δέν ἀποτελοῦν ἐν εἶδος ἀπροσώπων πραγμάτων, ἀλλ' ἔχουν ἐν «πρόσωπον», βιοῦνται κατ' ἐξοχὴν ὡς ὑπάρξεις, αἱ ὁποῖαι κέκτνται τὰς ποιότητας τοῦ φιλικῶς ἢ ἐχθρικῶς διακειμένου, τοῦ ἐλκύοντος ἢ ἀπειλοῦντος, τοῦ κακοῦ ἢ καλοῦ. Εἰς αὐτὸ τὸ διὰ τὴν τρίτην φάσιν χαρακτηριστικὸν φυσιογνωμικὸν βίωμα ἐκφράζεται συγχρόνως εἰς ποῖον ὑψηλὸν βαθμὸν ἔχει ἐμπλουτισθῇ ἡ συναισθηματικὴ ζωὴ ἐπὶ τῆς βαθμίδος ταύτης τῆς εξέλιξεως. Ἡ ζωτικότης ὅμως μεθ' ἧς τὰ συναισθήματα διαπερνοῦν τὸ ὅλον ψυχικὸν βίωμα, ἀποτελεῖ τὴν ἀπόδειξιν μιᾶς ἐσωτερικῆς καὶ ἀδιαχωρίστου συναφείας τοῦ ἐξωτερικοῦ ἀντικειμενικοῦ καὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ ὑποκειμενικοῦ κόσμου, εἰς τὴν ὁποῖαν δυνάμεθα νά ἴδωμεν ὄχι μόνον ἐν χαρακτηριστικὸν γνῶρισμα τῆς τρίτης φάσεως, ἀλλὰ ἐπίσης καί ἐν τοιοῦτον τοῦ μέχρι τοῦδε διανυθέντος χρόνου. Αἱ τρεῖς πρῶται φάσεις τῆς ψυχικῆς εξέλιξεως, τὰς ὁποίας ἀποκαλοῦμεν συνήθως ἐν συντομίᾳ ὡς «πρώϊμον παιδικὴν ἡλικίαν» (Frühe Kindheit), ἔχουν τὸ κοινὸν χαρακτηριστικὸν γνῶρισμα τῆς συμβιωτικῆς διαβιώσεως τοῦ παιδὸς μετὰ τὸν κόσμον. Πρὸς τούτοις ὀφείλει νά ὑπογραμμισθῇ, ὅτι τὴν διαφορὰν μεταξὺ ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου, ἥτις ἀποτελεῖ χαρακτηριστικὸν τῆς συνειδήσεως τοῦ ἀνεπτυγμένου, δέν ἐπιζῇ τὸ παιδί.

IV

Ἐπειδὴ τὴν συμβιωτικὴν αὐτὴν ἐνότητα μετὰ τὸν κόσμον χάνει βαθμὴν δὴ καὶ διὰ μιᾶς ὁ ἀνεπτυγμένος ἄνθρωπος, πρέπει κατὰ τὴν πορείαν τῆς εξέλιξεως νά ἐπιτύχῃ τὴν διάλυσιν ταύτης. Τοῦτο προπαρασκευάζεται μεταξὺ τοῦ 3ου καὶ τοῦ 4ου ἔτους περίπου. Κατὰ τὸν χρόνον αὐτόν, ἐμφανίζεται μία ἐντυπωσιακὴ μεταβολὴ εἰς τὴν συμπεριφορὰν τοῦ παιδός, ἥτις σημειοῖ τὴν ἐναρξιν μιᾶς νέας φάσεως τῆς εξέλιξεως. Ὁ παῖς ἀρχίζει νά ἀντιτίθεται εἰς τὰς προσταγὰς καὶ προτροπὰς τῶν ἀνεπτυγμένων, νά ἔχῃ ἰδικὴν του θέλησιν καὶ νά ἐπιθυμῇ νά πράττῃ ὅλα μόνος του. Τὸν χρόνον καθ' ὃν τοῦτο ἐμφανίζεται, ὀνομάζουσιν ἡλικίαν τῆς πρώτης ἀντιδράσεως (Erstes Trotzalter). Ἐὰν ἐρωτήσωμεν διὰ τὴν ἐννοίαν τῆς, αὕτη δέν εἶναι ἄλλη ἀπὸ τὴν ἐνδειξιν τῆς ἀνακαλύψεως τῆς ἰδίας αὐτοτελείας. Ὁ παῖς ἀνακαλύπτει καὶ ἐπιζῇ τὴν ὑπόστασιν καὶ αὐτοτέλειαν τοῦ ἀτομικοῦ ἑαυτοῦ του. Οὕτω ἐξέρχεται ἐκτὸς τῆς συμβιωτικῆς ἐνότητος μετὰ τοῦ περίε κόσμου. Εἰς τὸ βίωμά του ἀναπτύσσεται ἡ συνειδήσις τοῦ ἀτομικοῦ εἶναι, ὡς φορεὺς μιᾶς ἐνεργοῦ δυνάμεως, ἥτις πηγάζει ἐκ τῶν ἐντολῶν, ἀπαιτήσεων καὶ πράξεων. Ἡ λέξις «Ἐγώ» ἐμφανίζεται τώρα ἐν συσχετισμῷ πρὸς τὰ ἀνωτέρω, ἐνῶ μέχρι τοῦδε ὁ παῖς ὠμίλει διὰ τὸν ἑαυτόν του εἰς τὸ τρίτον πρόσωπον, ποιούμενος χρῆσιν τοῦ ὀνόματος. Ἡ ἀφύπνισις εἰς τὴν συνειδήσιν τοῦ παιδὸς τοῦ ἀτομικοῦ τοῦ «εἶναι» ἐν ἀντιδιαστολῇ πρὸς τὸν περίε κόσμον καθίσταται ἐπίσης φανερὴ εἰς τὴν ἀπότομον ἀνάπτυξιν τῶν «ἐγώισμων», οἱ ὁποῖοι σὺν τῷ χρόνῳ παρουσιάζονται τοσοῦτον ἐμφανῶς, ὅσον εἰς οὐδεμίαν μέχρι τοῦδε φάσιν εξέλιξεως. Τέλος παρουσιάζεται εἰς σαφεῖς ἐξωτερικεύσεις τῆς ὁρμῆς πρὸς ἰσχύον, εἰς τὴν εὐαισθησίαν ὅσον ἀφορᾷ τὸν ἔπαινον καὶ τὴν τιμωρίαν, ὁμοίως δὲ εἰς ἐκφράσεις ἐντροπῆς καὶ «πόζας», δηλαδὴ εἰς μίαν πρώτην ἀπώλειαν τῆς παιδικῆς ἀφελείας.

V

Ἐὰν τώρα ὁ παῖς, μετὰ τὴν ἀνακάλυψιν τῆς αὐτοτελείας τοῦ ἀτομικοῦ τοῦ εἶναι, κατὰ τὴν ἡλικίαν τῆς πρώτης ἀντιδράσεως, ἐξέρχεται ἀπὸ τὴν συμβιωτικὴν ἐνότητα μετὰ τὸν περίε κόσμον καὶ περιέρχεται εἰς μίαν διάστασιν μετ' αὐτοῦ, δέν δύναται ἐν τούτοις νά ἀποφευχθῇ ἐπὶ πολὺν χρόνον τὸ γεγονός ὅτι οὗτος ἀποκτᾷ τὴν ἐμπειρίαν, ἥτις τὸν πληροφορεῖ περὶ τοῦ βαθμοῦ τῶν ἐμποδίων, τὰ ὁποῖα θέτει ὁ περίε κόσμος εἰς τὴν πραγματοποίησιν τῶν ἀπαιτήσεων καὶ ἐπιθυμιῶν του. Οὕτω τὸ πρῶτον τοῦτο βίωμα, δι' οὗ διαλύεται ἡ συμβιωτικὴ ἐνότης τῆς πρώτου παιδικῆς ἡλικίας μετὰ τοῦ περίε κόσμου, φέρει μεθ' ἑαυτοῦ καὶ ἐν δεύτερον: τὴν ἀνακάλυψιν τῆς ἰδίας αὐτοῦ γνώμης καὶ δυνάμεως καὶ ἀκολουθεῖ ἀμέσως ἡ συνειδήσις τῆς ἰδίας γνώμης καὶ ὑποστάσεως τοῦ περίε κόσμου.

Ἡ ἐμπειρία αὕτη τώρα ἀπαιτεῖ ἀπὸ τὸν παῖδα κατὰ τὴν περαιτέρω εξέλιξιν του τί τὸ νέον, τὸ ὁποῖον τῆς εἶναι ἀπαραίτητον κατὰ τὴν ἀντιπαράβολήν της μετὰ τὸν περίε κόσμον καὶ τὴν ἔνταξιν της εἰς αὐτόν. Τοῦτο συμβαίνει διαδοχικῶς μεταξὺ τοῦ 5ου καὶ τοῦ 7ου ἔτους. Ἐνταῦθα δύναται νά διασαφηνισθῇ εἰς ποίας κατευθύνσεις καὶ μορφὰς ἐπενεργεῖ ἡ ἀναπτυσσόμενη συνειδήσις ἐξαρτήσεως ἐκ τῆς αὐτονομίας ἐνὸς περίε κόσμου.

Κατ' ἀρχὴν δέον νά ἀναφερθῇ μία μετοβολὴ ὅσον ἀφορᾷ τὴν σχέσιν μετὰ τὸν περίε κόσμον. Οἱ ἄλλοι (ἄνθρωποι), — γράφει ἡ Ch. Bühler «εἶναι κάτι, τὸ ὁποῖον δέν ὑπάρχει διὰ τὸ παιδί τῆς πρώτου παιδικῆς ἡλικίας». Ἐπίσης κατὰ τὴν τρίτην φάσιν οἱ παῖδες δυσκόλως παίζουν μετὰ ἄλλους. Τώρα, εἰς τὴν πέμπτην φάσιν, παρουσιάζεται ἐν «ἀναπτυσσόμενον διαφέρον πρὸς ἐνασχόλησιν ἐντὸς τῆς ομάδος». Μία οὕτως εἰπεῖν ἀντικειμενικὴ, κοινωνικὴ σχέσις κερδίζει τώρα ἔδαφος» (Ch. Bühler). Συγχρόνως ἀναπτύσσονται διάφορα κοινωνικὰ συναισθήματα ὡς π.χ. συμπάθεια καὶ συμμετοχή, ἀλλὰ ἐπίσης χαιρεκακία καὶ φθόνος. Ἡ ἀνάπτυξις τῆς συνειδήσεως περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ περίε κόσμου ἐκδηλοῦται περαιτέρω εἰς τὴν ἀπὸ τοῦδε ἐξελισσόμενην ἰδέαν τῆς ἀντικειμενικῆς τάξεως, δι' οὗτὸ τὸ ὁποῖον εἶναι ἐπιτρεπτόν ἢ ἀπηγορευμένον, δίκαιον ἢ ἄδικον. Εἰς στενὴν σχέσιν εὐρίσκεται τὸ γεγονός ὅτι ὁ παῖς δέν ἐκδηλώνει πλέον κατὰ τρόπον ἄμεσον τὰ συναισθήματα καὶ τὰς ὁρμὰς του, ὡς τοῦτο συνέβαινε κατὰ τὴν πρώιμον παιδικὴν ἡλικίαν.

Εἰς τὴν πέμπτην αὐτὴν φάσιν εὐρίσκομεν ἐπίσης τὴν ἱκανότητα καὶ ἐτοιμότητα πρὸς λήψιν ἐντολῶν, εἰς τρόπον ὥστε ἡ ἐναρξιν τῆς φάσεως αὐτῆς νά θεωρῇται καὶ ὡς ἀρχὴ τῆς σχολικῆς ὀριμότητος καὶ ἱκανότητος. Εἰς τὸν μικρότερον τῶν 5 6 ἐτῶν παῖδα δυνάμεθα νά ἀναθέσωμεν ἐντολὰς, στερεῖται ὅμως οὗτος τῆς σχετικῆς συνειδήσεως καὶ προσπαθεῖ νά ἀνταποκριθῇ κατὰ παιγνιώδη τρόπον. Ἀπὸ τὸν παῖδα ἐλλείπει εἰσέτι ἡ ἐννοία ἐκείνου, τὸ ὁποῖον σημαίνει ἐργασίαν ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ παίγνιον. Εἰς τὴν πορείαν τῆς εξέλιξεως, ἥτις διακρίνεται εἰσέτι διὰ τὴν διάλυσιν τῆς συμβιωτικῆς ἐνότητος τῆς πρώτου παιδικῆς ἡλικίας μετὰ τὸν περίε κόσμον, κερδίζει ἐπίσης ὁ κόσμος ἐν διαφορετικὸν πρόσωπον: οὗτος γίγνεται περισσότερο ἐμπράγματος. Τὸ φυσιογνωμικὸν βίωμα, τὸ ὁποῖον ἐκυριάρχει τῆς πρώτου παιδικῆς ἡλικίας, στηρίζεται κυρίως ἐπὶ τοῦ γεγονότος, ὅτι ὁ ἐσωτερικὸς κόσμος τοῦ παιδός, πρὸ παντὸς τὰ συναισθήματά του, εὐρίσκονται εἰς ἀλληλεπίδρασιν μετὰ τὸν περίε κόσμον. Ἦδη εἰς τὴν τετάρτην φάσιν, κυρίως ὅμως τώρα εἰς τὴν πέμπτην, ὅπου ἡ συμβιωτικὴ ἐνότης τοῦ παιδὸς μετὰ τοῦ περίε κόσμου βαθμὴν χαλαροῦται καὶ διαλύεται, παραγκωνίζεται τὸ φυσιογνωμικὸν βίωμα, μία δὲ «πραγματιστικὴ ἀντίληψις κερδίζει ἔδαφος. Τὰ φαινόμενα, τὰ ὁποῖα πρὸ τίνος χρόνου ἦσαν ζῶσαι

εἰκόνες μὲ ἐκφραστικὸν χαρακτήρα, μεταβάλλονται προοδευτικῶς εἰς ἀντικείμενα μὲ ἰδιότητα. Κατὰ τὴν πορείαν αὐτὴν σχηματίζονται ὠρισμένοι ἔννοιαι, ὠρισμένοι ἄρχαι, συμφῶνως πρὸς τὰς ὁποίας ὁ παῖς φέρει εἰς μίαν τάξιν καὶ εἰς σχέσιν μετοξύ των τὰς ἐμπειρίας τὰς ὁποίας ἀποκτᾷ. Κυρίως μανθάνει νὰ συλλαμβάνῃ ἀπλᾶς ἀναλογικὰς σχέσεις τοῦ γίνεσθαι, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον καθίσταται φανερόν κυρίως εἰς τὸ ὅτι θέτει — πολλάκις πρὸς ἀπογοήτευσιν τοῦ ἀνεπτυγμένου — ἐπανειλημμένως τὴν ἐρώτησιν «διατί». Αἱ ἐρωτήσεις αὗται ἐπιτρέπουν εἰς ἡμᾶς νὰ ἀναγνωρίσωμεν σοφῶς τὴν ὁλονὲν ἀναπτυσσομένην συνείδησιν τοῦ παιδός, ἣτις διέπεται ὑπὸ ἰδίων ἀρχῶν καὶ σχέσεων.

Διὰ τὴν τετάρτην καὶ τὴν πέμπτην φάσιν εἶναι χαρακτηριστικόν ὅτι ἐξαφανίζεται τὸ φυσιογνωμικὸν βίωμα. Τοῦτο βεβαίως δὲν ἐπιτυγχάνεται διὰ μιᾶς ἀποτόμης, ἀλλὰ προοδευτικῶς διὰ τῆς κοταφυγῆς εἰς τὴν φαντασίαν τοῦ παραμυθιοῦ. Τὸ παραμύθι εἶναι μία μεταφορὰ τοῦ φυσιογνωμικοῦ βιώματος εἰς τὴν περιοχὴν τῆς φαντασίας, ἡ ὁποία διατηρεῖ ἰδίαν ὑπαρξίν πληροῖον τῆς καθημερινῆς ἐμπειρίας, τῆς συνειδήσεως τοῦ πραγματικοῦ κόσμου. Ἐνταῦθα εἶναι χαρακτηριστικόν τὸ φαινόμενον ὅτι ἡ ἐμπειρικὴ πραγματικότης καὶ ὁ φανταστικός, φυσιογνωμικὸς παραστατικὸς κόσμος διατρέχουν κεχωρισμένως τὸ εἶναι ἄ.ευ. ἀμοιβίῳ ἐνοχλήσεων ἢ συνγωνισμοῦ. Ὁ παῖς αἰσθάνεται μέχρι πέρατος τῆς πέμπτης φάσεως οἰκτεὶς εἰς ἀμφοτέρους τοὺς κόσμους.

VI

Οὗτος μεταβάλλεται κατὰ τὴν εἴσοδον εἰς τὸ ἑνατον ἔτος, τὴν δέ μετοβολὴν αὐτὴν δυνάμεθα νὰ ἴδωμεν ὡς τὸ βασικὸν χαρακτηριστικὸν γνώρισμα μιᾶς νέας, τῆς ἕκτης φάσεως ἐξελίξεως. Τώρα κερδίζει συνεχῶς ἔδαφος μία πραγματιστικὴ τάσις, ὁ ἐμπειρικὸς κόσμος λαμβάνει τὸ ὑπέρβαρον ἔναντι τοῦ φανταστικοῦ τοιοῦτου τοῦ παραμυθιοῦ καὶ ἐλκύει μὲ δύναμιν τὸ διαφέρειν τοῦ παιδός. Ἡ τάσις νὰ γνωρίσῃ τὸν κόσμον πραγματιστικῶς ἀνυψοῦται εἰς φιλομάθειαν. Ἡ ἡλικία τοῦ παραμυθιοῦ τελειώνει· ὁ παῖς ζητᾷ ἀναγνώσματα, τὰ ὁποῖα πλουτίζουν τὴν ἐμπειρίαν του καὶ εἶναι ἐλημμένα ἐκ τῆς πραγματικότητος, ὁ ποσοστατικὸς τῶν κόσμος ἐπιθυμεῖ νὰ ἀσχολῇται μὲ πραγματικὰ ἀντικείμενα καὶ γεγονότα, ἀρχίζουν τὰ ἀναγνώσματα τοῦ εἵδους Ροβινσῶν.

Εἰς τὸ σχολεῖον ἐκδηλοῦται ἡ νέα αὕτη τάσις μὲ μίαν ἰδιαιτέραν ἐπίδοσιν πρὸς λήψιν καὶ ἐτοιμότητα τοῦ μανθάνειν. Ἡ ἕκτη βαθμὶς ἐξελίξεως — αὕτη ἐκτείνεται ἀπὸ τοῦ 8ου μέχρι τέλους τοῦ 10ου ἔτους — εἶναι εἰς ἐντυπωσιακὸν βαθμὸν μία βαθμὶς μαθήσεως, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν μιᾶς μεθοδικῆς καὶ σκοπίμου ἰδιοποιήσεως ἐπιστημονικῆς ὕλης. Εἰς τοῦτο ἀντιστοιχεῖ μία ἰδιαιτέρα ἰκανότης τῆς μνήμης. Εἶναι ὡς νὰ ἴσταιται ὁπισθεν τῆς ἐτοιμότητος πρὸς μάθησιν καὶ τῆς φιλομαθείας τοῦ παιδός ἡ σύνεσις· ἡ γνώσις καθιστᾷ τινα ἰκανόν, ἡ γνώσις εἶναι χρήσιμος διὰ τὴν ζωὴν. Εἰς στενὴν σχέσιν μὲ τὴν ἠδυσμένην πραγματιστικὴν τάσιν καὶ φιλομάθειαν ἴσταιται ἡ μεταβολὴ τῆς προσοχῆς ἀπὸ τῆς ἀκουσίας μορφῆς εἰς ἐκούσιαν τοιαύτην· περαιτέρω ἡ ἐξέλιξις μιᾶς πλέον ἀναλυτικῆς καὶ λεπτομεροῦς παρατηρήσεως τῶν ἀντικειμένων, ὡς ἐπίσης καὶ ἡ ἀπόκτησις νέων ἀρχῶν συλλήψεως καὶ κατατάξεως τῆς ἐμπειρίας.

Εἰς τὴν πρόσκτησιν τοῦ κόσμου ὑπὸ τὴν μορφήν τῆς μαθήσεως καὶ γνώσεως, εἰς αὐτὴν τὴν στροφὴν πρὸς τὸν ἐμπειρικὸν κόσμον, ἀντιστοιχεῖ ἕν ὑψηλὸν ἀλλ' ἀφελές καὶ οὐχὶ κριτικὸν αὐτοσυναίσθημα. Ἡ ἕκτη φάσις

περιλαμβάνει σημαντικὰ περαιτέρω βήματα πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς ἀπὸ τῆς τετάρτης ἤδη φάσεως ἀρξαμένης αὐτοτελείας. Πρὸ παντὸς ἀρχίζει νὰ χαλαροῦται ὁ δεσμός μὲ τὴν οἰκογένειαν. «Μὲ τὸ ὄγδοον ἔτος γίνε-ται τὸ παιδί εἰς τοιοῦτον ἐντυπωσιακὸν βαθμὸν αὐτοτελείας, εἰς τὴν οἰκογένειαν παρουσιάζεται ὡς σχετικῶς αὐθύπαρκτον ὄν, ρέπει δὲ πρὸς συντροφίαν· πρὸς τοῦτο παρέχει εὐκαιρίαν τὸ σχολεῖον» (KROH).

VII

Ἐὰν τώρα ἀναλογισθῶμεν τὴν διὰ τὴν ἕκτην φάσιν χαρακτηριστικὴν τάσιν πρὸς τὸν ἐμπειρικὸν κόσμον, τὴν τάσιν αὐτὴν τοῦ παιδός νὰ ἰδιοποιῇται τὸν κόσμον μὲ τὴν μορφήν τῆς μαθήσεως καὶ γνώσεως, τότε ὀφείλει νὰ ἐννοηθῇ — συνολικῶς παρατηρουμένη — ἡ σχέσις αὐτῆς τῆς βαθμίδος ἐξελίξεως ὡς ἕν μέγιστον εἰς ἐξωστρέφειαν. Αὕτη ἐν τούτοις ἡ ἄμεσος σχέση μὲ τὸν πᾶν κόσμον δὲν διατηρεῖται κατὰ τὴν περαιτέρω πορείαν τῆς ἐξελίξεως. Μεταξὺ τοῦ 10ου καὶ 12ου ἢ 13ου ἔτους ἀρχίζει μία νέα φάσις τῆς ἐξελίξεως. ὅτε ὑποχωρεῖ ἡ «ἄμεσος ἀναφορὰ πρὸς τὸ ἀντικείμενον» (KROH), ἣτις περιέχεται εἰς τὴν ἐξωστρέφειαν, διὰ νὰ παρὰσχῃ ἔδαφος εἰς μίαν περισσότερον ἐνδοστρεφῆ στάσιν τοῦ στοχασμοῦ, τοῦ συλλογισμοῦ.

Ἡ ἔννοια τοῦ συλλογισμοῦ χαρακτηρίζει ἐπαρκῶς ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον φέρει τώρα μίαν ἀλλαγὴν εἰς τὴν στάσιν ἔναντι τῆς ζωῆς. Ἡ φιλομάθεια τῆς προηγουμένης φάσεως ἦτο περιορισμένη εἰς ἐμπειρικὰς γνώσεις. Βιώματα ἐκ τῆς ἐμπειρίας, τῆς μαθήσεως, τῆς γνώσεως εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον προσλαμβάνει ὁ παῖς κατὰ τὴν ρεαλιστικὴν στάσιν του. Εἰς τὴν ἐβδόμη φάσιν δὲν ἀρκεῖ πλέον διὰ τὸν παῖδα ἡ πρόσκτησις καθαρῶς ἐμπειρικῆς γνώσεως. Ἀναπτύσσεται εἰς αὐτὸν ἡ τάσις νὰ λαμβάνῃ θέσιν, νὰ ἀναλογιζῇται καὶ νὰ συλλογίζῃται ἐπὶ τοῦ ἀμέσως καὶ κατὰ τρόπον συγκεκριμένου δεδομένου. Σκοπὸς τοῦ συλλογισμοῦ αὐτοῦ εἶναι ἡ κατανόησις γενικῶν κανόνων καὶ νόμων, ἣτις ἀνυψοῖ ὑπὲρ ἁπλῶς τῆς πραγματικότητος τοῦ ἀμέσως αὐτοῦ δεδομένου. Εἰς τὴν πρόσκτησιν τῆς ἐμπειρίας καὶ τῆς γνώσεως ἀναδύεται τὸ φαινόμενον τοῦ στοχασμοῦ.

Αὐτὸς ὁ στοχασμός, αὐτὸς ὁ συλλογισμὸς διὰ τὰ πράγματα δὲν ἀναπτύσσεται ὑπὸ τύπον μιᾶς ἀφυπνίσεως τῆς θεωρητικῆς σκέψεως, ἀλλ' ὡς ἀφυπνίσις μιᾶς κριτικῆς στάσεως. Ὅ,τι ἡ ἐμπειρία προσφέρει, δὲν λαμβάνει πλέον ἀπλῶς. Πᾶν ὅ,τι βλέπει καὶ ἀκούει, τίθεται ὑπὸ τὸν ἑλεγχον τῆς ἀτομικῆς κρίσεως. Πρὸ παντὸς οἱ ἀνεπτυγμένοι, διδάσκαλοι καὶ γονεῖς, εἶναι ἐκεῖνοι διὰ τοὺς ὁποίους ἀσκεῖται ἡ κριτικὴ αὕτη. Ὅ,τι πράττει ὁ παῖς μὲ τὴν ἐπιμέλειαν καὶ φιλομάθειαν τῆς 6ης φάσεως εἶναι ἕν «οὐν - σκέπτεσθαι» (Mitdenken) μὲ ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον προσφέρεται ὑπὸ τοῦ ὀρίμου, κυρίως δὲ ὑπὸ τοῦ διδασκάλου. «Ὁ παῖς τῆς 5ης φάσεως ἐκκινεῖ, κατὰ τὰς ἐρωτήσεις του πρὸς τοὺς ἀνεπτυγμένους, κανονικῶς ἐκ τῆς τυφλῆς ἐπιστοσύνης πρὸς αὐτούς. Ἡ ὁληθὴς γνώσις τῶν πραγμάτων ὑπάρχει ἤδη καὶ δὲν χρειάζεται τις ἢ νὰ ἐρωτῇ τὸν ἀνεπτυγμένον» (KROH).

Τώρα, εἰς τὴν ἐβδόμη φάσιν, δὲν προσλαμβάνει τὸ παιδί πλέον κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὅ,τι λέγει ὁ διδάσκαλος. Διδάσκαλοι καὶ γονεῖς, γενικῶς οἱ ἀνεπτυγμένοι, δὲν ἀποτελοῦν πλέον ἀλαθῆτους αὐθεντίας. Οὕτω πλησιάζομεν τὴν ἰδιότυπον ἔννοιαν τῆς ἐβδόμης φάσεως τῆς ἐξελίξεως.

Ἡ διὰ τὴν φάσιν αὐτὴν χαρακτηριστικὴ χαλάρωσις τῆς «ἀμέσου ἀναφορᾶς πρὸς τὸ ἀντικείμενον», ὁ στοχασμός, ὅστις ἀναφάνεται μετὰ τὸν ἀτόμου καὶ πᾶν κόσμον, δι' ὃν ὑποχωρεῖ ἡ εἰς ὑψηλὸν βαθμὸν ἐξωστρεφῆς στάσις τῆς προηγουμένης φάσεως καὶ παρέχει τὴν θέσιν τῆς εἰς μίαν ἀρχομένην ἐνδοστρέφειαν, δὲν σημαίνουν οὐδὲν ἄλλο ἀπὸ τὴν πρώτην

ένδειξιν μιᾶς ἐπιδιωκομένης ἐξατομικεύσεως, ὀρθότερον μιᾶς αὐτοτελείας τοῦ ἀναπτυσσομένου ἀτόμου ὡς προσωπικότητος.

Κατὰ τὴν περίοδον τῆς πρώτης ἀντιδράσεως ἐγένετο λόγος περὶ μιᾶς ἀρχομένης αὐτοτελείας. Ἐκεῖ ἐπρόκειτο περὶ αὐτοτελείας ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς ἰδίας θελήσεως καὶ δράσεως. Τώρα, εἰς τὴν ἐβδόμην φάσιν, πρόκειται διὰ τι περισσότερον, ἥτοι διὰ τὴν ἰδίαν σκέψιν, τὴν ἰδίαν γνώμην καὶ τὴν ἰσχὺν μιᾶς σειρᾶς ἀξιῶν. Εἰς πάντα ταῦτα ἐπιδιώκει νὰ ἐπιβληθῇ ἡ αὐτοτέλεια. Ἐπειδὴ ἡ ἀπόκτησις τῆς αὐτοτελείας αὐτῆς ἀποτελεῖ τὸ χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῆς ὠρίμου ἡλικίας, δεόν ἡ 7η φάσις νὰ θεωρηθῇ ὡς προπαρασκευαστικὸς πρὸς τοῦτο χρόνος. Τὸν χρόνον αὐτὸν ὀνομάζουσιν «προεφηβικὴν ἡλικίαν» (Vorpuebertät).

Πόσον ὁμῶς ἀναφαίνεται ἡ 7η ἡ προσωπικὴ αὐτοτέλεια καὶ δὴ εἰς ἓν «γελοιογραφικὸν παῖγνιον» καθίσταται γνώριμον εἰς τὴν ἐξωτερικὴν συμπεριφορὰν τῶν παίδων τῆς φάσεως αὐτῆς, ἥτις χαρακτηρίζεται ἐπαρκῶς μὲ τὸν ὄρον «ἡλικία τῶν ἀνοησιῶν» (Flegelyahre).

Τὸ αὐτοσυναίσθημα παρουσιάζεται εἰς αἰσθητὴν ὑπεροχὴν ἔναντι τῶν ἄλλων συναισθημάτων, ἐπιδιώκει δὲ νὰ ἐμφανισθῇ εἰς τὸν προέφηβον ὡς τάσις πρὸς ἐμφανὴ ἀνδρισμόν, ὡς δύνამις σωματικὴ, ὡς διάθεσις πρὸς διαπληκτισμόν, πρὸς ἐπίδειξιν ὑπεροχῆς καὶ ἀστεϊσμούς. Εἰς τὴν διάθεσιν τῆς νεάνιδος εὐρίσκονται περισσότερον «θηλυκά» μέσα, τῇ βοηθείᾳ τῶν ὁποίων ἐπιδιώκεται ἡ ἐπιβολὴ τῆς ἰσχύος. Οἱ προέφηβοι ἐπιδιώκουν — περισσότερον ἀσυνειδήτως ἢ ἐνσυνειδήτως —, νὰ ἀντιγράφουν καὶ μιμοῦνται τοὺς ἀνεπτυγμένους. Θὰ ἐπεθύμουν εὐχαρίστως νὰ εἶναι ὡς ἐκεῖνοι, νὰ δύνανται νὰ πράττουν ἢ νὰ ἐγκαταλείπουν ὅ,τι θέλουν, νὰ εἶναι ἐλεύθεροι καὶ ἀδέσμευτοι. Ὁ ἀναπτυσσόμενος ἄνθρωπος ἀρχίζει νὰ ἀντιτάσσεται, ὅταν θεωρῆται ὑπὸ τοῦ ὠρίμου ὡς ἀνήλιξ καὶ δὲν χρησιμοποιεῖται ὡς πλήρως ἀνεπτυγμένος.

Ὁ προέφηβος ἐπιθυμεῖ νὰ εἶναι ὠριμος καὶ πρὸς τοῦτο ἡ συμπεριφορὰ του προηγείται τῆς χρονικῆς του ἡλικίας. Ἡ προεφηβικὴ ἡλικία εἶναι μία ἰδιότυπος φάσις, μία ἐνδιάμεσος περιοχὴ μεταξὺ τοῦ παρόντος τῆς παιδικῆς ἡλικίας, εἰς τὴν ὁποῖαν ἀνήκει εἰσέτι ὁ παῖς καὶ τοῦ ἀμέσου μέλλοντος, εἰς τὸ ὁποῖον ἐγκαταλείπεται ἀνεπιστρεπτὴ ἡ χώρα τῆς παιδικῆς ἡλικίας καὶ ἐπιτελεῖται ἡ ἐξέλιξις εἰς μίαν αὐθύπαρκτον προσωπικότητα.

VIII

Ἡ ἐξέλιξις αὕτη (εἰς οὐτοτελὴ προσωπικότητα) εἶναι βεβαίως ἐν γεγονόσ μακρὰς διαρκείας. Μεταξὺ τοῦ 12ου 13ου καὶ τοῦ 21ου ἔτους ἐκτείνεται ἡ περίοδος τοῦ χρόνου ὠριμάνσεως (Reifezeit), ἥτις χωρίζεται εἰς διαφόρους φάσεις.

Ἡ πρώτη φάσις, ἥτις διαρκεῖ ἀπὸ τοῦ 12ου/13ου ἕως τὸ 15ον ἔτος, χαρακτηρίζεται διὰ μιᾶς ἐντυπωσιακῆς ἐνισχύσεως τῆς ἤδη ἀπὸ τῆς προεφηβικῆς ἡλικίας ἀρξαμένης ἐνδοστρεφείας, διὰ μιᾶς ἔτι μεγαλυτέρας στροφῆς τοῦ ἐφήβου πρὸς τὸν ἑαυτὸν του καὶ μιᾶς ἐντονωτέρας ἀπασχολήσεως μετ' αὐτοῦ. Ἡ ἐνδοστρέφεια αὕτη ἀποτελεῖ τὸ πρῶτον στάδιον τῆς ἐξελέξεως τῆς προσωπικότητος δεδομένου, ὅτι ἡ προσωπικὴ ὑπαρξις θέτει ὡς προϋπόθεσιν τὴν προβολὴν ἐνὸς ἀτομικοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου ἔναντι τοῦ ἐξωτερικοῦ τοιούτου. Ἡ κατὰ τὴν ἑνάρξιν τοῦ χρόνου ὠριμάνσεως ἡ ὑψηλὴ ἐνδοστρέφεια δὲν ὑπηρετεῖ οὐδὲν ἄλλο ἢ τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ ἀτομικοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου καὶ τὴν ἐξοικειώσιν μετ' αὐτοῦ. Βεβαίως ἡ ἐνδο-

στρέφεια αὕτη ἔχει ἀρχικῶς ἐλάχιστον μόνον θετικὸν ἀποτέλεσμα. Αὕτη συνίσταται κυρίως εἰς μίαν ἀπομάκρυνσιν τοῦ νέου ἐκ τοῦ πέριξ κόσμου, ἐκ τῶν παραδοσιακῶν κοινωνικῶν δεσμῶν, ἐκ τῶν παραδεγμένων κρίσεων καὶ ἀπόψεων, ἐκ τῶν θρησκευτικῶν δοξασιῶν, ἐκ τῶν ἀξιῶν καὶ πεποιθήσεων, χωρὶς νὰ εὐρεθῇ ὁ ψυχικὸς ἐκεῖνος πυρὴν, ὅστις παρέχει εἰς τὸ πρόσωπον τὴν ἰδιότυπον μορφήν, σταθερότητα καὶ κατεύθυνσιν του. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐξελλίσσεται εἰς τὸ φαινόμενον τῆς ἐνδοστρεφείας εἶναι τί τὸ ἄστατον μία ἐσωτερικὴ δυσαρμονία, διὰ τῆς ὁποίας ὑφίσταται μίαν συγκλονιστικὴν κρίσιν ἢ πρὸ παντός εἰς τὴν δὴν φάσιν ἐπιτευχθεῖσα ἀρμονία καὶ βεβαιότης τῆς ἐσωτερικῆς ψυχικῆς καταστάσεως.

Ὁ νέος παραπαλεῖ μεταξὺ διαφόρων ψυχικῶν ὁρμῶν, μεταξὺ ἀντιθέτων τάσεων καὶ συναισθημάτων, χωρὶς νὰ γνωρίζῃ κατὰ πόσον ταῦτα ἀνῃκουν εἰς τὴν ψυχικὴν του ἰδιοσυστάσιν. Ὁ Mendouisse ὁμιλεῖ περὶ «ἀναρχίας τῶν τάσεων» («Anarchie des tendances»). Ἡ ὑπερβολικὴ θέλησις ἐναλλάσσεται μὲ ὀκνηρίαν καὶ ἀδράνειαν, ἡ ζωηρότης μὲ ἀπαισιοδοξίαν, ὁ ἐγωισμὸς μὲ αὐταπάρνησιν, ὁ στιγμιαίος ἐνθουσιασμὸς μὲ ἀπότομον ἀπογοήτευσιν, μία συναισθηματικὴ ἀπαισιοδοξία μὲ σαρκασμόν καὶ κυνισμόν, ἡ θρησκευτικὴ συγκίνησις μὲ ρασιονολιστικὴν σκέψιν, ἡ ἐνσυνειδήτος ἐμπιστοσύνη μὲ μικροψυχίαν, ἡ προσάρτησις καὶ τάσις πρὸς ἀνεξαρτησίαν μὲ ὑπερβολικὴν ψυχρότητα.

Συχνὰ ἐμφανίζεται εἰς διχασμὸς μετοξὺ σκέψεως καὶ συναισθήματος. Ὁ νέος τείνει εἰς ἀπερισκέπτους ἀφαιρέσεις, ἄνευ ἐρείσματος, σχηματίζει θεωρητικὸς φορμαλιστικὸς τύπους καὶ σκέψεις περὶ ζωῆς, οἱ ὁποῖοι ἀργότερον, κατὰ τὴν δέουσαν στιγμὴν, τῇ ἐπενεργείᾳ τῆς ἐμπαθείας τοῦ συναισθήματος ἐμφανίζονται ἄνευ ἰσχύος.

Ἡ ἀναφερθεῖσα ψυχικὴ κατάστασις ἐπιδεινοῦται ἰδιαίτερος διὰ τῶν προβλημάτων, τὰ ὁποῖα συνοδεύουν τὴν ἀρχομένην σεξουαλικὴν ὠριμότητα. Ἡ ὠριμότης τῆς σεξουαλικῆς ὁρμῆς βιοῦται ὡς τί τὸ σκοτεινόν, τὸ πληρὲς ἀκαθορίστων ὁρμῶν, ὡς τί τὸ ἀνησυχητικόν, ἀπὸ τοῦ ὁποῖου δὲν κατορθώνει ἀρχικῶς ὁ νέος νὰ ἀπαλλαγῇ. Ἡ φυσικὴ ἱκανοποίησις δὲν εἶναι συνήθως δυνατὴ, ἡ δὲ φαντασία ἀσχολεῖται συχνὰ μὲ τὸ πρόβλημα αὐτό. Τὸ ὅτι τὴν ἀρχομένην σεξουαλικὴν ὠριμότητα συνοδεύει εἰς ἐκάστην περίπτωσιν μία ψυχικὴ ἀνησυχία, καθίσταται κατανοητόν, ἐὰν ἀναλογισθῶμεν τὴν σημασίαν τῆς διὰ τὴν ζωὴν. Ὡς παῖς ζῇ ὁ ἄνθρωπος σχετικῶς κλεισμένος εἰς τὸν ἑαυτὸν του, ὁ βίος ὑποβοηθεῖ εἰς αὐτὸν μόνον τὴν δομὴν καὶ τελειοποίησιν τοῦ ἀτομικοῦ του «Εἶναι». Μὲ τὴν σεξουαλικὴν ὠριμότητα εὐρίσκεται ὁ ἄνθρωπος εἰς μίαν ἐνδιάμεσον θύραν εἰς τὴν ζωὴν. Οὗτος προσλαμβάνεται εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς, ἥτις δὲν ἐξαντλεῖται εἰς τὸν ἀτομικὸν κύκλον τῆς ζωῆς — ἀπὸ τῆς γεννήσεως μέχρι τοῦ θανάτου — ἀλλὰ ἵσταται ὑπεράνω τῆς ἀτομικῆς υπάρξεως.

Συνελόντι εἰπεῖν δεόν νὰ θεωρηθῇ ἡ ἐσωτερικὴ ψυχικὴ κατάστασις τῆς πρώτης φάσεως τοῦ χρόνου ὠριμάνσεως ὡς μία κατάστασις δυσαρμονίας, ἥτις παρουσιάζει ἀντίστοιχα φαινόμενα καὶ εἰς τὸ ἀνθρώπινον σῶμα. Ἡ ἀρμονία ταῦ παιδικῶν σώματος ἀπωλέσθη. Κνῆμαι καὶ βραχίονες εἶναι ὑπερανπτυγμένοι. Πόδες καὶ χεῖρες εἶναι ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ λοιπὸν σῶμα, ὑπερανπτυγμένοι, χρησιμοποιοῦνται δὲ οὐχὶ κατὰ λεπτὸν ἀρμονικὸν τρόπον. Τὰ δυσανάλογα χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου ἐπιτρέπουν νὰ ἐννοηθῇ ἡ τελικὴ μορφή τοῦ ἀνεπτυγμένου. Ὁμοίως αἱ σωματικαὶ κινήσεις ἔχουν ἀπωλέσει τὴν χάριν καὶ σταθερότητα τῶν παιδικῶν κινήσεων, εἶναι ἀδέξιοι, χονδροειδεῖς καὶ ἄνευ ρυθμοῦ. Εἶναι βεβαίως σαφές, ὅτι ὅλη αὐτὴ ἡ δυσαρμονία ἔχει τὰς ἀρνητικὰς ἐπιδράσεις τῆς εἰς τὸν ἔξω κόσμον

καὶ διὰ τοῦτο ἀποκαλοῦν τὴν πρώτην αὐτὴν φάσιν τοῦ χρόνου ὠριμάνσεως ἐπίσης «ἀρνητικὴ» φάσιν (Ch. Bühler: Negative Phase). Ὁ νέος ἀσχολεῖται περισσότερο τοῦ δέοντος μὲ τὸν ἐαυτὸν του, δὲν ἀπομένει δὲ εἰς αὐτὸν χρόνος πρὸς ἐνασχόλησιν μὲ τὸν πέραν κόσμον. Συνέπεια τούτου εἶναι ἡ προοδευτικὴ χαλάρωσις τῶν ὑφισταμένων κοινωνικῶν σχέσεων καὶ τοῦτο δὲν καθίσταται φανερόν μόνον εἰς τὴν οἰκογένειαν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ σχολεῖον. Ἀναφαίνεται μία, ἂν ὅχι τεταμένη, τοῦλάχιστον ἐξαιρετικῶς εὐκόλως καταστρεφόμενη σχέσις πρὸς τὸν πέραν κόσμον, ἣτις δύναται νὰ ἐξωτερικευθῇ ὡς ἀντίδρασις ἢ ἐπαναστατικὴ στάσις. Εἰς οὐδεμίαν φάσιν τῆς ἐξελιξεῶς τοῦ εἶναι ὁ ἄνθρωπος τοσοῦτον ἀνυπότακτος, τοσοῦτον πείσμων καὶ ἀπρόσιτος, ὅσον κατὰ τὴν ἀρνητικὴν φάσιν τῆς ἡλικίας τῆς ὠριμάνσεως. Ὁ πρὸς τὰ ἔξω κατευθυνόμενος ἀρνητικὸς χαρακτήρ τῆς φάσεως καθίσταται τελικῶς ἰσχυρότερος διὰ μιᾶς δυσθυμίας, πρὸς κανονικὴν ἐργασίαν καὶ δι' ἑνὸς ἐκ ταύτης ἐξαρτωμένου ὑποβιβασμοῦ τῆς ἀποδόσεως εἴτε εἰς τὸ σχολεῖον εἴτε εἰς τὸ ἥδη ἐκλελεγμένον ἐπάγγελμα.

Παρὰ τὰς τοιαύτας ἀρνητικὰς ἐπιδράσεις πρὸς τὰ ἔξω ἔχει ἡ ἡύξη μὲν ἐνδοστρέφειαν τῆς ἀρχομένης ὠριμάνσεως, ὡς ἐπίσης καὶ ἡ εἰς αὐτὴν ἀναφερομένη χαλάρωσις τῆς ψυχικῆς δομῆς, ἕνα κατ' ἐξοχὴν θετικὸν χαρακτήρα. Ὁ Eduard Spranger διορθεῖ εἰς τὴν συγκεχυμένην αὐτὴν κατὰστασιν τοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου τοῦ νέου πλαστικὰς δοκιμὰς τῆς φύσεως δι' ὧν οὗτος πλησιάζει τὸν πυρῆνα τῆς προσωπικότητός του. Οὗτος ἀναφέρει σχετικῶς:

«Die Natur schafft sich eine Art Selektionsbasis für den künftigen Menschen.

Sie experimentiert mit sich selber, um zuletzt eine einzelne Form als bestimmtes Erlebnis stehen zu lassen».

Ἡ δυσαρμονία καὶ αἱ ψυχικαὶ ἀντιθέσεις εἰς τὴν ζωὴν τοῦ νέου κατὰ τὴν ἀρνητικὴν φάσιν ἔχουν τὴν ἔννοιαν τῆς βοηθείας πρὸς διάσπασιν τῶν ἐσωτερικῶν μορφοποιῶν δυνάμεων τοῦ ἀνθρώπου, ὡς καὶ τοῦ προσωπικοῦ ἐγώ. Ἡ σταθερὴ συναρμογὴ τῆς στάσεως ἐναντι τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἐντάξεως εἰς αὐτὴν, τὴν ὁποῖαν ἀπαντῶμεν κατὰ τὴν σχολικὴν ἡλικίαν, θραύεται. Θέλει νὰ σχηματισθῇ τί τὸ νέον, μία αὐτοτελὴς προσωπικότης μὲ ἰδίαν πεποιθήσεις, ἰδίους σκοπούς, ἄξιας καὶ ἀποφάσεις. Καὶ ἀκριβῶς διὰ τοῦτο παρουσιάζεται ὁ νέος ὡς μὴ ἐνηρμονισμένος, πειραματίζεται μὲ τὸν ἑαυτὸν του, παραπαεῖ μεταξύ ἀντιθέτων συναισθημάτων, γνωμῶν καὶ σκοπῶν καὶ ὅλα ταῦτα μόνον διὰ νὰ δυνηθῇ νὰ ἀνακαλύψῃ τὸν ἴδιόν του ἑαυτόν.

IX

Διαδοχικῶς σχηματίζονται ἐκ τῆς καταστάσεως ταύτης τῆς δυσαρμονίας καὶ τοῦ ἀναμίξεως τῶν ἐσωτερικῶν δυνατοτήτων, καθ' ἣν ὁ ἄνθρωπος ἀναζητεῖ τὸν ἑαυτόν του, σταθερὰ σημεία. Σαφὴ ἐνδειξιν τούτου ἀποτελεῖ ὁ σχηματισμὸς προσωπικῶν προτύπων, δι' ὧν εἰσέρχεται ἡ ἐξέλιξις εἰς ἓν νέον στάδιον, εἰς τὴν δευτέραν φάσιν τοῦ χρόνου ὠριμάνσεως. Αὕτη ἐκτείνεται περίπου ἀπὸ τοῦ 15ου ἕως τοῦ 17ου ἢ 18ου ἔτους. Ἐκεῖνο τὸ ὅποιον συνυπάρχει ὑπὸ τὴν μορφήν χάους εἰς τὴν ψυχικὴν ζωὴν τῆς ἀρνητικῆς φάσεως καὶ ἐναλλάσσεται ἀλματωδῶς, ἀρχίζει νὰ προσδιορίζεται καὶ νὰ τακτοποιηθῇ εἰς ἓν σύνολον ὑπὸ τὴν μορφήν ἰδανικῶν διὰ τὸν βίον προτύπων. Τὰ πρότυπα ταῦτα ἀποκτῶνται ὑπὸ τὴν μορφήν ἰδανικῶν προσωπικοτήτων, παριστοῦν δὲ ἓν μέσον τῆς ἀπλουστεύσεως καὶ τῆς καθάρσεως τοῦ ἐσωτερικοῦ ἀναμίξεως, τῆς ἐσωτερικῆς χαλαρώσεως καὶ τῶν ἐσωτερικῶν

ἀντιθέσεων. Εἶναι μία προσπάθεια παγίωσεως καὶ σταθεροποιήσεως τῆς ψυχικῆς ἐκείνης ρευστότητος, ἣτις διακρίνει τὴν ἀρνητικὴν φάσιν. Τὸ πρότυπον ἀποτελεῖ ἓν εἶδος βοηθητικοῦ μέσου, ἕνα πρῶτον προσανατολισμὸν εἰς τὴν ὁδόν, ἣτις ὁδηγεῖ πρὸς τὸν ἴδιον τὸν νέον, πρὸς αὐτοεὔρεσιν καὶ αὐτοσχηματισμόν.

Τώρα κατὰ τὴν προσπάθειαν τῆς παγίωσεως τῆς ἰδίας προσωπικότητος διὰ τοῦ προσανατολισμοῦ εἰς πρότυπα, ἀναφαίνεται ἐπίσης ἐκεῖνο τὸ χαρακτηριστικὸν διὰ τὸν χρόνον τῆς ὠριμάνσεως συναίσθημα, τὸ ὁποῖον ἡδύνατό τις νὰ ἀποκαλέσῃ «πάθος τοῦ γίνεσθαι» (Pathos des Merdens). Τοῦτο σημαίνει, ἐναντι τῆς παιδικῆς ἡλικίας, τί τὸ ἐντελὸς νέον. Ἐνῶ ὁ παῖς ζῇ ἐνδεδυσμένος πλήρως τὸν μανδύαν τοῦ παρόντος, ἡ ὑπαρξίς τοῦ νέου ἀνθρώπου κατὰ τὸν χρόνον τῆς ὠριμάνσεως ὑφίσταται μίαν τεραστίαν μεταβολήν. Ὁ νέος ἐμφορεῖται ὑπὸ τῆς ἰδέας, ὅτι δὲν εἶναι εἰσέτι αὐτεξούσιος, ἀλλὰ ὅτι πρόκειται νὰ γίνῃ. Τὸ μέλλον εὐρίσκεται ἐμπρὸς τοῦ ὡς πεδίου πραγματοποιήσεως καὶ ὁλοκληρώσεως τῆς ὑπάρξεώς του. Ἐκ τοῦ πάθους τούτου τοῦ γίνεσθαι καθίσταται νοητὴ καὶ ἡ σχέσις τοῦ νέου πρὸς τὴν παλαιότεραν γενεάν. Πᾶν ὅ,τι ἐγένετο, ἅπασαι αἱ ὑφιστάμεναι μορφαὶ ἀξίων, ἡ στάσις ἐναντι τῆς ζωῆς καὶ ἡ σύλληψις τοῦ νοήματος αὐτῆς, πᾶν ὅ,τι ἐδημιούργησε ἡ παλαιότερα γενεὰ καὶ τὸ ὅποιον ἐγένετο τὸ «σκεῦος» τῆς ὑπάρξεώς της σημαίνουν διὰ τὸν νέον, τὸν ἐμφορούμενον ὑπὸ τοῦ πάθους τοῦ γίνεσθαι, φραγμὸν καὶ βίον. Ἡ νεανικὴ ἡλικία εἶναι ἐπαναστατικὴ. Εἶναι ἡ ἰδία, ἣτις θὰ ζητήσῃ νὰ προστατευθῇ ἀπὸ τὴν ἐπομένην γενεάν.

Συνδεδεμένην μὲ τὸ νεανικὸν πάθος εὐρίσκομεν ὡς περαιτέρω χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῆς δευτέρας ἀκριβῶς φάσεως τοῦ χρόνου ὠριμάνσεως μίαν ἐξαιρετικῶς ἰσχυρὰν βιωματικὴν ροπὴν (Erlebnisdrang). Αὕτη ἐξωτερικεύεται ὡς τάσις πρὸς ἐνθουσιασμόν, πρὸς περιπέτειαν, πρὸς οἰσθήποτε ψυχικὰς διεγέρσεις, αἵτινες ἀποσποῦν τὸν ἄνθρωπον ἐκ τῆς ρουτίνας τῆς καθημερινῆς ζωῆς. Τὸ βίωμα λαμβάνει ἐξτρεμιστικὰς μορφάς, τιθέμενον συχνάκις ὑπὸ τὸ δίλημα: ὅλα ἢ τίποτε. Οὕτω ἐρμηνεύεται τὸ γεγονός ὅτι εἰς οὐδεμίαν ἄλλην φάσιν τῆς ζωῆς του τείνει ὁ ἄνθρωπος ἐπὶ τοσοῦτον πρὸς ριζοσπαστικότητα, ὅσον εἰς τὸν χρόνον τῆς ὠριμάνσεως.

Ἐπειδὴ ἡ ἀναφερθεῖσα βιωματικὴ ροπὴ τοῦ νέου δὲν εὐρίσκει πραγματοποίησιν εἰς τὴν στενότητα τῆς καθημερινῆς ζωῆς καὶ διὲν εἰς τὸν περιορισμὸν τοῦ οἰκιακοῦ, τοῦ σχολικοῦ καὶ τοῦ ἐπαγγελματικοῦ κόσμου, ἐπιζητεῖ ταύτην εἰς τὴν σφαῖραν τῆς φαντασίας. Ἡ φαντασία ἀναλαμβάνει κατὰ τὸν χρόνον τῆς ὠριμάνσεως μίαν συγκεκριμένην λειτουργίαν, αὕτη καθίσταται ἓν μέσον τοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου τῶν συναισθημάτων, τῶν διαθέσεων, τῶν ἐπιθυμιῶν, τῶν ἐλπίδων καὶ νοσταλγιῶν, αἵτινες ἀναδύονται ἐκ τοῦ πάθους τοῦ γίνεσθαι καὶ τῆς ἡύξημένης βιωματικῆς ροπῆς καὶ ἐπιθυμεί νὰ προσδώσῃ εἰς αὐτὰς μίαν συγκεκριμένην μορφήν, ἓν πρόσωπον. Οὕτω γίνεται κατανοητὴ ἡ νεανικὴ τάσις πρὸς τὴν λυρικὴν καὶ τὸ δράμα. Πρῶτον πάντως τὸ δράμα καὶ τὸ θέατρον προσδίδουν εἰς τὸν νέον «ὕλικόν» πρὸς τελειοποίησιν τῆς ὑπάρξεώς του, τὴν ὁποῖαν δὲν θὰ ἐπετύγχανε περιοριζόμενος εἰς τὴν στενὴν σφαῖραν τῆς πραγματικότητος (Spranger).

Αἱ μορφαὶ τοῦ δράματος, μεθ' ὧν ταυτίζεται εἰς ἓνα βαθμὸν ὁ νέος — τοῦτο δὲ δὲν θὰ ἐπιτύχῃ ποτὲ πλέον ὡς ἀνεπτυγμένος — μεταβάλλονται βαθμῶν εἰς ἴδια πρότυπα, εἰς συγκεκριμένας μορφὰς ἰδίων δυνατοτήτων καὶ ἐπιθυμιῶν.

Εἰς τὴν νεανικὴν προσπάθειαν πρὸς κάθαρσιν καὶ παγίωσιν τοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου, ἐκ τοῦ ἀναμίξεως τῆς ἀρνητικῆς αὐτῆς φάσεως, εἰς τὴν προσπά-

θειαν πρὸς ἐπιβολὴν τάξεως καὶ ἐνότητος εἰς τὸ ἴδιον. Εἶναι, ἐξ ἧς κατανοεῖται καὶ ὁ σχηματισμὸς προτύπων, ἀντιστοιχεῖ τώρα μία ἀνάγκη πρὸς ἐνιαιοποίησιν τῆς εἰκόνος περὶ κόσμου ὑπὸ τὴν μορφήν μιᾶς κοσμοθεωρίας. Ἡ εἰκὼν περὶ κόσμου εἶναι ὁ τρόπος, καθ' ὃν κατοπτρίζεται ὁ κόσμος, εἰς τὸ βίωμα τοῦ ἀνθρώπου, ἐν γε, ὡνὸς συνεπὼς τῆς ἐμπειρίας. Μίαν τοιαύτην εἰκόνα περὶ κόσμου ἔχει ἤδη ὁ παῖς. Οὕτω ὁμιλοῦμεν περὶ φυσιογνωμικοῦ βιώματος τῆς πρώιμου παιδικῆς ἡλικίας. Ἐκεῖνο τὸ ὅποιον ἡμεῖς καλοῦμεν κοσμοθεωρίαν, μορφοῦται μόνον ἐκεῖ, ὅπου ἡ ἐμπειρία τίθεται ὑπὸ τὸν λογικὸν προβληματισμόν. Αὕτη ὀφείλει νὰ καταστήσῃ ὁρατὸν τὸν τόπον εἰς τὸν ὅποιον ἴσταται ὁ μεμονωμένος ἄνθρωπος ἐν τῷ συνόλῳ τοῦ κόσμου καὶ νὰ καταδείξῃ τὴν ἔννοιαν, τὸν προορισμόν, τὸν ὅποιον ἔχει οὗτος νὰ ἐκπληρώσῃ. Κοσμοθεωρία εἶναι προσανατολισμὸς τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς ἐντὸς τῆς ποικιλίας τῶν φαινομένων καὶ τῆς ἀλλαγῆς τῶν γεγονότων. Ὁ Κάντ διετύπωσε τὸ βασικὸν πρόβλημα τῆς κοσμοθεωρίας ὡς ἀκολουθῶν: «Ὅλα διέρχονται παραπλευρῶς ἡμῶν ὡς ἐν ρεῦμα· καὶ ἡ μεταβλητὴ διάθεσις καὶ αἱ διάφοροι μορφαὶ τῶν ἀνθρώπων καθιστοῦν τὸ ὅλον θέαμα ὀβέβαιον καὶ ἀπατηλόν. Ποῦ θὰ εὕρω σταθερὰ σημεῖα τῆς φύσεως, τὰ ὅποια νὰ μὴ δύναται νὰ μετακινήσῃ ποτὲ ὁ ἄνθρωπος καὶ ποῦ δύναμαι νὰ προσδιορίσω σημεῖα, εἰς ποῖαν ὄχθην δύναται αὐτὸς νὰ συγκρατηθῇ;».

Τοῦτο εἶναι τὸ περιεχόμενον τῆς δευτέρας φάσεως τοῦ χρόνου ὀριμάνσεως, τῆς φάσεως τῆς παγιώσεως καὶ τοῦ νέου σχηματισμοῦ τοῦ νέου. Τοῦτο ἐκδηλοῦται εἰς τὰς γνωστὰς προσπαθεῖας τῶν νέων νὰ ρέπουν πρὸς φιλοσοφικὰς συζητήσεις καὶ νὰ τίθενται ἀντιμέτωποι μὲ θρησκευτικὰ προβλήματα, ἐξ' οὗ ἐν πάσῃ περιπτώσει δὲν προκύπτει τὸ σταθερὸν καὶ μόνιμον, ὅπου ὅμως ἐν τούτοις ἐκφράζεται ἡ προσπάθεια, διὰ μίαν ἰδίαν στάσιν ἔναντι τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς, μία προσπάθεια, ἥτις, ὡς ἐλέχθη, ἐπεχειρήθη εἰς τὴν διὰ προτύπων προσπάθειαν παγιώσεως τῆς ἀτομικῆς προσωπικότητος.

Ὅσον ἀφορᾷ τὰ πρότυπα αὐτὰ δέον νὰ ἀναφερθῇ ὅτι ταῦτα φέρουν ἔντονον τὸν ἰδεολογικὸν χαρακτήρα. Δὲν ἀποτελοῦν ὅμως γνήσια πρότυπα, εἰς τὰ ὅποια ἀνακαλύπτει ὁ νέος ἄνθρωπος τὰς πραγματικὰς δυνατότητας τοῦ προσωπικοῦ του. Εἶναι καὶ ἐκ τῶν ὁποίων δέχεται μίαν τελικὴν πρακτικὴν κατεύθυνσιν καὶ ἐν ἐννοιολογικὸν περιεχόμενον τῆς διοβιώσεώς του. Ταῦτα δέον μᾶλλον νὰ ἐννοηθοῦν ὡς ἰδανικαὶ μορφαὶ ἐκείνου, τὸ ὅποιον θὰ ἐπεθύμει νὰ εἶναι ὁ νέος, χωρὶς νὰ διαθέτῃ τὰς πρὸς τοῦτο βασικὰς δυνατότητας καὶ ἰκανότητας. Ἐκ τούτου ἐξαρτᾶται στενῶς τὸ γεγονός, ὅτι τὰ πρότυπα ταῦτα δὲν εἶναι σταθερά, ἀλλὰ δύνανται νὰ ἐναλλάσσονται· ὁ νέος ἄνθρωπος πειραματίζεται οὕτω δι' αὐτῶν. Τοῦτο διαφαίνεται μεταξὺ ἄλλων ἐπίσης εἰς τὴν ἀναφερθεῖσαν ἐτοιμότητα τοῦ νέου νὰ ταυτίζεται μὲ μορφὰς τῆς ποιήσεως καὶ πρὸ παντὸς τοῦ δράματος καὶ νὰ προσδιορίσῃ οὕτω μίαν παροδικὴν μορφήν τῆς ἰδίας αὐτοῦ ὑπάρξεως.

X

Ἡ ἑναρξίς μιᾶς νέας φάσεως σημειοῦται, ὅταν ἐγκαταλειφθοῦν τὰ πρότυπα ταῦτα καὶ εὕρῃ ὁ ἀναπτυσσόμενος ἄνθρωπος τὰς πραγματικὰς δυνατότητας τοῦ προσωπικοῦ του. Εἶναι καὶ τὰς θέσῃ ὡς βάσεις τῆς ἐξελίξεώς του. Ἡ τελικὴ φάσις τοῦ χρόνου ὀριμάνσεως ἄρχεται, ὅταν σχηματισθῇ εἰς τὸν νεαρὸν ἄνθρωπον μία σταθερὰ τάξις τῶν ἀξιών, ὅταν ὁ ἴδιος κατανοήσῃ καὶ εὕρῃ τὸν ἑαυτὸν του, ὅταν ἐπιτύχῃ νὰ φθάσῃ εἰς ἰδίαν κοσμοθεωρίαν περὶ ζωῆς, εἰς δὲ τὴν συνειδησίην του καθίσταται σαφὴς ὁ

τρόπος καὶ ἡ ζωὴ, τὰ ὅποια ἀντιστοιχοῦν εἰς τὰς ἰκανότητας καὶ κλίσεις του. Μὲ αὐτὸ εἶναι στενῶς συνδεδεμένος ὁ πρῶτος προσδιορισμὸς μιᾶς μελλοντικῆς γραμμῆς τῆς ζωῆς, ὅπως τὸ ὀνομάζει ὁ Spranger».

Ἐὰν ἡ ἀρνητικὴ φάσις τοῦ χρόνου ὀριμάνσεως ἦτο μία φάσις χαλάρωσας τῆς ἀξιολογικῆς ὕψης, ἡ δευτέρα μία τοιαύτη τῶν δοκιμῶν πρὸς ἐνιαιοποίησιν τῇ βοηθείᾳ ἐναλλασσομένων προτύπων, ἡ τελευταία φάσις εἶναι ἡ φάσις τῆς συναρμογῆς τῆς ἀξιολογικῆς ὕψης καὶ τῆς ἀρχομένης πραγματοποιήσεως τοῦ «ὀμαλοῦ» βίου, ὅστις ἐπετεύχθη μὲ βάσιν τὴν συνειδησίην τῶν ἰδίων δυνατοτήτων, ἐλεύθερος προτύπων. Ἀπὸ τὴν σφαῖραν κατ' ἐξοχὴν ἀπατηλῶν ἐπιθυμιῶν στρέφεται ὁ ἄνθρωπος πρὸς τὴν περιοχὴν πρακτικῶν σκοπῶν τῆς ζωῆς, εἰς τοὺς ὁποίους ἀνήκει πρὸ παντὸς τὸ ἐπάγγελμα. Τοῦτο καθίσταται σαφές εἰς τὴν κατὰ τὴν τρίτην φάσιν ἀρχομένην ἐξωστρέφειαν. Ἡ ἀντανεκλαστικὴ στάσις, ἡ ἐνασχόλησις μὲ τὸν ἴδιον ἑαυτὸν (ἐξωστρέφεια), μεθ' ἧς ἤρχισεν ὁ χρόνος τῆς ὀριμάνσεως καὶ ἥτις ἐκυρίευσεν ὅλην τὴν ἀρνητικὴν φάσιν, ἐγένετο ἡπιωτέρα εἰς τὴν δευτέραν φάσιν. Ἡ δὲ εἰς τὴν φάσιν αὐτὴν παρασκευάζεται διὰ τῆς ἐκλογῆς προτύπων μία στροφὴ πρὸς τὰ ἔξω. Αὕτη δὲν ἔχει ἐν τούτοις οὐδεμίαν σαφὴ σχέσηιν πρὸς τὴν πραγματικότητα. Τὰ πρότυπα εὐρίσκονται εἰσέτι εἰς μίαν ἰδεατὴν σφαῖραν καὶ ἐναλλάσσονται. Ἡ ἀπόστασις μεταξὺ τοῦ Ἐγὼ καὶ τοῦ κόσμου, ἥτις εἶναι μεγίστη κατὰ τὴν ἀρνητικὴν φάσιν, δὲν γεφυροῦται καὶ εἰς τὴν δευτέραν φάσιν. Αὕτη ὑφίσταται ὡς βάραν μεταξὺ ἰδεῶδους καὶ πραγματικότητος, ὑπεράνω τοῦ ὁποῦ ἀναπτύσσεται ὁ κόσμος τῆς φαντασίας.

Εἰς τὸν χρόνον, κατὰ τὸν ὅποιον ἀπαλλάσσεται ὁ νεαρὸς ἄνθρωπος ἐκ τῶν προτύπων τῆς φαντασίας καὶ στρέφεται πρὸς τὰς πραγματικὰς δυνατότητας τῆς ὑπάρξεώς του, ἐπιτελεῖται μία νέα στροφὴ πρὸς τὴν πραγματικότητα. Καὶ ἡ στροφὴ αὕτη ἀποτελεῖ ἀκριβῶς τὸ κριτήριον τῆς τελικῆς φάσεως τοῦ χρόνου ὀριμάνσεως.

Εἰς τὴν νέαν αὐτὴν ἐξωστρέφειαν ἀναφέρεται τελικῶς, ὡς δεῖγμα τῆς ὀριμότητος, μία χαλάρωσις τῆς ἐγκεντρικῆς τάσεως, καθ' ἣν ὁ νέος, κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς δευτέρας περιόδου τοῦ χρόνου ὀριμάνσεως, βλέπει καὶ κρίνει τὸν κόσμον μὲ βάσιν τὰς ἀπατηλὰς ἐπιθυμίας καὶ τὰς ἰδεολογικὰς πρσδοκίας του, μία νέα πραγματιστικὴ στάσις καὶ ἀντικειμενικότης, ἥτις ἐπιτρέπει ὅχι μόνον νὰ βλέπῃ τὰ πράγματα ὡς ταῦτα εἶναι, ἀλλὰ νὰ ἀποδέχεται καὶ ἄλλους, οἵτινες σκέπτονται καὶ συναισθάνονται διαφορετικῶς. Οὕτω ὑποχωρεῖ ἡ ριζοσπαστικότης ἐκείνη, ἡ κλίσις ἐκείνη πρὸς ὑπερμέτρους ἀπαιτήσεις ἐκ τοῦ κόσμου, ἐνίοτε δὲ ἐπίσης καὶ ἐκ τοῦ ἑαυτοῦ του, ἥτις κυριεύει τὴν δευτέραν φάσιν τῶν προτύπων.

Βεβαίως δύναται νὰ συμβῇ οὕτως ὥστε νὰ μετατοπισθῇ τὸ τελευταῖον βῆμα τῆς ὀριμότητος, πέραν τῆς νεανικῆς ἡλικίας ἢ, ὑπὸ ὀρισμένης συνθήκας, νὰ μὴ ἐμφανίζεται εἰς τοὺς αἰωνίως ἐφήβους, οἱ ὅποιοι μετροῦν τὸν κόσμον μὲ τὸ μέτρον τῶν ἰδίων προτύπων καὶ εἶναι ἀνίκανοι νὰ προσαρμωθοῦν εἰς τὴν πραγματικὴν ζωὴν.

Ἀλλὰ τότε, ὅταν ἐπιτευχθῇ κατὰ τὸν χρόνον ὀριμάνσεως μία σχετικὴ σταθεροποίησις τοῦ προσωπικοῦ βίου, δέον νὰ μὴ θεωρηθῇ τὸ φαινόμενον τοῦ αὐτογίγνεσθαι, τῆς ἐξατομικεύσεως (Individuation), ὡς ἐννοεῖται αὐτὴν ὁ C. G. Jung, ὡς τετελεσμένον, ἀλλὰ ἀπλῶς ὡς ἀρχόμενον.

Τὸ φαινόμενον τοῦτο διατρέχει ὁλόκληρον τὸν ὑπόλοιπον χρόνον τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς καὶ μάλιστα ὡς ἀντίθεσις τόσο πρὸς τὸν κόσμον, ὅσον καὶ μὲ αὐτὸν τὸν ἴδιον τὸν ἄνθρωπον. Τοῦτο ἀνήκει εἰς τὴν φύσιν τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως. Διότι εἰς τὸν ἄνθρωπον δὲν ἐδόθη, ὡς εἰς τὸ ζῶον, ἡ ὑπαρξίς του ἐκ τῶν προτέρων καὶ διὰ μιᾶς, ἀλλὰ ἀνατίθεται εἰς αὐτόν, καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς ζωῆς του, ὡς καθήκον, εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ὁποῦ ὀφείλει νὰ ἀναδειχθῇ.

*Απόδοσις: Βασίλειος Ἑμμ. Φθενάκης

ΠΩΣ ΑΝΤΙΛΑΜΒΑΝΕΤΑΙ Ο ΕΦΗΒΟΣ ΤΗΝ ΩΡΑΙΟΤΗΤΑ

Σκοπός της έρευνής μας είναι να εξακριβωθεί πώς αντιλαμβάνονται την ωραιότητα οι νέοι και οι νέες της εφηβικής ηλικίας. Έζητήσαμε από 250 εφήβους και από 250 κορίτσια των τριών τελευταίων τάξεων του Γυμνασίου να απαντήσουν γραπτώς στην ακόλουθη ερώτηση και να δικαιολογήσουν τη γνώμη τους:

«Έμπρός σε ποιο αντικείμενο ή σε ποιά περίπτωση της ζωής σας αισθανθήκατε τη ζωηρότερη έντύπωση ωραιότητας; Το ίδιο και για τη μεγαλύτερη άσχημία.»

Παρ' όλες τις δυσκολίες που παρουσιάζει μία ομαδική έρώτηση, άσυνήθιστη και χωρίς προπαρασκευή, ως τόσο την προτιμήσαμε από το άμεσο ατομικό έρωτηματολόγιο ή από την εξέταση των ατομικών ημερολογίων. Δεν άμφισβητούμε το ενδιαφέρον που παρουσιάζουν οι δυο τελευταίες μέθοδοι, αλλά δεν τις προτιμήσαμε, γιατί δεν μδς επέτρεπαν να τηρήσουμε τους όρους με τους οποίους ήθέλαμε να κάμωμε την έρευνά μας. Άλλως τε οι έφηβοι (άγόρια και κορίτσια) με μεγάλη προθυμία δέχθηκαν αυτό τον τρόπο της έρευνής, άφοϋ τους παρακαλέσαμε να σημειώσουν μόνον τα άρχικά του ονόματός τους και την ηλικία τους και άφοϋ τους διαβεβαίωσαμε, ότι τις άπαντήσεις τους δεν θα έδιάβαζε κανένας από εκείνους που θα ήμποροϋσαν να άνακαλύψουν την ταυτότητά τους.

Πρίν να εξέτάσωμε λεπτομερώς τα άποτελέσματα, σημειώνουμε ότι, για να διευκολύνωμε τη σύγκριση μεταξύ Ωραίου και Άσχήμου, κατατάξαμε στην ίδια κατηγορία τις άπαντήσεις που παρουσιάζουν άναλογίες θέματος. Ωνομάσαμε π.χ. άδιακρίτως «ήθικες πράξεις» κάθε τι που σχετίζεται με την τιμιότητα, την είλικρίνεια, την άφοσίωσι κ.λ.π. Έτσι ή έκλογη παρουσιάζει τις παρακάτω άναλογίες με δείκτη ποσοστού το 100.

Ω ρ α ι ο		Α σ χ η μ ο	
Άρρενα	Θήλεα	Άρρενα	Θήλεα
Η φύσις 48%	Η φύσις 60%	Ο πόλεμος 60%	Η άκαθαροσία 42%
Ηθικ. πράξ. 10%	Η μουσική 16%	Ανήθ. πράξ. 16%	Το ζϋο 25%
Η εϊρήνη 7%	τοϋ χοροϋ 16%	Η μέθη 7%	Ο πόλεμος 11%
Η οϊκογένεια 6%	Η γλυπτική 8%	Ο κινηματο- 6%	Η κακοπαιγμέ-
Η άεροπορία 6%	καϊ ή ζωγραφ. 8%	γράφος 6%	νη μουσική και τα
Η στρατιωτική 6%	Το παιδι 8%	Το ζϋο 3%	κακοπαιγμένα
παρέλασις 6%	Το θέατρο 5%	Η μοντέρνα 3%	θεατρικά έργα 6,5%
Τά ένθύμια (πα- 5%	Το ζϋο 3%	τέχνη 3%	Βίαια άθλήματα 5%
λαιά τετράδια, 5%	Τά άνθη 3%		Ο θάνατος 4,5%
Ο άθλητισμός 5%			Οϊ άνήθικες πράξ. 4%
Τά έργα τέ- 3,5%			Η μέθη 2%
χνης 3,5%			
Η μουσική 3,5%			

Έλεγχος των άποτελεσμάτων.

Οϊ σκηνές που πιό συχνά έχουν προτιμηθῆ για το Ωραίο άναφέρον.

ται σε θέματα σχετικά με τη φύσι και το ποσοστό τους είναι ύψηλότερο στα κορίτσια παρά στα άγόρια. Η ύπεροχή της έκλογής αυτής (48% τα άγόρια, 60% τα κορίτσια) έχει έμμεσα διαπιστωθῆ σε μελέτες και πειραματισμούς επάνω στη ψυχολογία του εφήβου και ιδιαίτερα στις παλαιότερες εκείνες, αλλά πάντοτε επίκαιρες, εργασίες του Πέτρου Mendousse¹. Ο διάσημος αυτός ψυχολόγος όλοκληρώνει την στοχαστική άνάλυσί του μ' αυτές τις γραμμές: «Τόν έγωισμό του παιδιού και όλιγώτερο τη φτώχια των συναισθημάτων του άναπληρώνει μιá συμπάθεια σχεδόν καθολική... Αυτός ό συγκινησιακός πλοϋτος με τη δική του δύναμι προκαλεί διέγερσι των παραστάσεων που του είναι άναγκαϊες. Έτσι έξηγεϊται ή επίδρασι της τέχνης επάνω στους εφήβους, ή άνάγκη τους για την όνειροπόλησι, ή ροπή τους στο ρεμβασμό...» (L'áme de l'adolescent, p. 295-296). Θα ήμποροϋσε κανείς να προσθέσῃ: Έτσι έξηγεϊται και ή κλίσι τους προς τη φύσι, που τόσο εύνοει τις όνειροπολήσεις τους και που με τις άτέλειωτες σε ποικιλία όψεις της τροφοδοτεί τον παραστατικό τους κόσμο, ένα κόσμο που άποκρυσταλλώνει τη συγκινησιακή τους πλημμύρα.

Η προτίμησι της φύσεως έξειδικεύεται σε διάφορες όψεις: βουνό, θάλασσα, άνοιξι, άγαπημένα τοπία, χωρίς να άναφέρονται συστηματικά εκείνα που είναι καταλληλότερα για να προκαλέσουν τη συναισθηματική διάχυσί του εφήβου: ή άνοιξι, προπαντός το φθινόπωρο, το πρωί, το δειλινό, ή νύχτα. Ός τόσο ή νύχτα στα κορίτσια και το φθινόπωρο έξω στα δύο φύλα, παρουσιάζουν μιá ξεχωριστή εύνοια. Τα ποσοστά τους, σχετικά με το σύνολο των θεμάτων που άναφέρονται στη φύσι, είναι:

Άνοιξι 15% τα κορίτσια, 18% τα άγόρια.

Νύχτα 11% τα κορίτσια, 3% τα άγόρια.

Ένϋ οϊ έφηβοι άναφέρουν πολϋ συχνά γενικές και σχεδόν συμβατικές άπόψεις της φύσεως, τη θάλασσα, το βουνό, τις κοιλάδες, ή νομίζουν άρκετό να την άναφέρουν άπλως, τα κορίτσια δείχνουν μιá πιό έντονη προσωπικότητα: Σχεδόν πάντοτε ή προτίμησί τους άναφέρεται σε κάποιο θέαμα γνωστό και άγαπημένο. Είναι ένα κομμάτι από τις άναμνήσεις τους ή σχετίζεται με την τωρινή ζωή τους: Είναι το μικρό χωριό, όπου γεννήθηκαν, ή συνηθισμένη τοποθεσία όπου περνοϋν τις διακοπές τους, ένα άνάγνωσμα που ιδιαίτερα τους άρεσε κ.τ.λ. Βρίσκομε έδω ένα από τα χαρακτηριστικά της ψυχοτροπίας τους, όπου τις παρακινεί, γενικά, να δίνουν μικρή σημασία σε κάθε τι που είναι άσχετο με την τρεχούμενη ζωή τους και δεν τους έπιτρέπει να έπιβεβαίωσουν την ύπαρξί τους ή να παίξουν ένα όποιοδήποτε ρόλο.

Η εξέταση των δικαιολογιών της έκλογής άποκαλύπτει μιá πενιχρότητα καθολική. Οϊ έφηβοι περιορίζονται, πολλές φορές, σε μιá άπλη και γενική μνεία, όπου ήμπορεί κανείς να άνακαλύψῃ την επίδρασι συνηθισμένων κρίσεων οϊκογενειακής προελεύσεως, όπως: «μδς κάνει καλύτερους», «μδς χαρίζει ύγεια», «μδς ξεκουράζει» κ.τ.τ. Όσοι θέλουν να είναι περισσότεροι πρωτότυποι, ξανοίγονται σε μιá άνάπτυξι λογοτεχνική, άπόλυτα άπρόσωπη, που φανερά έμπνέεται από διάφορα λογοτεχνικά κείμενα που έχουν διαβάσει.

Άνάμεσα στις πολλές άλλες, ίδου και μιá από τις δικαιολογίες αυτές, που όμοιάζει με κακοφτιαγμένο «κλισέ» και δεν άποκαλύπτει καμιá προσωπική συγκίνησι: «Τό τοπίο ήταν άπέραντο. Έκεί στη μέση ένός χωραφιού, ό γεωργός, σκυμμένος, άκολουθεί πίσω από το άλέτρι του. Η

1) L'áme de l'adolescent και L'áme de l'adolescente.

γῆ ἀνοίγει, σχίζεται, γίνεται κομμάτια. Κοπάδια πεινασμένα πουλιά ὁρμούν στ' αὐλάκι πού ἀνοίγει τὸ ἀλέτρι, γιὰ νὰ ξεθάψουν κάποιους σπόρους καὶ νὰ καλμάρουν τὴν πείνα τους. Πολὺ μ' ἀρέσει αὐτὴ ἡ σκηνή, γιὰτὶ βλέπω σ' αὐτὴν τὴν ὁμορφιά τῆς φύσεως.»

Ἄλλοι δὲν διστάζουν νὰ κάμουν ἐπίδειξι πολυμαθείας σχετικὰ μὲ τὴν Ἑλληνικὴ ὑπαιθρο. Σημειώνουν, χωρὶς νὰ ξεχάσουν τὰ γνωστὰ χαρακτηριστικά τους, τὰ εἶδη τῶν δέντρων πού ἤμπορεῖ νὰ συναντήσῃ κανεὶς στοὺς κάμπους καὶ στὰ λειβάδια τοῦ τόπου μας. Οἱ ἐποχιακὲς μετοβολὲς σημειώνονται μὲ ἰδιαίτερη φροντίδα καὶ τὸ κάθε τι παρουσιάζεται στολισμένο μὲ φραστικὲς διακοσμήσεις καὶ ἐξάρσεις ποιητικὲς... Ἰδοὺ ἓνα παράδειγμα: «Ἄς δοῦμε ἓνα δέντρο τὸ Γενάρη. Μοιάζει μὲ μαυρισμένο σκελετό, πού ὑψώνει τὰ γυμνά κλαδιά του σὲ στάσι ἰκεσίας πρὸς τὸν οὐρανό, σὰν νὰ τοῦ λέη: «λυπήσου με.» Δὲν θὰ περάσῃ ὅμως πολὺς καιρὸς καὶ θὰ ἔρθῃ ἡ εὐλογημένη ἀνοιξί. Τότε αὐτὸς ὁ φριχτὸς σκελετὸς θὰ μεταμορφωθῇ σ' ἓνα ἐξάισιο ὀλοπράσινο δέντρο, πού θὰ κινήσῃ χαρούμενα τὸ φύλλωμά του μέσα στὸ ἀνοιξιότικο γιορτάσι τῆς φύσεως...»

Στὰ κορίτσια, ἡ δικαιολογία εἶναι γενικὰ ὀλιγώτερο ἀπρόσωπη, ὅταν πρόκειται γιὰ σκηνὴς ἢ γιὰ θεάματα πού τὰ εἶδαν μὲ τὰ μάτια τους. Φαίνεται ὅτι ἡ συγκίνησι ἐκδηλώνεται μὲ περισσότερη θερμότητα, ὅταν χρησιμοποιοῦν λυρικές ἐκφράσεις καὶ χτυπητὰ κοσμητικὰ ἐπίθετα, ὅπως συμβαίνει στὶς γραμμὲς αὐτῆς μιᾶς μαθητρίας δεκαεπτὰ ἐτῶν: «...Οἱ χιονισμένες κορυφὲς τοῦ βουνοῦ (πρόκειται γιὰ τὴν Πάρνηθα) ἦταν πραγματικὰ ἓνα θέαμα πού πολὺ μὲ συγκινοῦσε. Κάποια βράχια μὲ γκριζόμαυρο χρῶμα ἦταν ἐδῶ κι ἐκεῖ σκεπασμένα μὲ χιόνι ἀστραφτερό: πίνακας ἀφηρημένης τέχνης μὲ τίς ἄτσαλες πινελιὲς κάποιου πρωτόπειρου μοντέρνου ζωγράφου. Στὴν πλαγιά τὰ ἔλατα καὶ πιδὼ κάτω τὰ πεῦκα, μὲ λυγισμένα τὰ κλαδιά, σήκωναν ἀγκομαχώντας τὸ κάτασπρο καὶ ἐκτυφλωτικὸ στὸν ἥλιο φορτίο τους... Ὑπέροχο θέαμα... Ἡ καρδιά μου σκιρτᾷ στὴν τόση ὁμορφιά...» Θὰ ἤμπορούσαμε νὰ ἀναφέρουμε πολλὰς ἄλλες ἀπαντήσεις σὰν κι αὐτή, πού ἀποκαλύπτουν μιὰ βαθειὰ προσωπικὴ συγκίνησι. Ἐὰν τίς συγκρίνωμε μὲ τίς ἀπαντήσεις τῶν ἀρρένων ἐφήβων πού, σὲ σύνολό τους, εἶναι ἀνάλογες μ' αὐτὲς πού ἐσημειώσαμε πιδὼ πάνω, δὲν θὰ μᾶς μείνῃ καμμία ἀμφιβολία, ὅτι τὰ κορίτσια ἔχουν μιὰ εἰκόνα τῆς φυσικῆς ὁμορφιάς πολὺ περισσότερο πρωτότυπη ἀπὸ τὴν ἀντίστοιχη εἰκόνα τῶν ἀγοριῶν.

Δὲν ἔχουμε τὴν πρόθεσι (οὔτε καὶ εἶναι εὐκόλο) νὰ ὀρίσωμε ἐδῶ τὸ ὠραῖο καὶ τὸ ἄσχημο. Ἀλλά, χωρὶς νὰ παραβιάσωμε τὰ ὅρια μιᾶς περιοχῆς πού τὴν θεωροῦμε ξένη πρὸς τὸ θέμα μας, θὰ ἤμπορούσαμε νὰ ἰσχυρισθοῦμε, ὅτι μερικὲς ἀπὸ τίς αἰτιολογίες πού ἔχομε μπροστὰ μας, ἔχουν αἰσθητικὸ χαρακτήρα, μὲ τὴν πλατύτερη σημασία τοῦ ὅρου. Αὐτὸ συμβαίνει, ὅταν τὰ ἀνάλαφρα χρῶματα, ἡ κομψότης τῶν γραμμῶν, ἡ ἐλαφρότης τοῦ τοπίου, ἡ ἀγαλλίασι πού τὸ θέαμα γεννᾷ καὶ ἡ ὀνειροπόλησι πού ἀναφτερώνει τὴν ψυχὴ, ἀπελευθερώνουν τὸν ἐφηβὸ ἀπὸ τίς πεζὲς φροντίδες τῆς ζωῆς καὶ ἀπὸ τίς πιεστικὲς συμβατικότητές της καὶ τοῦ ἐπιτρέπουν τὴν προσπέλασι σὲ κάποια ἄλλη ἀλήθεια, διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν πνευματικὴ ἢ τὴν ἠθικὴ. Ἔτσι μποροῦμε νὰ εἰποῦμε, ὅτι εἶναι προσπάθειες αἰσθητικῆς αἰτιολογίας φράσεις σὰν κι αὐτές: «Κάθε φορὰ πού μπαίνω μέσα στὸ δάσος, αἰσθάνομαι ἓνα εἶδος μαγείας πού μὲ σπρώχνει νὰ προχωρήσω πιδὼ μακριά, πάντοτε πιδὼ μακριά...». «Ὁ ἄνεμος, λέξι μαγική, ὁ ἄνεμος πού νὰ φύγῃ ἔρχεται ἀπὸ τὴν Ἀσία, ἀπὸ τὴν Ἀφρικὴ, ἐσκόρπισε τὰ χάρδια του, πρὶν νὰ φθάσῃ στὸν τόπο μας στὶς μακρυνὲς ἐκεῖνες χώρες πού ἡ φαντασία μου τίς σκεπάζει μ' ἓνα πέπλο μυστηρίου καὶ τίς στεφά-

νώνει μ' ἓνα ξωτικὸ στεφάνι δόξας...» Ἀντίθετα θεωροῦμε σὰν συμβατικούς ἢ ἠθικούς, λόγους τροτιμῆσεως σὰν κι αὐτόν: «Ἀγαπῶ τὴ φύσι γιὰτὶ εἶναι ὠφέλιμη, γιὰτὶ ἐκεῖ ἀναπνέω καθαρὸ ἀέρα καὶ βρίσκω σ' αὐτὴν τὴν ἄνεσι καὶ τὴν ξεκούρασι.»

Ἡ αἰσθητικὴ αἰτιολογία, μὲ τὴν πλατιά ἔννοια τοῦ ὅρου, φθάνει ἔτσι τὸ ποσοστὸ 15% στὰ ἄρρενα καὶ 35% στὰ θήλεα. Οἱ ὑπόλοιπες ἀπαντήσεις ἔχουν τὸν τύπο μιᾶς ἀπλῆς ἐνδείξεως, ὅπως «ἡ φύσι», «ἡ ἀνοιξί» κ.τ.λ. ἢ μιᾶς ἀπαριθμήσεως: «τὸ βουνὸ μὲ τὰ χιόνια του, τὰ δάση του» κ.τ.λ. ἢ παρουσιάζουν αἰτιολογίες μὲ ἠθικὸ ἢ πρακτικὸ περιεχόμενο σὰν αὐτὲς πού ἀναφέραμε προηγουμένως. Οἱ τελευταῖες αὐτὲς ἐμφανίζονται μὲ ποσοστὸ ἀρκετὰ ὑψηλὸ στὰ ἀγόρια: 21%, ἐνῶ τὰ κορίτσια τίς χρησιμοποιοῦν σπανιώτερα: 9%.

Ἐχοντας λοιπὸν ὑπ' ὄψει τίς ἀπαντήσεις πού ἐξετάσαμε, ἤμποροῦμε νὰ βγάλωμε τὸ συμπέρασμα, ὅτι καὶ μὲν οἱ περισσότεροι ἐφηβοὶ (ἀγόρια καὶ κορίτσια) φαντάζονται τὸ ὠραῖο μὲ τὴ μορφή φυσικοῦ θεάματος, ὑπάρχει ὅμως μεταξύ τους μιὰ διαφορὰ πολὺ αἰσθητῆ. Στὴν ἴδια ἡλικία, ἐνῶ ὁ ἓνας σὰν καλὸς μαθητὴς μιμεῖται τὰ λογοτεχνικὰ ἔργα πού ἐμελέτησε, ὁ ἄλλος σημειώνει συχνά, καὶ μάλιστα μὲ ἀδέξιο τρόπο, συγκινήσεις πού πραγματικὰ ἔχει δοκιμάσει ἀπὸ τὰ θεάματα πού συμπαθεῖ. Ἡ διαπίστωσι αὐτὴ ἐξηγεῖ, γιὰτὶ ἡ δικαιολογία πού δίνουν στὴν ἐκλογὴ τους παρουσιάζει μιὰ τόσο αἰσθητῆ διαφορὰ: αἰσθητικὴ (στὴν πλατύτερη σημασία τοῦ ὅρου) μὲ μιὰ σοβαρὴ ἀναλογία στὰ θήλεα, συμβατικὴ ἢ ἠθικὴ στὶς ἀπαντήσεις τῶν ἀρρένων.

Δὲν σκοπεύουμε ν' ἀνσλῶσωμε λεπτομερειακὰ τὰ συναισθήματα πού παρακινοῦν τοὺς ἐφηβους (καὶ τῶν δύο φύλων) σὲ μιὰ τόσο ἐκδηλῆ προτίμησι τῆς φύσεως. Τὸ ἔκαμεν αὐτὸ πρὶν 40 χρόνια μὲ ἐξαιρετικὴ ἐπιτυχία ἡ γαλλίδα ψυχολόγος Evard¹⁾. Ὑπενθυμίζουμε μονάχα, ὅτι ἡ μόνιμη συγκινησιακὴ κατάστασι τοῦ ἐφήβου τὸν ὑποκινεῖ νὰ ἀναζητήσῃ γύρω του θεάματα κατάλληλα γιὰ νὰ τροφοδοτήσουν τὴν ὑπερτροφικὴ αἰσθαντικότητά τους. Κάθε τι πού ξεφεύγει ἀπὸ τὰ διαφέροντα τῆς καθημερινῆς ζωῆς, κάθε τι πού παρουσιάζει κάποια πρωτοτυπία, κάθε διαφυγὴ ἀπὸ τοὺς καθιερωμένους κανόνες, ἤμπορεῖ νὰ διεγείρῃ τὴ ροπή του γιὰ ὀνειροπόλησι, ὥστε νὰ βρῇ ἐκεῖ μιὰ ὠλοκληρωμένη ἱκανοποίησι, πού δίνει ἔμφασι καὶ ἀξία στὴν ὑπαρξί του. Ἡ φύσι προσφέρεται θαυμάσια σ' αὐτὸ καὶ μάλιστα γιὰ τὸν ἐφηβὸ τῶν πόλεων. Μήπως δὲν εἶναι ἡ μεγάλη ἐμπνευστρια τῶν ζωγράφων, τῶν μουσουργῶν, τῶν ποιητῶν πού προτιμᾷ; Μήπως δὲν βρίσκει σ' αὐτὴν, στὴ σιωπὴ της, στὸν ἀμέτρητο πλοῦτο τῶν μορφῶν της, τὴ λύτρωσι ἀπὸ κάθε μυστικὴ του ἀγωνία;

Ἀλλά καὶ ἐδῶ ἀκόμη διαπιστώνουμε τὴν ἐπίδρασι τοῦ περιβάλλοντος καὶ ἰδιαίτερα τοῦ ἀστικοῦ περιβάλλοντος. Ἐὰν ὁ ἐφηβὸς καὶ ἡ ἐφηβὸς προβάλλουν στὰ θεάματα τῆς φύσεως τὴν πληθωρικὴ συμπάθειά τους, τοῦτο συμβαίνει γιὰτὶ καὶ τὸ περιβάλλον τους ρέπει σ' αὐτὰ: Περιβάλλον οἰκογενειακὸ, ὅπου συχνὰ ἐπαναλαμβάνεται κάθε τι τὸ γνωστὸ γιὰ τὴ φύσι, γιὰ τὴν υἱεῖα πού χαρίζει καὶ γιὰ τὴν ἡσυχία πού ἀπολαμβάνει κανεὶς σ' αὐτὴν· περιβάλλον σχολικὸ πού ἀποθεώνει κυριολεκτικὰ τὴ φύσι σὰν πρώτη πηγὴ γνώσεως καὶ σὰν τροφοδότρια τῆς λογοτεχνίας· περιβάλλον κοινωνικὸ ἐπίσης, γιὰτὶ τὰ θέλητρα τῆς ἀγροτικῆς ζωῆς εἶναι πάντοτε ἓνα ἀπὸ τὰ συνηθισμένα θέματα. Ἀλλά, ὅταν τὸ περιβάλλον ἔχῃ ἀσχολίες διαφορετικὲς, τότε ἡ εὐαισθησία τῶν ἐφήβων στρέφεται ἀναγκαστικὰ

1) L' adolescente.

σὲ ἄλλα ἀντικείμενα, πού γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ θὰ τοὺς φανοῦν ὠραῖα. Ἀναφέρουμε μονάχα σὰν παράδειγμα ἀλλὰ καὶ σὰν ἀπόδειξι τοῦ ἰσχυρισμοῦ μας τίς ἀπαντήσεις τῶν ἐφήβων (θηλέων) μερικῶν ἀγροτικῶν γυμνασίων τῶν ὁποίων ἡ μέση ἡλικία εἶναι 15,5 ἐτῶν. Ἐπὶ 50 ἀπαντήσεων, δὲν εἶδαμε οὔτε μιὰ φορὰ νὰ γίνεται λόγος γιὰ τὴν ὠραιότητα τῆς φύσεως. Ἀντίθετα, τὸ κάθε τι πού κατέχει ἐξαιρετικὴ θέσι στὶς συζητήσεις τῶν κοριτσιῶν σημειώνεται μὲ ἐνδιαφέρουσες λεπτομέρειες: γάμοι, βαφτίσια, γιορτές· γιατί ἐδῶ κύριο στοιχεῖο τῆς ὁμορφίᾳς εἶναι οἱ τουαλέττες. Καὶ ἀξιῶναι νὰ σημειωθῇ, ὅτι τὸ συναίσθημα τῆς ὠραιότητος τῆς φύσεως δὲν ἐπισκιάζεται ἀπὸ τὰ πιδὲ πάνω γεγονότα, ἀλλὰ ἀπλῶς ἀγνοεῖται. Πραγματικά, στὸ τέλος τῆς ἔρευνας, μιὰ καθηγήτρια ἔδειξε στὶς μαθήτριάς της, ὅτι ὑπάρχει καὶ μιὰ ὁμορφιά μεγαλύτερη καὶ ἀγνότερη ἀπὸ τὴν ὁμορφιά τῆς βιτρίνας τῶν καταστημάτων καὶ τῶν νυφικῶν φορεμάτων: ἡ ὁμορφιά τῆς φύσεως. Οἱ μαθήτριες ἐκοίταζαν κατάπληκτες ἡ μιὰ τὴν ἄλλη καὶ κάποια ἀπ' αὐτὲς εἶπε: «Θὰ ἐκορίθιδα τὸν ἑαυτό μου, ἐὰν τὸ εἶχα γράψει αὐτό.» Θὰ εὐρίσκαμε ἐδῶ, ἐὰν ἠθέλαμε νὰ ἀναφερθοῦμε στὶς θεωρίες γιὰ τὴν προέλευσι τοῦ ὠραίου, μιὰ ἀξιόλογη ἔνδειξι τοῦ κατὰ τὸν Lalo, «ἀναισθητικοῦ»¹ χαρακτήρα τῆς φύσεως, γιατί ἡ ὁμορφιά τῆς δὲν εἶναι προσεγγιστὰ θήλεα τῆς ἐφηβικῆς ἡλικίας τῶν ἀγροτικῶν σχολείων. Γιὰ τὰ παιδιὰ τῆς ἴδιας ἡλικίας πού ζοῦν στὶς μεγάλες πόλεις, ἡ φύσις γίνεται αἰσθητική, χάρις στὴ βοήθεια τοῦ περιβάλλοντος, ὅπως τὸ ἐτονίσσαμε προηγουμένως.

(Συνεχίζεται)

Σπύρος Παγιατάκης

1) Les sentiments esthétiques.

Ο ΚΑΘΕΝΑΣ ΜΕ ΣΥΝΑΙΣΘΗΣΗ ΕΥΘΥΝΗΣ

ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΙ ΝΕΟΛΑΙΑ

Μέσα σὲ μιὰ ἀνθρωπότητα πού καταδυναστεύεται ἀπὸ τὸ φόβο τοῦ σήμερα καὶ τὴν ἀγωνία τοῦ αὔριο· πού ταρασσεται ἀπὸ τὴ σύγκρουση τῶν αἰώνων ἀξιών ἀφ' ἑνὸς καὶ τῶν θετικῶν καὶ τεχνικῶν ἐπιστημῶν ἀφ' ἑτέρου· πού ὁ ἀτομικισμὸς καὶ ἡ ὕλη ἀντιστρατεύονται τὴν ἀρετὴ καὶ τὰ ἰδεώδη· πού ἡ κακία, ὁ φθόνος καὶ ἡ διαβολὴ ἀντιμάχονται τὴ χρηστότητα, τὴν ἀνεξικακία καὶ τὸν ἀνθρωπισμό· πού οἱ ὑψηλὲς ἔννοιες: ἀλήθεια, δικαιοσύνη, ἀγάπη, ἐλευθερία, αὐτοδιάθεση, σεβασμὸς πρὸς τὸν πλησίον κλπ. παραποιῶνται βάνανυ καὶ ποδοπατοῦνται ἀνάσχυντα· πού φωλεύει πολλὴ ἀδικία, πικρία, πένια, δυσπιστία καὶ αἰσιοδοξία· μέσα, λέω, σ' αὐτὴ τὴν ἀνθρωπότητα, δὲν εἶναι δυνατόν παρὰ κάθε κράτος—ἐπομένως καὶ ἡ Ἑλλάδα—νὰ ὑφίσταται τοὺς ἀντικτύπους αὐτῶν τῶν ποικίλων συγκρούσεων καὶ τίς ἐπιδράσεις αὐτῶν τῶν μηδενιστικῶν τάσεων.

Γιὰ τὴ χώρα μας μάλιστα θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε, ὅτι γνώρισμα σχεδὸν σταθερὰ ἐλληνικὸ εἶναι ὅτι, ὅταν τὰ συμφέροντα τῶν Ἑλλήνων δὲν συνυπάρχουν καὶ οἱ γνώμες τοὺς δὲν συμφωνοῦν, τότε, δυστυχῶς, εἶναι τρομερὰ δύσκολο νὰ ἐξοικειωθοῦν στὸν ἀλληλοσεβασμὸ καὶ τῇ... συνύπαρ-

ξη. Καὶ ὅταν ὁ ἕνας ὑπερτερῇ, εἶναι φοβερὸ γιὰ τὸν ἕτερο νὰ τὸ ἀναγνωρίσῃ καὶ νὰ ζῇ ἡρεμὸς! Μὴ λησμονοῦμε τὸ: «οὐκ ἔα με καθεύδειν κτλ.». Ἴσως περισσότερο στὸν τόπο αὐτὸ ὑπάρχει μιὰ καταπληκτικὴ ἀντινομία: ὁ τόσος θαυμασμὸς ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά καὶ τόσο μῖσος ἀπὸ τὴν ἄλλη· τὸ ἐγκώμιο ἀφ' ἑνὸς καὶ ὁ προπηλακισμὸς ἀφ' ἑτέρου· ἡ ἀναγνώρισις τῶν ὑπηρεσιῶν καὶ ἡ ἐκτίμησις ἀπὸ τὴ μιὰ πλευρὰ πού προκαλοῦν τὸ φθόνον καὶ τὴν ἀνίερη ἐπίθεσις ἀπὸ τὴν ἄλλη—σὰν ἕνα εἶδος ἀλλεργικῆς ἀντιδράσεως—νὰ, τὸ αἶνιγμα τῆς ἐθνικῆς μας ψυχοσυνθέσεως.

Ὁ Καβάφης σὲ μιὰ στιγμὴ στοχαστικῆς ἐνατενίσεως τῆς ζωῆς καὶ ἀναλύσεως τῶν ψυχικῶν συμπλεγμάτων τῶν νοσηρῶν ἀνθρώπων—ἀλλὰ καὶ ὁλοκλήρων φυλῶν—ἐγραψε γιὰ ἐκείνους πού ὁπωσδήποτε πρέπει νὰ ἀπασχολοῦνται μὲ ἄλλους συνανθρώπους τοὺς στὸ ποίημά του: «Περιμένοντας τοὺς βαρβάρους» καὶ τοὺς ἐξῆς διδακτικοὺς στοίχους:

«... καὶ τώρα τί θὰ γίνουμε... χωρὶς βαρβάρους;
Οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ ἦταν μιὰ κάποια λύσις!!».

Ἀνεξερεύνητες, ἰδιάζουσες καὶ κτηνώδεις ψυχοσυνθέσεις ἀνθρώπων, πού ἀκούσια μᾶς θυμίζουν τὴν καυστικώτατη ἐκείνη ρήσι τοῦ Πυθαγόρα: «Οἱ ψυχὲς τῶν ζώων γίνονται μέσα σὲ ἀνθρώπινα κορμιά».

Ὅτι εἶναι αὐτὴ, δυστυχῶς, ἡ κατάστασι στὴν κοινωνία μας καὶ τώρα—ὅπως λέει γιὰ ἄλλοτε ὁ Πυθαγόρας—τόσο εὐστοχα καὶ χτυπητὰ μᾶς τὸ βεβαιώνει ὁ ἐξέχων καὶ πολυγραφότατος Ἀκαδημαϊκὸς κ. Ἡλίας Βενέζης, γιὰ τὸ πῶς δηλ. οἱ σημερινοὶ ἄνθρωποι βλέπουν ὅσους ὑπερέχουν. Γράφει: «Ὁ λαὸς μὲν μόλις συναντῇ τὴν ἰσχύ, τὴ δύναμιν τοῦ ὠραίου ὕφους, συμμαζώνεται σὰν σκαντζόχοιρος, ὡς νὰ νὰ ἐλλοχεύῃ μπροστὰ τοῦ κάποιος ἐχθρός. Ἀρνεῖται νὰ συμφιλῶνται μὲ ὅ,τι τὸν αἰχμαλωτίζει. Οἱ ἄνθρωποι θέλουν τὸ κάθε τι νὰ εἶναι στὰ μέτρα τοὺς κ.τ.λ.».

Ἀλλὰ καὶ στὶς ξένες χώρες, καὶ στὴ διεθνή κοινωνία ἡ κατάστασι δὲν εἶναι ἀξιοθαύμαστη. Ἄς περιορισθῶν ἀναφέρω τοῦτο τὸ καταπληκτικόν. Τὸ 1962 ἕνας ἐξαιρετὸς ἐπιστήμονας τῆς Βρετανικῆς Μετεωρολογικῆς Ὑπηρεσίας ἦταν τόσο εἰδικευμένος στὴν ὑπηρεσία του καὶ προέβαινε μὲ τόση ἀκρίβεια καὶ ἐπιτυχία στὴν πρόγνωση τοῦ καιροῦ, ἀφοῦ οὐδέποτε ἀπέτυχε. Τί ἦταν ὅμως τὸ ἀποτέλεσμα; Ἡ ὀργὴ καὶ τὸ μῖσος, ἡ ἐξύφανσι μιᾶς σκευωρίας ἐναντίον του, ἡ ὀργανωμένη πολὺπλευρῇ ἐπίθεσις (γιατὶ ζημιωνόνταν μερικοὶ ἐπαγγελματίες, ὅπως ταξιτζήδες, πωλητὲς ἀδιαβρόχων, μερικοὶ καταστηματάρχες κ.λ.π.) ὥστε ὁ ἄριστος αὐτὸς ἐπιστήμονας καὶ ἄνθρωπος νὰ ἀπολυθῇ!! Γιὰ νὰ τὸν ἐπαναφέρουν ὅμως ὕστερα ἀπὸ λίγον καιρό. Καὶ ἕνα ἄλλο, πρόσφατο. Μόλις πρὸ ἡμερῶν ἡ ἐγκυρότερη σοῦηδικὴ ἐφημερίδα ἀναφερομένη στὸν ἐκπατρισμὸ τῶν Ἑλλήνων τῆς Πόλης πρόσθεσε μὲ ἐκδηλῇ ἀγανάκτησι: «Δυστυχῶς ἡ παγκόσμια συνείδησις ὑπνώτει». Βέβαια ὑπνώτει ἀπὸ παχυδερμική ἀναισθησία καὶ ἀσυνείδησις.

Ὅταν, λοιπόν, αὐτὴ εἶναι ἡ σημερινὴ διεθνὴς κοινωνία—καὶ μέρος αὐτῆς εἶναι καὶ ἡ ἐλληνικὴ κοινωνία—πῶς εἶναι δυνατόν νὰ ἀναμένουμε, ὅτι ἡ νεολαία πού ζῇ καὶ παραδειγματίζεται ἀπὸ τὴν κοινωνία θὰ γίνῃ διαφορετικὴ; Ἡ κοινωνία εἶναι ὁ μεγάλος, ὁ ὑπ' ἀριθ. 1 διαβρωτικὸς παράγοντας τῆς νεολαίας. Τί βλέπει ὁ νέος μέσα στὴ σημερινὴ κοινωνία; Πόσο ἀνεύθυνα ἡ κοινωνία—δηλ. ὁ καθένας χωριστὰ—συμπεριφέρεται πρὸς τὸ παιδί; Πόσοι εἶναι ἐκεῖνοι—ἐκτός ἀπὸ τοὺς ταγμένους ἀπὸ τὴν πολιτεία—πού σκέπτονται καὶ ἐπενεργοῦν εὐεργετικὰ καὶ ἐπανορθωτικὰ πάνω στοὺς νέους; Ἀσφαλῶς ἐλάχιστοι, ἐνῶ οἱ πολλοὶ ἐπιδροῦν διαβρωτικά. Γιατὶ, μέσα στὴν κοινωνία, δὲν ὑπάρχει μόνο ἡ ἑλλειψις ἰδανικῶν, ἀλλὰ καὶ

ή άνίατη έπαρση και ό άτομικισμός, όχι μόνο ή άδιαφορία για τόν πλησίον αλλά και ή σχεδόν πάντοτε κακή προαίρεση. Καί άν άνατρέξουμε στην 'Αρχαία 'Ελλάδα θα δούμε ότι τόσο βρισκόταν σε διαρκή χρήση από την έποχή του Περικλή ακόμα, ώστε είχε γίνει και νόμος που προέβλεπε και αυτή την ποινή του θανάτου στους συκοφάντες (ύπ' όψι οι «κατ' 'Αριστογείτονος Α' και Β' λόγοι του Δημοσθένους»). Καί θα δούμε τόν 'Ηρόδοτο να Ιστορή σχετικά με τόν προπηλακισμό ενός Θεμιστοκλή, ενός Περικλή και αυτού ακόμη του 'Αριστείδη (!!) από τόν άθηναϊκό λαό του 5ου αιώνα π.Χ. Στη νεώτερη πάλι 'Ιστορία μας θα δούμε τόν άφορισμό του Λασκαράτου, θα θυμηθούμε τόν Καίρη και τόσους άλλους «ών ουκ έστι αριθμός». Καί σήμερα βλέπουμε την 'Ελληνική Κυβέρνηση (συμφωνούντων και των άλλων Κομμάτων—και είναι χαρακτηριστική ή συμφωνία αυτή) να καταρτίξη Νόμο «Περί προστασίας της τιμής του πολιτικού κόσμου» (ή «Πόθεν έσχες»), που άποβλέπει στην προστασία της τιμής του δημοσίων άνδρων και στην πάταξη της άπαραδέκτου τακτικής των άνευθύνων διασυρμών, άφου ύπάρχει και άρθρο που «μηνυτής τιμωρείται έφ' όσον κριθη ύπό του Δικαστηρίου ότι έκ κακοβουλίας ή και όλως άδικαιολογήτως και άνευ έρεύνης τινός υπέβαλε την σχετικήν μήνυσιν κατά τας διατάξεις των άρθρων 229 του ποινικού κώδικος κ.λ.π.». Καί άλλη ακόμα πανηγυρική έπιβεβαίωση του έπικινδύνου αυτού κοινωνικού κλίματος οι άλλεπάλληλες τώρα τελευταία και προς κάθε κατεύθυνση άδίστακτες και άνίερες έπιθέσεις διαβολής κατά προσώπων έναρέτων και περιωπής που τιμούν τό όνομα της πατρίδας. Πού, όλα αυτά, μάς λένε—ή μάλλον μάς θυμίζουν—ότι στη χώρα αυτή ή συκοφαντία είναι νόσος ένδημική και σε συνεχή έξαρση—όπως τώρα τελευταία σε έξαρση βρίσκεται και ή έγκληματικότητα.

'Αφού, λοιπόν, αυτή είναι ή κοινωνία μας πώς ύπάρχουν ήλικιωμένοι άνθρωποι, που τολμούν άνερυθρίαστα να λένε ότι ή νεολαία παραστρατεί και δέν άκολουθεί την καλή και έναρετη όδό;

Οί εύγενείς και άνθρωπιστικές έκδηλώσεις στο περιθώριο. 'Υπεράνω όλων τό έγώ και τό υπερτροφικό συμφέρον. Βέβαια και σε άλλα κράτη κάτι ανάλογο θα διαπιστώσωμε, αλλά σε κράτη προηγμένα και πολιτισμένα τους έχει γίνει συνείδηση ότι τό άτομικό συμφέρον βρίσκεται μέσα στο γενικό· είναι άρρηκτα δεμένο μ' αυτό. Κι άν, έστω, δέν ένδιαφέρονται για τό γενικό συμφέρον χάριν του γενικού, ένδιαφέρονται τουλάχιστον για τό γενικό χάριν του άτομικού. "Αρα, ή κοινωνία—που κατά τό μέγιστο μέρος την αποτελούν οι μεγάλοι—έπιδρα διαβρωτικά στους νέους, τους διαπλάσσει άτομικιστές, έγωιστές, με έλλειψη άνθρωπισμού και Ιδανικού. Είναι να άπορη κανένας για τό πολύ θράσος και την περισσότερη παχυδερμία μερικών ώρίμων, που τολμούν να λένε ότι οι νέοι δέν άκολουθούν τό δρόμο που τούς δείχνουν αυτοί, έξακοντίζοντας κατά της νεολαίας τά πάρθια βέλη τους.

Τόση είναι ή έλάττωση του σεβασμού προς τόν συνάνθρωπό μας, τόση ή άδιαφορία μας για τά κοινά—πέρα από τό άτομικό παχυλό συμφέρον—τόση πολλή ή πολυπραγμοσύνη και τόση λίγη ή συναίσθηση ευθύνης, τόσο τό μίσος, ή ύβρις και ό λιβέλλος κατά των Ικανών, τόση ή άμβλυνση της ευσυνειδησίας, τόση ή κακοπιστία και ή παρερμηνεία—τις περισσότερες φορές ήθελημένα—των καλών προθέσεων των όλίγων που σκέπτονται άνθρωπιστικά και δείχνουν δραστηριότητα για τό συμφέρον του συνόλου, ώστε ό κορυφαίος χρονογράφος κ. Π. Παλαιολόγος έγραφε και τά έξης: «'Ο άνθρώπος που σήμερα θα έπιδείξη δραστηριότητα που δέν έχει σχέση με τό άτομικό του συμφέρον, αλλά του συνόλου, άν δέν άκούση κάτι άλλο

πιο βαρύ τό έλάχιστο που θα άκούση θα είναι: «ας τον αυτόν την έχει κάνει ψώνιο!!». 'Αλλά αυτό—άν δέν άπατώμαι—σημαίνει κατακόρυφη πτώση του δείκτου άνθρωπισμού και πολιτισμού.

'Αρκετά εύστοχα αναλύει τη σημερινή κοινωνία ό γνωστός, διακεκριμένος και βαθυστόχαστος συγγραφέας και λογοτέχνης κ. "Αγγ. Τερζάκης σχετικά με τό πώς αυτή βλέπει και κρίνει κάθε έκδήλωση και δραστηριότητα των ανθρώπων. Γράφει (σε έγκριτη άθηναϊκή έφημερίδα): «Ζούμε σε καιρούς πονηρούς. 'Η καλή πίστη των ανθρώπων δέν άμφισβητείται μόνο από σκοπιμότητα. 'Αμφισβητείται και από μία νοσηρή κλίση των έγκεφάλων να θεωρούν ύποπτο ό,τι δέν συμφωνεί με τις δικές τους αντίληψεις κ.λ.π. Σε τί ακριβώς έγκείται ή πονηρία των καιρών μας; Στην τάση τους να μη άναγνωρίζουν άλλα από τά ταπεινά έλατήρια κ.λ.π. Μια άνθρώπινη συνείδηση δέν έχει πιά την εύχέρεια να διαδηλώνει με παρρησία ό,τι πραγματικά και αόθόρμητα πιστεύει. Πρέπει να ύπολογίζει πρώτα σε ποιόν αυτό είναι ευχάριστο και σε ποιόν δυσάρεστο, ως ποιό ακριβώς σημείο μπορεί κανένας να συκοφαντηθεί κ.λ.π.»

Περισσότερο όμως όξυς στις έκφράσεις του και άμείλικτος στους χαρακτηρισμούς του έναντίον της σημερινής κοινωνίας, σχετικά με τό πώς περιβάλλει τά έπικινδυνα μέλη της (κλέπτες, ψευτες, έγκληματίες, συκοφάντες κ.λ.π.) είναι ό διακεκριμένος δικηγόρος κ. Λ. Δαράκης, που στο βιβλίο του: «'Η νόμιμη προστασία του έγκλήματος» γράφει και τά έξης: «... ό έγκληματίας έκφράζει τό πνεύμα της σημερινής κοινωνίας. "Εχει άποκαταστήσει ήθικά την έγκληματικότητα και είναι προσφιλές μέλος της κοινωνίας. Φαίνεται παραδοξολογία, αλλά είναι πραγματικότητα».

"Ωστε, μια κοινωνία που πάσχει, που παραπαίει μεταξύ αιώων αξιών άφ' ενός και οκοπιμότητα και παχυλό συμφέροντος άφ' έτέρου, που ζή ύπό την έπήρεια του κακού και του πονηρού, που διάγει ύπό τό φάσμα της διεθνούς άνασφάλειας και, πού, κατά τό μέγιστο ποσοστό, δέν μπορεί να παρακολουθήση και να έρμηνεύση τις σκέψεις, τις προθέσεις και τις προτροπές της πνευματικής ήγείας—όπως, φυσικά, και της πολιτικής τοιούτης—αυτή ή κοινωνία δέν έχει τό δικαίωμα να γίνεται ό τιμής της νεολαίας, γιατί—έκτός από τά παραπάνω—αυτή διαμορφώνει τό πορτραίτο της νέας έποχής και όχι ή νεολαία. Πόσοι με ένδιαφέρον και με γνώση του τρόπου, με τόν όποιο πρέπει να συμπεριφέρονται προς τη νεότητα ύπάρχουν; 'Ο «Μπαμπάς εκπαιδεύεται» του 'Ακαδημαϊκού Σπ. Μελά άν είχε θέση πρό χρόνων στη σκηνή τώρα έχει θέση μέσα στη ζωή και ίσως θα έπρεπε να διασκευασθί: «'Ο Μπαμπάς και ή Μαμά εκπαιδεύονται».

Περιττό, φυσικά, να πώ, ότι και στη σημερινή έποχή δέν λείπουν οι άνώτεροι άνθρωποι, οι πνευματικοί άνθρωποι, οι έναρετοι, οι μεγαλόψυχοι, οι άκέραιοι, οι Ιδεαλιστές, οι αίσιοδοξοι και όραματιστές μιας καλύτερης κοινωνίας για την όποια μοχθούν—έστω και διαβαλλόμενοι και χλευαζόμενοι—στους όποιους άνήκει έπαινος και τιμή. Στο πόσοι είναι αυτοί ως μη άποδίδουμε και μεγάλη σημασία. Σημασία έχει ότι ύπάρχουν και, συνεπώς δικαιολογείται αίσιοδοξία. "Ο,τι γίνεται όφείλεται σ' αυτούς και όχι στους άδρανείς, στους άτομιστές, στους άδιάφορους στους μοιρολάτρες, στους μηδενιστές. Αυτό τό κύρυγμα αίσιοδοξίας περιέχεται και στο μήνυμα του ύφυπουργού Παιδείας κ. 'Ακρίτα προς τούς νέους φοιτητές του Πανεπιστημίου 'Αθηνών, κατά την όρκωμασία τους, όπου έτόνισε και τά ακόλουθα: «Σας προσκαλώ σε μια δημιουργική άμιλλα, ώστε ή έπιστήμη να έχη την ύπερηφάνεια, διότι σας συγκατατάλεγει από σήμερα εις τούς σπουδαστάς της, ό δε τόπος να αισθάνεται τη βεβαιότητα ότι οι

ημέραι της άκμης θά μᾶς οδηγήσουν εἰς ἓνα ἔθνικόν καί πνευματικόν ὄρσημον».

Ἄφοῦ, λοιπόν, ἡ κοινωνία—στό μέγιστο ποσοστό της—εἶναι αὐτή πού εἴπαμε παραπάνω, νομίζω, πῶς πρέπει νά εὐχαριστοῦμε τὸ Θεό πού οἱ νέοι μας βρίσκονται σ' αὐτὸ τὸ ἐπίπεδο. Γιατί, κατὰ τὴ γνώμη μου, ἡ πλειονότητα τῆς ἑλληνικῆς νεολαίας βρίσκεται στό σωστὸ δρόμο, ἐπιμελεῖται, μορφώνεται, προσδεύει καί διακρίνεται στό ἐσωτερικό, ὅπως διαπρέπει καί στό ἐξωτερικό. Ἡ μειονότητα τῆς νεολαίας πού ἔχασε τὴ σωστὴ διεύθυνση, πού ἔχασε τὸν προσανατολισμό της, πού ὀδηγεῖται στό παραστράτημα καί πλανᾶται ἀκαθοδήγητη ἔχει τὰ ἐλαφρυντικά της. Τὸ βεβαίως καί ἀπὸ τοὺς κορυφαίους Ἀκαδημαϊκοὺς μας κ. Ἡλ. Βενέζης. Γράφει (πρόσφατα): «... ὅ,τι καί νά λένε οἱ παλαιότεροι—οἱ σύγχρονοί μου αὐτὰ τὰ νέα παιδιά πάνε νά γίνουν καλύτερα ἀπ' τοὺς προγόνους τους. Μεγάλωσαν σ' ἓναν κόσμο καταστραμμένο, ματοβαμμένο, διεφθαρμένο, πού ἔκαμε δυὸ παγκόσμιους πολέμους, πού ἐξόντωσε ἑκατομύρια ψυχές. κλπ. Πολλοὶ ἀπ' αὐτοὺς πέσαν, πράγματι, ἓνα καιρὸ σ' αὐτὸ τὸ χάος. Ἄλλοι καταποντίστηκαν ὀριστικά. ἄλλοι συνῆλθαν. Ὅμως ἡ μεγάλη πλειονότητα τῆς νέας γενιᾶς στάθηκαν γερά, δὲν παρασύρθηκαν... κλπ. Σπουδάζουν καλά, δὲν παρασύρονται κλπ.».

Βέβαια δὲν λέω πῶς τὰ σημερινὰ νιάτα εἶναι ἀγγελικά καί ὅτι δὲν ὑπέχουν καμιὰ εὐθύνη. Ὑπάρχουν καί οἱ ἀνήσυχοι νέοι, πού πλήττουν ἀπὸ ἑλλειψη ἰδανικῶν, πού κατέχονται ἀπὸ τὸ ἄγχος τοῦ χρόνου, οἱ ἐξαλλοὶ, οἱ «μοντέρνοι» πού θέλουν ἀνεξέλεγκτη ζωὴ, πού θέλουν νά ἔχουν τὸ δικό τους κλειδί ἀπὸ τὸ οἰκογενειακὸ σπίτι, πού πιστεύω τους εἶναι τὸ Σήμερα, τὸ φρένιασμα. Ἐλάχιστοι μάλιστα, φτάνουν μέχρι τὸν «τεντυμποισμό». Ἐνας ἀπὸ τοὺς κορυφαίους χρονογράφους μας ἔγραψε τελευταία—παίρνοντας ἀφορμὴ ἀπὸ τὸν τραγικὸ θάνατο κάποιας νέας—ὅτι «ὁ κώδικας ἐνὸς τμήματος τῆς σημερινῆς νεολαίας εἶναι ἡ ρόδα, τὸ οὐῖσκυ καί ἡ περιπέτεια». Ἀλλά, ὅπως εἶπα καί παραπάνω, αὐτοὶ οἱ νέοι, νομίζω ἀποτελοῦν μιὰ ἀσήμαντη μειονότητα.

Φυσικά, δὲν ἰσχυρίζομαι ὅτι μὲ τούτῃ τῇ μελέτῃ ἐξάντλησα ἓνα τόσο σοβαρὸ καί πολὺπλευρὸ θέμα. Πολλαπλάσιες σελίδες θά μπορούσαν νά γραφοῦν τόσο γιὰ τὴν κοινωνία, ὥς τὸν ὑπ' ἀριθ. 1 διαβρωτικὸν παράγοντα τῆς νεολαίας—ὅπως τὴν χαρακτήρισα—ὅσο καί γιὰ ἄλλους φθοροποιοὺς παράγοντες. Ἀλλά οἱ στήλες τοῦ ἐγκρίτου παιδαγωγικοῦ περιοδικοῦ «ΣΧΟΛΕΙΟ ΚΑΙ ΖΩΗ» δὲν εἶναι ὅλες στὴ διάθεσή μου γι αὐτὸ περιορίζομαι σ' αὐτά.

Πρέπει—ὅπως προανάφερα—νά αἰσιοδοξοῦμε ἀλλὰ καί νά μὴ ἀδρανοῦμε, γιατί, τότε πιθανόν νά δοῦμε τὸ ὄρος τῶν ἐλπίδων μας νά μετατρέπεται σὲ Κρανίου Τόπον. Οἱ λύσεις τῶν προβλημάτων τῶν νέων—ἀλλὰ καί ὅλης τῆς κοινωνίας—δὲν θά βρεθοῦν σὲ νέες «πλάκες τοῦ Μωυση». Θά βρεθοῦν κατ' ἀρχὴν ἀπὸ τὴν πολιτικὴ καί πνευματικὴ ἡγεσία, ἀλλὰ καί ἀπὸ τὴ βαθειὰ συναίσθηση εὐθύνης τῆς κοινωνίας, δηλ. τοῦ καθενός μας. Πρέπει ν' ἀντιληφθῇ, ἐπὶ τέλους, ἡ σημερινὴ κοινωνία ὅτι, ὅπως δὲν φταίει τὸ πλοῖο ὅταν δὲν βλέπει τὸ φάρο ἀλλὰ κάτι συμβαίνει στό φάρο, ἔτσι ἀκριβῶς δὲν εὐθύνεται ἡ νεολαία—ἓνα τμήμα της—ἂν δὲν βρῇ τὴν ὁδὸ τῆς εὐδοκίμησης. Πολιτεία, Σχολεῖο καί Ἐκκλησία εἶναι τόσο δύσκολο νά ἐπιτύχουν τοῦ σκοποῦ τους ἂν ἡ κοινωνία φθείρει.

Πρέπει ὅλοι νά συναισθανθοῦμε ὅτι, γιὰ νά μπορέσωμε νά διαπαιδαγωγήσωμε τοὺς νέους πρέπει πρῶτα νά διαπαιδαγωγήσωμε τοὺς ἑαυτοὺς μας ἀντὶ τῆς προγονολατρίας—καί τῆς προγονοπληξίας—νά τοὺς λέμε

ὅτι πρέπει μὲν νά εἶναι ὑπερήφανοι γιὰ τὴν καταγωγὴ τους καί τὴν ἔθνική τους ἱστορία, πλὴν ὅμως νά τοὺς μάθωμε ὅτι δὲν κατοικεῖ μόνο στὴ χώρα τούτῃ ὁ περιούσιος λαός. Ὅτι εἴμαστε λαὸς ὄχι μόνον προτερημάτων ἀλλὰ καί ἐλαττωμάτων (τὰ ὅποια πρέπει νά ἐπισημάνωμε γιὰ νά τὰ ἀποφεύγωμε). Ὅτι ἡ «Μεγάλῃ Ἰδέᾳ» ἔχει μετατραπῇ καί βρίσκεται στό ἀνθρωπιστικὸ, κοινωνικὸ καί πολιτιστικὸ ἐπίπεδο. Ὅτι πρέπει νά φθάσωμε—καί μάλιστα γρήγορα—τοὺς ἄλλους λαοὺς πού μᾶς λένε «ὑπανάπτυκτους» (ἡμεῖς τὸ λέμε πῶς εἴμαστε «ὑπὸ ἀνάπτυξιν») στὴ μεθοδικότητα, στό σύστημα τῆς ζωῆς, στὴν ἐργατικότητα, στό πνεῦμα τοῦ συνόλου.

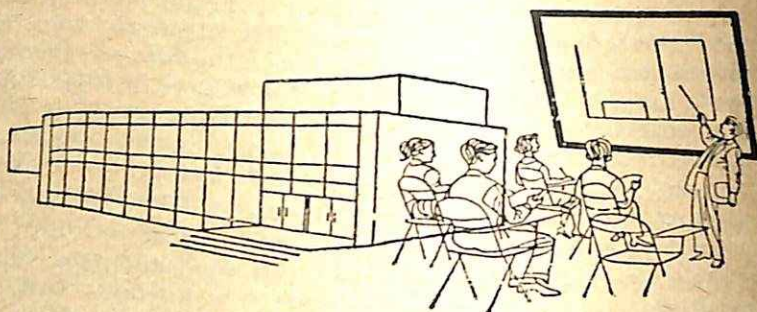
Ἡ προσπάθεια τῆς κοινωνίας—καί, φυσικά, τῶν ταγμένων ἀπὸ τὴν Πολιτεία γιὰ τὴ διαπαιδαγώγηση τῆς νεότητος—πρέπει νά ἀποβλέπῃ στὴν ἐξευγένιση τῆς προσωπικότητος τοῦ παιδιοῦ, στὴ γνώση τῆς ἀλήθειας καί στὴν καλλιέργεια τοῦ θάρρους. Πάνω δὲ ἀπ' ὅλα νά μάθωμε τὰ παιδιά νά σκέπτονται, νά κρίνουν, νά παίρνουν ἀποφάσεις σωστές, νά γνωρίσουν τίς δυνάμεις τους, νά ἔχουν αὐτοπεποίθηση καί ἰσχυρὴ βούληση. Ὁ Γενικός Γραμματεὺς τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας κ. Ε. Παπανοῦτσος, διακεκριμένος παιδαγωγὸς καί διαπρεπὴς ἐπιστήμονας, ἔγραφε σχετικὰ καί τὰ ἀκόλουθα ἐξόχως διδακτικά: «Πρὶν ἀπ' ὅλα τὴν ὀρθοφροσύνη πρέπει τὸ σχολεῖο νά καλλιεργήσῃ τὰ παιδιά μας, ἀπὸ τὴν τρυφερὴ τους ἡλικία. Καί ὀρθοφροσύνη ὥς διανοητικὴ ἀρετὴ εἶναι ἡ ἱκανότητα τοῦ ἀνθρώπου νά σκέπτεται σωστὰ καί νά ἐκφράζεται σωστὰ κ.τ.λ.».

Πρέπει νά ἐννοήσωμε ὅλοι ὅτι τὸ συμφέρον τοῦ ἀτόμου βρίσκεται μέσα στό συμφέρον τοῦ συνόλου. Βέβαια θά ἦταν παραλογισμὸς ἂν ζητούσαμε ἡ σημερινὴ κοινωνία—ἢ ἡ διεθνὴς κοινωνία—νά φτάσῃ τὴν ἰδανικὴν κοινωνία, ὅπως τὴν θέλει ὁ θεῖος Πλάτων στὴν «Πολιτεία» του. Ὅπως, ἐπίσης, ἂν ζητούσαμε «Τὸ Κράτος τοῦ Θεοῦ» τοῦ Φρίτς Χοχβέλτερ. Ἡ, τὰ φιланθρωπικὰ αἰσθήματα ἐνὸς Ροκφέλλερ. Ἀλλὰ θά ἦταν πολὺ νά φτάσωμε. τουλάχιστον, στό ἐπίπεδο τῆς ἀνθρωπιᾶς; Τῆς ἀνθρωπιᾶς, πού εἶναι τὸ κύριο χαρακτηριστικὸ τοῦ ἀληθοῦς ἀνθρώπου, τὸ ὁποῖο ὀνομαστοὶ φιλόσοφοι καί διδάσχημοι ποιητὲς χαρκτήρισαν μὲ τὰ ἀκόλουθα σοφὰ ἀποφθέγματα: Σενέκας: «Ὁ ἀνθρώπος εἶναι γιὰ τὸν ἀνθρώπο πρᾶγμα ἱερὸ». Μένανδρος: «Ὡς χαρίεν ἀνθρώπος, ὅταν ἀνθρώπος ᾖ».

Θωμᾶς Πλατανιάς

ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΡΑΞΗ

Από τη Σχολική πράξη

ΤΑΙΡΑΚΗ ΤΗΣ ΜΗΤΕΡΑΣ ΕΙΝΑΙ ΠΡΟΣΦΙΛΕΣΤΕΡΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΟΡΦΥΡΑΝ ΤΗΣ ΜΗΤΡΥΙΑΣ

Όπου κάποια έφηβος τραυματισμένη
ψυχικά από την συμπεριφορά της Μητρυιάς
συνομιλεί με την νεαράν Μητέρα της εις τόν
τάφον της.

Σούρλας

I

Με την προοπτικήν του Παιδαγωγικού απορρήτου παραθέτομεν από το Παιδαγωγικόν Ἀρχεῖον μας καί φέρομεν εἰς τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος μετὰ παρέλευσιν δεκαετίας ἐξομολογήσεις μαθητριάς τοῦ Δ' Γυμνασίου Θηλέων Ἀθηνῶν τῆς Ζης Γυμνασιακῆς τάξεως κατὰ τὸ σχολικὸν ἔτος 1954 — 1955.

Εἶχε χάσει τὴν Μητέρα της καὶ διετέλει ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν «τοῦ κακοῦ δαίμονος», ὅπως ἀπεκάλει τὴν Μητρυιάν της, ἡ ὁποία εἶχε κατορθώσει νὰ γκρεμίσει καὶ τὸ πατρικὸν ἐνδιαφέρον σὲ τέτοιο βαθμὶ ὥστε ὁ πατέρας της ὅχι μονάχα νὰ τῆς συμπεριφέρεται σκαιῶς καὶ νὰ τὴν ραπίζει ἀλλὰ καὶ νὰ τὴν διώχνει ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἀπὸ τὸ πατρικὸν οἶκον, ὅποτε ἠναγκάζετο νὰ προσφεύγῃ στὸ σπῖτι τῆς παντρεμένης ἀδελφῆς της.

Ὡς ῥάκος ἀληθινὸν προσήρχετο εἰς τὸ Γυμνάσιον.

Ἄς ἀφήσωμε ὅμως τὴν ἰδίαν νὰ μᾶς δώσῃ ἓνα πορτραῖτο τῆς ψυχικῆς της καταστάσεως μετὰ τοῦ παιδαγωγικοῦ βεβαίως ἀπορρήτου τὴν προοπτικήν.

Καὶ ἰδοὺ τί γράφει σὲ ἐκθεσίν της κατ' οἶκον τὴν ὁποίαν παραδίδει εἰς τὴν ταπεινότητά μας κατὰ τὸ μάθημα τῆς Ψυχολογίας.

Δὲν ἤμουν ὁ Ordinarius τῆς τάξεώς της, ἀλλὰ ἐδίδασκον μονάχα δις τῆς ἐβδομάδος τὸ μάθημα τῆς Ψυχολογίας καὶ εἰς τὸ τμήμα τῆς τάξεώς της (Ζ') συνδέων πάντοτε ὅλα τὰ σχετικὰ κεφάλαια τῆς Ψυχολογίας καὶ με ἐκθέσεις αὐτοπαρατηρησίας ἢ ἑτεροπαρατηρησίας ἐκ μέρους τῶν μαθητριῶν, ὡς ἐπιβεβλημένην πειραματικὴν προοπτικὴν καὶ μετὰ τοῦ παιδαγωγικοῦ ἀπορρήτου πάντοτε τὴν ἐπιβεβλημένην ψυχολογικὴν προϋπόθεσιν.

II

Ἄς τὴν ἀκούσωμε λοιπὸν τὴν ἐκθεσὴν της αὐτῇ — ἢ μάλλον μιὰ περικοπὴν — γραμμένην στίς 8-5-1955 μετὰ τὸν τίτλον:

Φανταστῆτε.....

«Κρατῶντας στὸ χέρι μου τὴν σάκκα μου τὴ σχολικὴν μετὰ τὸ βῆμα μου ἀργῶ καὶ μετὰ τὸ κεφάλι μου σκυφτὸ — σχεδὸν καμπουργιάζοντας — ξεκινοῦσα γιὰ τὸ σχολεῖδ μετὰ βαρεῖα καρδιά...

Πήγαινα... ναί... στὸν σχολεῖδ μετὰ βαρεῖα καρδιά καὶ γυρνοῦσα στὸ σπῖτι μου μετὰ ἀκόμη βαρύτερη.

Στὸ σπῖτι ἐπιθυμοῦσα πάντοτε νὰ διαδάσω τὰ μαθήματά μου καὶ νὰ προετοιμασθῶ, ἀλλὰ ἦταν ἀπολύτως ἀδύνατον.

Κρατοῦσα τὸ βιβλίον στὸ χέρι, διάβαζα τὸ ἴδιον πρᾶγμα 5 — 6 φορές καὶ δὲν καταλάβαινα τίποτε. Ὁ νοῦς μου ἔτρεχε ἄλλου. Στὴ μορφὴ τῆς πεθαμένης μάνας μου!

Πόσες φορές δὲν σὰς εἶχα παραδώσει καὶ σὲ Σὰς σεβαστέ μου Καθηγητά, ἡμιτελεῖς τὰς ἐκθέσεις, ἀπ' αὐτὰς ποὺ γράφαμε στὸν σχολεῖδ! Γιὰ φανταστῆτε!... Ἀλήθεια... πόσες φορές... πόσες... πόσες...

III

Ἡ εἰκὼν ὅμως αὐτῇ τῆς ὡς ἄνω ψυχικῆς της καταστάσεως ὠχρῶς μπροστὰ σὲ κάποιον ἄλλο πορτραῖτο αὐτοπαρατηρησίας της γραμμένο κι' αὐτὸ κατ' οἶκον.

Ἄς τὸ ἀκούσωμε κι' αὐτὸ ἢ μάλλον ἓνα ἀπόσπασμα ἀπ' αὐτὸ σὰν ἐπιβεβλημένο συμπλήρωμα τῆς δραματικῆς πάλης ποὺ διεξήγετο μέσα της.

Ἰδοὺ λοιπὸν τί γράφει στίς 10-5-55 συνομιλῶντας μετὰ τὸν ἑαυτὸ της καὶ μετὰ τὸν τίτλον τὸν χαρακτηριστικόν:

Ἀγαλμα.

«Μὰ γιατί στέκεσαι σὰν ἄγαλμα; Ἐδῶ στὸν σχολεῖδ δὲν ἐρχόμαστε γιὰ νὰ στεκόμαστε σὰν ἄγαλματα.

Μὴ χειρότερα, πᾶ - πᾶ - πᾶ - πᾶ...

Ἀγαλμα! Ἀλήθεια, τί ὠραία! κ' ἐπιτυχημένη παρομοίωσις! Σὰν ἄγαλμα δηλαδὴ στεκόμουν στὸν σχολεῖδ ἀνάμεσα ἀπὸ τὰς συμμαθήτριάς μου καὶ οὐτε δεξιὰ οὐτε ἀριστερὰ κοιτοῦσα πολλὰς φορές ἀλλ' ἀπ' εὐθείας ἐμπρὸς σὰν μερικὰ ἄλογα ποὺ τοὺς βάζουν στὰ μάτια παρωπίδες γιὰ νὰ μὴ διασπᾶται ἡ προσοχή τους τριγύρω.

Μονάχα αἱ παρωπίδες μοῦ ἔλειπαν... ὅλα τὰ ἄλλα τὰ εἶχα!... Στεκόμουν σὰν ἄγαλμα. Ἀλλὰ τὸ Σχολεῖδ δὲν εἶναι κανένα Μουσετο!».

IV

Τὸ ἀποκορύφωμα ὅμως τῆς πάλης τῆς δραματικῆς καταφαίνεται εἰς τὸ περιεχόμενον τῆς κάτωθι ἐκθέσεώς της εἰς τὴν ὁποίαν προβάλλεται συνομιλία της μετὰ τὴν νεκράν μητέρα της ποὺ ἐπισκέπτεται τὸν τάφον της γιὰ νὰ τῆς φέρῃ ὀλίγα λουλούδια καὶ σὲ μιὰ στιγμὴ ἐφηβικῆς φανταστικῆς παραισθήσεως μένει μετὰ τὴν ἐντύπωση πὺς τὴν ἀντικρύζει ζωντανὴ μπροστὰ της.

Ἄς τὴν ἀκούσωμε σὲ κάπως ἐντονώτερο ἀπόσπασμά της.

Ὁ τίτλος τῆς ἐκθέσεως εἶναι:

Χαιρετισμὸς πρὸς τὴν μητέρα μου. (21-5-55).

«Μεγάλῃ Παρασκευῇ ἀπόγευμα!

Ἐνὰ δειλινὸν μᾶλλον φθινοπωριάτικο παρὰ ἀνοιξιάτικο.

Ἡ φύση εἶχε μιὰ ξέχωρη φρεσκάδα καὶ μιὰ ματιὰ τριγύρω ἀρκοῦσε νὰ μείνῃ τις ἐκθαμβὸς καὶ μαγεμένος ἀπὸ τὴν λάμψην ποὺ παντοῦ ἀπλωνότανε.

Κάτω ἀπὸ τὰς ἀποχαιρετιστήριες ἀχτίδες τοῦ ἡλίου ὅλα ἔλαμπαν ὠραία καὶ φαντασμαγορικά.

Τὸ κόκκινο χρῶμα τ' οὐρανοῦ, οἱ τελευταῖες ἀπαλὲς χαδιάρικες ἀχτίδες τοῦ ἡλίου, τὸ γοργοπερὺγισμα τῶν πουλιῶν ποὺ ἔτρεχαν νὰ κρυφτοῦν σὲ φυλῆς τους, τὸ μαῦρο πέπλο τῆς νύχτας ποὺ μόλις ἀρχίζε νὰ ἀπλώνεται, ὅλα τὰ ἄλλα...

τυρούσαν την 7 μεταμεσημβρινήν ώραν πού βρισκόμουνα στην πόλιν των νεκρών.

Προχωρώ άργά-άργά κρατώντας στα χέρια μου ένα λουλουδένιο στεφάνι καί αναζητώ να βρω τον τάφο της μάνας μου!

Εύρω καλά πού βρίσκεται αυτό πού ζητούσα. Καί όμως αισθάνομαι κάποια μορφή να βρίσκεται κοντά μου, πολύ κοντά μου.

Προσπαθώ να ιδώ την αγαπημένη μητέρα μου. "Ένας κρύος ιδρώτας με κα-
ταλαμβάνει καί μιá αγωνία με κυριεύει.

Καί όμως ή μάνα μου είναι κοντά μου, με κοιτάει.

"Ω! νάτην! Νάτην! "Ω Θεέ μου! Είναι αυτή! Με τό μαύρο ταγεράκι της, με την άσπρη λεπτή της μπλουζίτσα, με τό αιώνιο χαμόγελο άνθισμένο στα χείλη της με τό γλυκό της βλέμμα.

"Έτσι όπως ακριβώς την είχα ιδή για τελευταία φορά εκεί στο ίδιο μέρος έδω καί 7 χρόνια.

Καί όμως ούδ' εις τό ελάχιστο έχει αλλάξει.

Με κοιτάει κατάματα με στοργή, με ευχαρίστηση, με ευγνωμοσύνη για τό στεφάνι πού κρατώ στα χέρια μου.

"Έχω κυριολεκτικά άποσβολωθή. Τά πόδια μου έχουν σχεδόν λυγίσει άπ' την συγκίνηση καί διερωτώμαι, να ήτανε ή ίδια ή μήπως έκαμνα κανένα λάθος;

"Όχι — όμως — δέν έκαμα κανένα λάθος. "Ήτανε ή ίδια. Την κοίταξα ξανά με δέος καί έκαμα διστακτικά ένα βήμα για να την πλησιάσω.

"Αμέσως όμως άπισθοχώρησε, κρύφτηκε πίσω άπό τά κυπαρίσσια. "Απόφυγε να με πλησιάση. Αυτή πού άλλοτε έτρεχα για να χωθώ με πάθος καί με λατρεία στην άγκαλιά της.

Γιατί όμως να παρουσιασθή για λίγο κοντά μου καί κατόπιν να χαθή πίσω άπ' τούς μαρμαρίνους σταυρούς;

Δέν πειράζει όμως. "Αρκεί ότι την αντίκρυσα, έστω καί για μιá στιγμή, ένοιω-
θα τό βλέμμα της να με θωπεύη καί έτσι μέσα στη μαγεία αυτή των συναισθημά-
των πού πλημμύριζαν την καρδιά μου απέθεσα τό λουλουδένιο στεφάνι στον τάφο της.

"Ήτανε τόσο αρκετό για μένα αυτό πού έζησα".

V

Μετά μιάν έβδομάδα έπηκολούθησε έκδιώξις της άπό τό πατρικό της σπίτι, κατόπιν μιás δραματικής φιλονικίας με τό μπαμπά της, όστις ύπό την επήρειαν της Μητριάς της την έδλεπε πλέον σαν ξένον πλάσμα.

Καί έξομολογείται εις έκθεσίν της μακροσκελή την τραγικήν θέσιν εις την όποιαν είχε περιέλθει με τούς συχνούς διαπληκτισμούς πού είχαν μαζί της ό μπαμ-
πας καί ή μητριά της.

"Ας ακούσωμε άποσπασματικές περικοπές άπό έκθεσίν της πού την επιγράφει:
"Ο κακός μου δαίμων... (8 6-1955).

"Από την εποχή του θανάτου της μαμάς μου. Μά έως τώρα δέν γνώρισα καμμιá χαρά. "Όπου μιá μέρα ξέφρενος ό μπαμπάς μου, ύπό την επήρειαν του κα-
κού δαίμονος της μητριάς μου, μου έδωσε την τσάντα μου στο χέρι, μου έδειξε την πόρτα καί μου είπε να μή ξαναπατήσω στο σπίτι.

"Εφυγα κλαίοντας με λυγμούς για να πέσω λιπόθυμη σε λίγο στην άγκαλιά της αδελφής μου στο σπίτι της.

"Αναθεμάτισα την ώρα πού γεννήθηκα.

Ευχαριστούσα όμως τον Θεό γιατί βρήκα κοντά στην αδελφή μου εκείνο πού μου είχε άρνηθή ό πατέρας μου.

Στην αρχή αισθανόμουνα προς αυτόν ευγνωμοσύνη καί σεβασμό, τώρα όμως νοιώθω μέσα μου μίσος καί απέχθειαν

Σεβαστέ μου Καθηγητά.

Μήν εκπλήττεσθε! Στο πρόσωπό σας βρήκα μιάν στοργικήν συμπάραστασιν μέσα στην άτμόσφαιραν του σχολείου μας.

Σας αντίκρυσσα σαν πραγματικό μου πατέρα.

Δυστυχώς όμως άργά ή γρήγορα, θα πάρω κι' εγώ την τύχη της μητέρας μου.

"Αρχισα άπό τώρα να νοιώθω τον έαυτό μου σε όχι καλή κατάσταση.

"Όπως βλέπετε, σεβαστέ μου Καθηγητά, ή σιωπή μου έλύθη, αλλά συγχρό-
νως καί ό κύβος έρρίφθη".

VI

"Ως τελειόφοιτος ή ως άνω έφηβός μας παρηκολούθησε την ανάλυσιν αρχαίων δραμάτων στο Γυμνάσιο.

"Η ίδια όμως ήτανε ένα αληθινό δράμα άπό την έδδόμη γυμνασιακή της τάξιν.

Ευτυχώς με την συμπάραστασιν καί όλων των Συναδέλφων του Γυμνασίου — οί όποιοι έλαβον με την προοπτικήν ψυχολογικού καί παιδαγωγικού άπορρήτου γνώ-
σιν της δραματικής της καταστάσεως καί προς τιμήν ιδιαιτέρως καί του κατá την εποχήν εκείνην Γυμνασιάρχου, όστις επέδειξε κατανόησιν, δέν έδέχθη τραύματα ψυ-
χικά στην άτμόσφαιραν του Γυμνασίου.

"Εξηλθεν άτρωτος άπό τό Γυμνάσιον.

"Η ψυχολογική διάγνωσις καί ή παιδαγωγική συμπάραστασις έτέθησαν εις την ύπηρεσίαν των ιδεωδών της έφηβικής ψυχής καί εις την επούλωσιν των ψυχι-
κών της τραυμάτων.

Καί αυτή είναι ή βαθύτερα παιδαγωγική προοπτική γύρω άπό τό περιεχόμε-
νον του παρόντος άρθρου μας.

Σαν κάτι δηλαδή πού θάπρεπε να διαβασθή ή ως ανακοίνωση σε Ψυχολογι-
κόν Συνέδριον ή κατá την έορτήν της Μητέρας, για να γίνη πρίστις ακράδαντος πώς:
Τά ράκη της Μητέρας είναι προσφιλέστερα άπό την πορφύραν της Μητριάς.

Ευριπίδης Σούρλας

ΓΙΑ ΕΝΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΑΙΣΘΗΤΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ

Η ΧΡΕΩΚΟΠΙΑ

Στην περιοχή της Αισθητικής "Αγωγής τό σχολείο στάθηκε μιá κατα-
δίκη της Τέχνης. Μιá ανακίνηση του θέματος αυτού με μιá τέτοια κατη-
γορηματική άπόφανση για ένα τόσο μεγάλο θέμα όπως είναι τό πρόβλη-
μα της Τέχνης σαν στοιχείο άγωγής, έγείρει σοβαρά έρωτήματα πού, φο-
βούμαι, θα μένουν άναπάντητα. Γύρω άπό την «ψυχαγωγική» (άγωγή της
ψυχής) άποστολή της Τέχνης έχουν διατυπωθή οί πιό άντιτιθέμενες άπό-
ψεις καί θεωρίες με έπίκεντρο τον πλατωνικό πάντα αντίλογο. "Ο «ίερός
φόβος» του Πλάτωνος για τίς άνεξέλεγκτες επέκτάσεις της «θείας μανίας»
πέρασε στις καταινίες γενεές των διανοητών καί παιδαγωγών με άπρόβλε-
πτη για τον ίδιο, ίσως, τον Πλάτωνα (άνασταλτική πολλές φορές) κυριαρ-

χική δύναμη, που καθόριζε συχνά την αισθητική τους φιλοσοφία. Συναφείς και από άλλες αιτίες αντιδράσεις γύρω από την παιδευτική καθόλου αξία της Τέχνης διατυπώνονται ακόμη σήμερα που καθαγιαζονται από την πλατωνική αθθεντία και την σύγχρονο έρμητισμό (και παραλογισμό;) της Τέχνης. Υπάρχουν εκείνοι που, πάντα περίφοβοι για την κατάλυση των όξινων φοβούντων τον πρωτοποριακό χαρακτήρα της καλλιτεχνικής δημιουργίας. Πολλοί είναι έτοιμοι να χρησιμοποιήσουν την Τέχνη για τη διατήρηση του Status Quo, ενώ άλλοι δεν θα δισταζαν να εκμεταλλευτούν την μαγεία της για προπαγάνδα. Τέλος, οι ήθικολόγοι θεωρούν την Τέχνη μια καθαρή διαφθορά.

Πιστεύω πως οι φόβοι είναι υπερβολικοί, όπως υπερβολικός υπήρξε και ο Πλάτων τόσο στη διατύπωση των θεωριών του όσο και στην περίπτωση νομοθετικής του προσπάθειας γύρω από τον τρόπο της διδασκαλίας της στους Ιδεατούς πολίτες της «Πολιτείας» του. Ο Πλάτων, βέβαια, γνώριζε τη βαθύτερη παιδευτική αξία της Τέχνης και μ'αυτήν άφησε μιαν ανεκτίμητη κληρονομιά ιδεών γύρω από την ουσία της και τη σχέση της με την Αγωγή και, ακόμη, είχε τους λόγους του να νομοθετήσει όπως ένομοθέτησε. Η μεγάλη ιδέα του Πλάτωνα βρίσκεται στην προσπάθεια να συμβιβαστεί ο καλλιτέχνης με τον παιδαγωγό και, ακόμη, να κάμει τον καλλιτέχνη παιδαγωγό — και σ' αυτό το δεύτερο σημείο υπήρξε υπερβολικός και, ίσως, άτυχος. Η ανάμιξη του διδασκτισμού στην καλλιτεχνική προσπάθεια θεωρήθηκε (και θεωρείται) από τους καλλιτέχνες βεβήλωση της Τέχνης. Πιστεύω πως η Τέχνη είναι άφ' έαυτης παιδαγωγία, άφοι το καλλιτεχνικό δημιουργήμα δεν αποτελεί παρά τη συμβολική έκφραση των έμπειριών και βιωμάτων και ιδεών του καλλιτέχνη. Ο ένσυνείδητος και προγραμματισμένος διδασκτισμός έκβαρβαρίζει την Τέχνη στο επίπεδο της φτηνής ήθικολογίας από παράδειγμα ή κακόγουστη οτιχοιρημένη ήθικολογία και πολιτική προπαγάνδα. Δεν πιστεύω όμως, και εδώ θα μπορούσε κανείς να δικαιώσει τον Πλάτωνα — ότι ένα έργο Τέχνης καταξιώνεται με ό,τι συνήθως καλούμε «καθαρή αισθητική απόλαυση» και δεν θα έπρεπε να άφυπνίζει μέσα μας κάτι από την κοινή μας μοίρα, από τον κοινό μας ανθρωπισμό; μ' άλλα λόγια ότι η αισθητική απόλαυση — είτε προέρχεται από ένα κινέζικο άριστούργημα είτε από μια σαιξπήρεια τραγωδία — δεν μ'α κάνει ούτε καλύτερους ούτε χειρότερους, ότι ένα λαμπρικό βάζο δεν θα έπρεπε να έγείρει μιαν αίσθηση ανθρωπιάς το ίδιο στον έπιστήμονα που σχεδιάζει και στον Πρόεδρο που διατάζει και ρίχνει την άτομική βόμβα!

Υπάρχει όμως και ένα άλλο πρόβλημα που κάνει δύσκολο το θέμα μας. Είναι η θέση της Τέχνης στον αιώνα μας. Και εδώ μ'α ακολουθεί η καταθλιπτική προφητεία μ'α άλλης αθθεντίας, του Hegel. Στον αιώνα της Έπιστήμης, είχε είπεί ο Hegel, η Τέχνη θα πάψει να έχη σύνδεσμο με τις ζωτικές δραστηριότητες του ανθρώπου και θα άπωθη σ' ένα περιθώριο όπου θ' αναπτυχθεί σε πλατείς όρίζοντες και ποικιλόμορφες έπιτεύξεις. Το κέντρο της ζωής θα καταλάβει η Έπιστήμη. Οι άνθρωποι θα εξακολουθούν να ζωγραφίζουν και να κάνουν αγάλματα και να γράφουν ποίηση, αλλά μ' όλη τη λαμπρότητά της, μ' όλη την αξιοπρέπεια και την τελειότητα των αρχαίων θεών της και των ιερών προσώπων του Χριστού και της Παρθένου η Τέχνη δεν θα έχη τη δύναμη να μ'α υποβάλλει σε εύλαβεις γονυκλισίες. (1)

Καθώς παρακολουθούμε σήμερα την φρενίτιδα με την όποια η Έπιστήμη προάγεται, το ρόλο που παίζει στη ζωή μας, τις πολλαπλές έπιπτώσεις που έχη σ' όλα τα πεδία της καλλιτεχνικής δημιουργίας αντιλαμβανό-

νόμεθα ότι η άνησυχία του Hegel δεν ήταν τελείως άδικαιολόγητη. Παρά τα μέσα που η ίδια η τεχνική πρόοδος έθεσε στη διάθεσή μας για την διάδοση (όπως και για την παραγωγή) των καλλιτεχνικών άριστουργημάτων των αίωνων, η Τέχνη μπαίνει στο περιθώριο της δραστηριότητας του ανθρώπου και συχνά θεωρείται σαν μιá ιδιομορφία έλάχιστα κολακευτική. Ποτέ οι άνθρωποι σε καμιά εποχή δεν είχαν την εύκαιρία να απολαύσουν τόσο Τέχνη όσο οι άνθρωποι της δικής μας γενιάς με τα έκλαϊκευμένα θέατρα, τα φθηνά βιβλία, τα εύπρόσιτα αντίγραφα των ζωγραφικών πινάκων, τις Έκθέσεις, την Τηλεόραση κλπ. Αλλά και ποτέ άλλοτε δεν είχε κατηγορηθεί τόσο η Τέχνη για «πεισιθανασισμό» για διαστροφή, για φθοροποιό επίδραση, για άδυναμία να ώθήση στα μεγάλα και ύψηλά. Είναι τάχα μόνον ο αναμφοισβήτητος έρμητισμός της υπεύθυνος ή και αυτός ο ρυθμός, αυτή η ίδια άτμόσφαιρα της εποχής που έχει μετακινήσει τα κέντρα ένδιαφέροντος του ανθρώπου στην άμεσότητα της ζωής και της ύπάρξεως κατά τρόπο που μιá σοβαρή καλλιτεχνική έκδήλωση να μην έχη για τον μέσο άνθρωπο διαφορετική σημασία και σοβαρότερη αξία από μιá ποδοσφαιρική συνάντηση ή μιá (βασιλική) γαμήλια πομπή;

Ας μην είμεθα άπαισιόδοξοι. Η Τέχνη θα συναγωνισθεί σε πειραματισμούς και άλματα την Έπιστήμη και θα βρή τον προορισμό της άνάμεσα στους ανθρώπους παίρνοντας μιá θέση όπωοδήποτε καλύτερη από εκείνη που κατείχε στις μ'αζες μετά την πτώση του έλληνισμού της κλασικής περιόδου. Αλλά γιαυτό δεν είναι του παρόντος να μιλήσωμε.

Στενεύοντας τα περιθώρια της συζήτησεως στη σχολική πράξη έπιθυμώ να έπισημάνω τους όρους της χρεωκοπίας της Τέχνης στην περιοχή της Αγωγής. Η σχολική άποτυχία όφείλεται κατά κύριο λόγο σε μιá σύγχυση: στην ταύτιση της παιδικής τέχνης με την Τέχνη. Χρησιμοποιώ τον όρο Τέχνη με την ευρύτερη σημασία του, Τέχνη σ' όλες της τις μορφές: ποίηση, ζωγραφική, δράμα, γλυπτική, μουσική, χορός, καλλιγραφία κ.τ.λ. όπως έχουν αναπτυχθεί και δικαιωθή στο πέρασμα των αίωνων. Με την παιδική τέχνη έννοώ την ποίηση της παιδικής ψυχής, την ένταση και την εύαισθησία του, την όρμη και τη ροή της δραστηριότητός του, την περιπέτεια και την περιπλάνηση στη φύση. Υπάρχει παιδική τέχνη που έχει περιεχόμενότης παιδικές μορφές και έκδηλώσεις (ο παιδικός κόσμος του Renoir π.χ. και οι συνθέσεις του Ιακωβίδη) και υπάρχει παιδική τέχνη που το περιεχόμενό της άπευθύνεται στον παιδικό κόσμο (ή ποίηση του Παπαντωνίου π.χ. και η παιδική εικονογράφηση). Η Τέχνη που μέχρι σήμερα διδάχτηκε στα σχολεία μας δεν ήταν καθόλου αυτό που καλέσαμε παιδική τέχνη (αυτό που είναι παιδική τέχνη) αλλά αυτό, που μ'α προσφέρει η Τέχνη, η Τέχνη των ώριμων, η Τέχνη των μεγάλων δημιουργών. Αποτέλεσμα: αγωνιζόμαστε άνώφελα να προαγάγωμε τις δημιουργικές του έπιδόσεις έπιβάλλοντας δικά μας μέτρα, δικές μας αξιώσεις, ξένες και προς τις παιδικές άνάγκες και τις παιδικές ικανότητες, αλλά και προς το άληθινό πνεύμα της άγωγής. Η μεγάλη τέχνη κάνει με το δικό της τρόπο την προσφορά της στα πλαίσια της αισθητικής άγωγής. Αλλά το καθαυτό έργο του παιδευτού είναι η εκμετάλλευση της παιδικής εύαισθησίας και έντάσεως και η προσπάθεια άποδεσμεύσεως όλων των δημιουργικών δυνάμεων που φέρει μέσα του για να μπορέσει μ' αυτές ο έξελισόμενος άνθρωπος να κυριαρχήσει πάνω στον κόσμο της φυσικής έμπειρίας, να τον μορφοποιήσει με τα προσώπικά του και στα προσώπικά του σύμβολα.

Ένα πρόγραμμα καλαισθητικής άγωγής που θα φιλοδοξεί να καλύψη

τις ανάγκες της αγωγής και τὰ σφάλματα τοῦ παρελθόντος ὀφείλει νὰ ξεκινήσει ἀπὸ τὴν ἀρχή, ποὺ συγκεφαλαιώνει τὴν ἀνάγκη τῆς παιδικῆς ψυχῆς καὶ τὴν οὐσίαν τῆς Τέχνης καὶ τὸν σκοπὸ τῆς Ἀγωγῆς. Ἀπὸ τρεῖς πλευρῆς, λοιπόν, πρέπει νὰ ἐξετάσωμε τὸ θέμα ποὺ θὰ ἀποτελέσουν τοὺς τρεῖς βασικοὺς ὅρους πάνω στοὺς ὁποίους θὰ στηριχθῇ ἡ σύνθεση ἑνὸς συγχρόνου προγράμματος καλαισθητικῆς αγωγῆς: ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς οὐσίας τῆς Τέχνης, τῆς ψυχολογίας τῆς παιδικῆς τέχνης καὶ τῆς ἐννόας τῆς Ἀγωγῆς.

ΘΕΜΕΛΙΩΔΕΙΣ ΑΡΧΕΣ

Α' Ἀγωγή καὶ Τέχνη.

Ὁ σκοπὸς ἑνὸς προγράμματος καλαισθητικῆς αγωγῆς δὲν εἶναι συμπληρωματικός, δὲν εἶναι ἓνας μερικὸς σκοπός· εἶναι ὁ ἴδιος ὁ σκοπὸς ἡ ταυτίζεται μὲ τὸ σκοπὸ τῆς Ἀγωγῆς. Ὁ σκοπὸς τῆς Ἀγωγῆς ἦταν πάντοτε ὁ ἐξανθρωπισμὸς τοῦ ἀνθρώπου. Ἀλλὰ ἦταν μόνον ἀπὸ τότε ποὺ ἔγινε συνειδητὸ δικαίωμα καὶ κατάκτηση τοῦ κάθε ἀτόμου καὶ ἀπὸ τότε, ποὺ ἀπέβαλε τὸν τεχνητὸ ὑπερβατικὸ χαρακτήρα τῆς ποὺ ἔλαβε τὸ κοθαρὰ ἀνθρωπιστικὸ νόημά της. Ἡ Ἀγωγή, ἀπλὰ καὶ σύντομα, θὰ μπορούσε νὰ ὀρισθῇ ὡς ἡ συνειδητὴ καὶ ὀργανωμένη προσπάθεια ποὺ καταβάλλει μίαν κοινωνίαν νὰ βοηθήσῃ τὸ ἄτομο στὴν αὐτοπραγμάτωσή του.

Ὁ ὀρισμὸς αὐτὸς πρῶτ' ἀπ' ὅλα ἀναγνωρίζει στὸ ἄτομο τὴν αὐτοπαρξία του, τὴν μοναδικότητά του, τὴν ἀπόλυτη ἀξία του. Εἶναι ἡ «ἐκμετάλλευσις» αὐτῆς, τῆς κάθε ἀνθρώπινης μοναδικότητος καὶ ὁ συντονισμὸς τῶν δυνάμεων ποὺ εἶναι φορεῖς οἱ μονάδες αὐτῆς πάνω στὰ ὁποῖα μίαν κοινωνίαν θεμελιώνει, ὀργανώνει καὶ ἀπεργάζεται τὴν δική της ὑπόσταση καὶ τὴν εὐδαιμονία τοῦ συνόλου. Ἡ ἀλήθεια αὐτὴ σχεδὸν μὲ φυσικὴ ἀναγκαιότητα ἐπιβάλλει τὴν παρυσία τῆς σὲ κάθε κοινωνικὸ ὀργανισμὸ ἀκόμη καὶ στὰ πλήρη σοσιαλιστικὰ καθεστῶτα.

Τὸ ἄλλο σκέλος τοῦ ὀρισμοῦ ἀναφέρεται στὴν κοινωνικὴ συνείδηση — αγωγή εἶναι ἡ κοινωνικοποίηση τοῦ ἀτόμου — στὸν ἐξανθρωπισμὸ τοῦ ἀτόμου. «Δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ ἄνθρωπος, εἶπε ὁ Κομφούκιος, πρὶν δύο ἄνθρωποι ἔλθουν σὲ σχέσεις (ἀμοιβαιότητος)». Τὸ μάθημα ποὺ μαθαίνομε ἀπὸ τὸν Πλάτωνα εἶναι ὅτι ἡ Πολιτεία ὀφείλει νὰ διαμορφώσῃ τὸ περιβάλλον κατὰ τρόπο ποὺ οἱ ἀρχές τῆς μοναδικότητος καὶ τῆς ἀμοιβαιότητος ἐναρμονίζονται ἀπόλυτα πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς εὐδαιμονίας τοῦ συνόλου. Δὲν ὑπάρχει αγωγή ἔξω ἀπὸ τὴ «πόλιν». Ὁ «ἄγριος» τοῦ Rousseau εἶναι μίαν ἐπιζήμια οὐτοπία σὰν παιδαγωγικὸ πιστεύω, ὅσο καὶ ἓνας παρεξηγημένος Rousseau.

Ἐνας τέτοιος σκοπός, ὅπως εἶναι νοητό, δὲν ἔμπορεῖ νὰ πραγματοποιηθῇ μὲ τίς παλιὰς διδακτικὰς μορφές. Καὶ πρῶτα ἀπ' ὅλα τὸν δογματισμὸ. Αὐτοπραγμάτωση δὲν σημαίνει ἄκριτη προσκόλλησις σ' ἓνα σύστημα κοινωνικὸ, φιλοσοφικὸ κ.λ.π., ἀλλὰ ἐλεύθερο προσανατολισμὸ ποὺ θὰ προκύψῃ ἀπὸ τὴ γνώση καὶ τὴν ἐμπειρία τῆς ζωῆς, ἀπὸ τὴν προσωπικὴν κατάκτηση τοῦ κάθε ἑνός. Δὲν λογίζεται μορφωμένος ἐκεῖνος ποὺ γνωρίζει ὅλα γιὰ τὸν οὐρανὸ καὶ ὅλα γιὰ τὴ γῆ καὶ ὅλα γιὰ τοὺς ἀνθρώπους καὶ ποὺ ἔμπορεῖ νὰ τὰ ἐπιδείξῃ κατὰ τρόπο μαγνητοφωνικόν, ἀλλὰ ἐκεῖνος ποὺ ἔμπορεῖ νὰ μετατρέψῃ τὴ γνώση του αὐτὴ σὲ «κριτὴ» τοῦ οὐρανοῦ καὶ «κριτὴ» τῆς γῆς. Κάθε γνώση, κάθε φιλοσοφία, κάθε ἐμπειρία ἔχει ἀξία παιδευτικὴ καθ' ὃ μέτρο εὐρύνει τὸν ὀρίζοντα τῆς σκέψεως τοῦ παιδευο-

μένου, δυναμώνει τίς κριτικὰς του ἱκανότητες καὶ πλουτίζει καὶ λεπταίνει τὴν εὐαισθησία του ἀπέναντι στὴν ὁμορφίαν καὶ τὴν ἀνθρώπινη μοῖρα (*). Τὸ νέο σχῆμα τῆς αγωγῆς εἶναι ἓνα σχῆμα ἀντιθέσεων ἀπέναντι στὸν δογματισμὸ, τὴν αὐθεντία, τὴν ἀκαμψία τῶν ἰδεῶν, τὴν μονολιθικὴ ἀγιωσύνη καὶ ὠμὴ δύναμη, τὴν μνημονοκρατικὴ πολυπραγμοσύνη.

Ἐπέμεινα, ἴσως, στὸ σκοπὸ τῆς Ἀγωγῆς. Ἦθελα νὰ δικαιώσω τὸν σκοπὸ τῆς Τέχνης, ὅπως ὑπαινίχτηκα πρὶν πάντων. Ἡ Τέχνη εἶναι ἀπὸ τὸν ὀρισμὸ τῆς αγωγῆς. Ἡ Τέχνη εἶναι δημιουργία. Εἶναι ἡ ἀνακάλυψη καὶ δημιουργία πάντα νέων μορφῶν ζωῆς, οἱ ὁποῖες μέσω τῶν συμβόλων εἶναι κοινωνικοποιήσιμες — ἡ Τέχνη γιὰ τὸν Richards ποὺ προσπάθησε νὰ ἐξευγενίσῃ τὴν θεωρίαν τοῦ Τολστόϊ (*) εἶναι μολυσματικὴ, μεταδόσιμη σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὸ κλίμα τῶν ἰδεῶν καὶ συναισθηματικῶν καταστάσεων ποὺ ἔνα ἔργο τέχνης ἐκφράζει.

Γιὰ νὰ ἐπανέλθωμε στὸ σχολεῖο, διττὸν ὀρίζομε τὸν σκοπὸ ἑνὸς προγράμματος καλαισθητικῆς αγωγῆς: Ἀπὸ τὴν μίαν μεριά ἀποβλέπει στὴν ἀποδέσμευση τῶν δημιουργικῶν δυνάμεων τοῦ ἀτόμου ἐγείροντας τὴν ἐφεση γιὰ ἀναζήτησι καὶ ἐξερεύνηση καὶ τὴν δίψαν γιὰ περιπέτεια καὶ ἀνακάλυψη ἀνάμεσα σὲς ἄπειρες πιθανότητες ποὺ προσφέρει ὁ κόσμος καὶ μέσω οὐτῶν καθιστώντας τὸ ἱκανὸ νὰ πραγματοποιήσῃ τὸν ἑαυτὸν του ὅσο πληρέστερα ἔμπορεῖ. Ἡ Τέχνη ὑψώνει τὸν ἄνθρωπο πάνω ἀπὸ τὴν ἀκαμπτὴ ἐμπειρία. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά σκοπὸν ἔχει νὰ ἀναπτύξῃ τὴν διακριτικὴν εὐαισθησίαν καὶ δεκτικότητά καὶ τὴν αἴσθησιν τῆς ἀξίας. Αὐτὸ θὰ γίνῃ μὲ τὸν ἐξευγενισμὸ τῶν αἰσθήσεων, μὲ τὸ ἀνοιγμὰ τῆς ψυχῆς ἀπέναντι σὲ κάθε ὥρα καὶ εὐγενικὴ καινοτομία, μὲ τὸν ἐθισμὸ γιὰ διάκριση τοῦ πραγματικὰ μεγάλου — τὸν «τόκον τῆς ψυχῆς ἐν καλῷ», ἂν θέλετε νὰ ξαναθυμηθοῦμε τὸν Πλάτωνα. Ἔτσι τὸ τελικὸ στάδιο τῆς καλαισθητικῆς αγωγῆς εἶναι νὰ καταστήσῃ τὸ ἄτομο ἱκανὸ νὰ διακρίνῃ τὴν ποιότητα τῆς ἀνθρωπίνης πράξεως. Αὐτὸ μᾶς φέρνει στὸ σημεῖο ἀπ' ὅπου ξεκινήσαμε: στὸ σκοπὸ τῆς Ἀγωγῆς.

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία πὼς ὁ δρόμος αὐτὸς καὶ ὁ σκοπὸς αὐτὸς χαράζεται καὶ ἐπιδιώκεται μὲ ἄλλα μέσα ἐπίσης. Ὑπάρχει ὁ δρόμος τῆς Ἀρετῆς καὶ ὑπάρχει ὁ δρόμος τῆς Φιλοσοφίας, ὁ δρόμος τῆς Πίστεως καὶ τῆς Γνώσεως, Ἀλλὰ ἡ Τέχνη ἔχει τὸ δικό της προνόμιον: Πλουτίζει, ἐξευγενίζει καὶ δυναμώνει τὸν ἀνθρωπισμὸ μας μ' ἓνα χάδι (*). Ἡ γὰρ νὰ θυμηθῶ τὰ λόγια τοῦ καθηγητοῦ μου J. Pillea «ὅλες οἱ μεγάλες ἀλήθειες γύρω ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο δέχονται μόνον ποιητικὴ ἐκφράση».

«Καὶ ὅταν γνωρίσῃς ὅλα γιὰ τὸν ἥλιο καὶ ὅλα γιὰ τὴν ἀτμόσφαιρα καὶ ὅλα γιὰ τὴν περιστροφή τῆς γῆς, μπορεῖ ὥστόσο νὰ σοῦ διαφύγῃ ἡ ἀκτινοβολία τοῦ ἡλιοβασιλέματος» (*).

Σκοπὸς μας εἶναι νὰ κάνωμε τὸ ἄτομο ἱκανὸ νὰ μὴ χάσῃ τὴν δεκτικότητά ἀπέναντι στὴν ἀκτινοβολία τῆς ροῆς τοῦ κόσμου, νὰ μὴ χάσῃ τὴν εὐαισθησίαν του.

«Ἐνα ἡλιοβασιλεμα «λέγει ὁ ἴδιος φιλόσοφος,» εἶναι μίαν δόξα. Ἀλλὰ μικραίνει τὴν ἀνθρωπότητα καὶ καταλήγει σὲ μίαν τυπικὴ ἀναγκαιότητα τῆς φυσικῆς ροῆς. Ἐνα ἑκατομμύριον ἡλιοβασιλέματα δὲ θὰ μπορούσαν νὰ κεντρίσουν τὸν ἄνθρωπο πρὸς τὸν πολιτισμὸ. Πρέπει νὰ ἔλθῃ Τέχνη νὰ ἀνακαλύψῃ καὶ νὰ φέρῃ στὴ σφαῖρα τοῦ ἐνσυνειδήτου τὰ πεπερασμένα σχήματα τελειότητος ποὺ ἀναμένουν ἔτοιμα γιὰ ἀνθρώπινη κατάκτηση (*).

Β'. Ἡ ἰδιοτυπία καὶ οἱ ἀπαιτήσεις τῆς Τέχνης.

Τὴν ἰδιοτυπία καὶ τίς ἀπαιτήσεις τῆς Τέχνης θὰ ἀνακαλύψωμε στὴν ἐξελικτικὴ τῆς πορεία. Μιὰ ἱστορικὴ ἀναδρομὴ καὶ μιὰ ἀνάλυση τῶν καλλιτε-

χνικών έπιτεύξεων των αιώνων θα μάς αποκαλύψει ότι απόλυτα αίσθητικά κριτήρια πάνω στα οποία στηρίχτηκε ή αίσθητική μας αντίληψη και ή αίσθητική μας άγωγή δέν υπάρχουν. Καί ή μεγάλη πλάνη της Άγωγής ήταν ή υιοθέτηση των αίσθητικών αντιλήψεων των ώριμων με την άξίωση της καθολικής έφαρμογής των μέχρι της βαθμίδος της προσχολικής άγωγής και, ή άκόμη μεγαλύτερη πλάνη, της προβολής των αρχαίων κλασσικών προτύπων ως μορφών μιμήσεως και έμπνεύσεως στον παιδικό κόσμο, σ' έναν κόσμο που ύπακούει μόνον στον όρμέμφυτο πληθωρισμό του και γνωρίζει μόνον την πειθαρχία που του επιβάλλει ή φυσιολογική και ανατομική ώριμότης και κατασκευή. Δώστε στο παιδί ένα καλά άκονισμένο μολύβι κι ένα χαρτί να σάς κάνει ένα αντικείμενο με γεωμετρικές αναλογίες· θα βρεθεί άμέσως σέ μια τελείως άφύσικη κατάσταση και θα δηλώσει με πολλούς άμέσους και έμμέσους τρόπους την δυσαρέσκειά του και την άδυναμία του. Δώστε του τήν χρωστήρα και τήν χρώμα· θα σάς καταπλήξει με την έφευρετικότητα του και θα λάμψει από δημιουργική χαρά. Να γιατί άποτυγχάνουμε στο σχολείο μας, όπου στη θέση της Τέχνης τοποθετήσαμε ένα «μάθημα» σάν την Ίχνογραφία που οί άπαιτήσεις της είναι πάνω από τήν διανοητικά και σωματικά όρια του παιδιού.

Πέρα όμως από την αντιψυχολογική και αντιπαιδαγωγική αυτή έρμηνεία της Τέχνης (και γιαυτήν θα μιλήσουμε πιο κάτω διεξοδικότερα) ύπάρχει και μια άλλη που άφορα την άξιολόγηση της καλλιτεχνικής προσφοράς. Είναι ιδιαίτερα προσφιλής ή αντίληψη στον τόπο μας όπου βαρύνει ή κληρονομιά του αρχαίου κόσμου, ότι ύπάρχει μια και μόνη Τέχνη ή Τέχνη ή αρχαιοελληνική (συγκεκριμένα του Ε' αιώνα) με άποβλάσταρό της την Τέχνη της Άναγεννήσεως και ότι κάθε άπόκλιση (κάθε νεωτεριστική κίνηση πιο σωστά) άποτελεί διαφθορά και ξεπεσμό.

Θά συμφωνούσα με όσους θα ύποστήριζαν ότι στην περιοχή της Τέχνης δέν μπορούμε να μιλάμε για εξέλιξη, όχι όμως με όσους θα καταδικάζαν την άνανέωση. Δέν ύπάρχει εξέλιξη με την βιολογική έννοια του όρου: ότι είναι δυνατόν να θεωρήσουμε ότι ή καλλιτεχνική έπίδοση άνέρχεται, όπως τήν έμβια όντα, από τήν άπλή προς τήν σύνθετα και από τις άτελέστερες προς τις τελειότερες μορφές. Μια τέτοια αντίληψη είναι ξένη προς την άληθινή ουσία της Τέχνης και θα καταδικάζει μονομιώς όλόκληρο τήν παρελθόν. Η Τέχνη δέν άποτελεί θέμα όργανικής εξέλιξεως, αλλά θέμα ανθρώπινης αντιλήψεως που έκφράζεται σέ αύθύπαρκτες και αύτοδύναμες μορφές — αντικατοπτρίσεις μιας έποχής και μιας ιδιοτυπίας ενός δημιουργού. Καί από τήν άποψη αυτή μόνον για άνανέωση των καλλιτεχνικών μορφών μπορούμε να μιλάμε.

Η σπουδή των διαφόρων εύρημάτων πανσρχαίων πολιτισμών και ή μελέτη ή συγκριτική των καλλιτεχνικών έκδηλώσεων των σημερινών λαών μάς πείθουν ότι ή Τέχνη με την όποια οί Εύρωπαίοι είμεθα οίκειοι, δέν άποτελεί παρά μία «μειονότητα» (') και δέν μπορεί να συγκριθί παρα μόνον με τόν έαυτόν της, όπως και κάθε άλλη Τέχνη όποιασδήποτε έποχής και φυλής. Οί άνθρωποι που ανακάλυψαν για πρώτη φορά τις τερατώδεις μορφές των Αιγυπτίων και Άσσυρίων (Σφίγγες. Γρύφονες) δέν θα αίσθάνθηκαν καθόλου άνετα και έλάχιστα θα τούς ένδιέφερε τήν αίσθητικό άποτέλεσμα, έτσι καθώς, θρεμμένοι με τις τέλειες αναλογίες και τή λεπτότητα του κλασσικού γούστου. προσπαθούσαν να βρουν φυσικές άναλογίες και συμμετρία στη δομή τους. Γρήγορα όμως τή μυστήρια και ή κατάπληξη παραχώρησαν τή θέση τους στο θαυμασμό για τήν στερεότητά τους, τήν ένταση, τήν ύποβλητικότητα τους, για τήν αλήθεια τους. "Ετσι σήμερα —

και δέν ήταν καθόλου «έτσι» σαράντα χρόνια μπροστά — ο «Ecc Homo» του Epstein, ο άπελέκτος τοῦτος γίγας, «τό βαρύ τοῦτο μάρμαρο που ο καλλιτέχνης τή έκανε βαρύτερο» κατά τόν άνυπέρβλητο χαρακτηρισμό του Picasso, θα μπορούσε θαυμάσια να σταθί μπροστά στον «Προμηθέα Δεσμώτη» του τραγικού ποιητού μας και να μάς μεταδώσει τήν ίδια όδύνη και κατάθλιψη για τήν τραγικότητά μας, παρ' όλο που ή τεχντροπία του δέν θα συμβιβάζονταν ποτέ με τή μέτρα και της άπαιτήσεως ενός άριστοτελικού όρισμού περί Τέχνης. Στην ίδια μοίρα άνήκουν τήν Ινδικά γλυπτά με τή ξη πωνική τέχνη πρόσθεσαν μια καινούργια όμορφιά και άπεκάλυψαν μια καινούργια όψη της Τέχνης πολύ διαφορετική από τή μαλαισιανή γλυπτά, που με τή σειρά τους διεκδικούν μια θέση στην ιστορία της Τέχνης. Από τόν καιρό που οί Ιμπρεσιονιστάι ανακάλυψαν τή χρώμα και οί έξπρεσιονιστάι τή γραμμή, από τόν καιρό που ο Cezanne άρχισε να σπέρνει κύβους στα τοπία του, μια νέα έποχή άνοίγει για τήν Τέχνη, μια Τέχνη πρωτοποριακή τή δίχως άλλο, μά που για να έπιβίωση, για να βρή δηλαδή τόν πλήρη προορισμό της, έχει να παλαίψη σκληρά με τή μεγάλη παράδοση.

Άλλά δέν έχω πρόθεση να κάνω ιστορία της Τέχνης. Με τις λίγες αυτές γραμμές ήθελα να τονίσω τήν κακοποίηση που ύφίσταται ή Τέχνη στα σχολεία, για τήν όποια αίτία είναι όχι μόνον ή άγνοιά μας γύρω από τήν ουσία, τήν ιδιοτυπία και ιστορία της Τέχνης αλλά, κυρίως, μια άπαράδεκτη προκατάληψη άπέναντι στο νέο και στο άλλότριο (άλλοεθνές). Άποτέλεσμα αυτής της νοοτροπίας είναι ή προσκόλληση σέ ώρισμένα αίσθητικά πρότυπα και, στη σχολική πράξη, ή έπιβολή των άκαδημαϊκών προτύπων στον αντιπροσωπευτικότερο τύπο του έξπρεσιονισμού, τή παιδί. Η ήθελα άκόμη να τονίσω τις άπεριόριστες δυνατότητες της Τέχνης που είναι και δυνατότητες παιδικής δημιουργίας και, τέλος, να έπισημάνω τή θέση που πρέπει να πάρη ο διδάσκαλος (και ειδικότερα ο διδάσκαλος των καλλιτεχνικών μαθημάτων) άπέναντι στην καλλιτεχνική δημιουργία του καιρού του.

Ο μελετητής της ψυχολογίας της παιδικής τέχνης έκπλήσσεται από τήν άντιστοιχία που ύπάρχει άνάμεσα στον πριμιτιβισμό της σύγχρονης τέχνης και τήν παιδική συνθετική άνικανότητα. Καί ή προτίμηση έργων δείχνει προς τήν ίδια κατεύθυνση που δείχνει και ή παραγωγή: «Αν άφήσω με τή παιδί να διαλέξη τις εικόνες που θέλει, θα ίδουμε να προτιμά χωρίς διάκριση νεώτερες συνθέσεις παρά αντίγραφα παραδεδεμένων καλλιτεχνών κλασσικού τύπου. «Πηγαίνοντας στην έργασία» του Van Gogh π.χ. είναι μια ειδική προτίμηση» (').

Θά πρέπει και πάλι να καταλήξω σέ ώρισμένες διαπιστώσεις που, από μια άλλη πλευρά, τονίστηκαν και παραπάνω. Ένα πρόγραμμα και μια διδασκαλία αίσθητικής άγωγής πρέπει να στηριχθί στις άρχές που έπιτάσει ο Ιδιοφυής χαρακτήρας της Τέχνης: στην έλευθέρη έκφραση, στην έλευθέρη έκλογή μέσου έκφράσεως (ύλικό, όπως χρώμα, λέξεις, πηλό κτλ.) στην ένίσχυση και διαμόρφωση της προσωπικής κρίσεως, στην οίκειότητα και γνωριμία με όλες τις μορφές και έκδηλώσεις της Τέχνης. Όπως θα δείξω άμέσως πιο κάτω, είναι άπαράδεκτα τή κριτήρια και αντιπαιδαγωγική ή νοοτροπία, που έκφράζουν τή προγράμματά μας στον τομέα αυτόν από τήν «... ίχνογράφειν στύλων αρχαίων ρυθμών, όψεις αρχαίων οίκοδομημάτων, άγγείων, φύλλων δένδρων, κυλίνδρων κλπ.» μέχρι τήν κακοτροποποίηση των στιχουργών του φτηνού πατριωτισμού και

του άνιάρου διδασκισμοφ. Πώς θα καλλιεργηθί ή ψυχική ευγένεια και πνευματική ευαισθησία με τον γλωσσικό αυτόν λογισματοισμό, όταν, για να αναφέρω ένα παράδειγμα, στα έξη 'Αναγνωστικά του Δημοτικού δέν βρέθηκε χώρος να μπι το άριστούργημα του Παπαντωνίου «'Αγροτικό» ανάμεσα στα Τανταλίδεια στιχουργήματα και τά «... τρία τραχεία κρᾶ βγάξει»;

Είναι καιρός να θέσωμε τέρμα στην έθελουφλία μας και να αναεώσωμε τίς δυνάμεις μας. 'Από την νεώτερη και «άντικλασσιική» Τέχνη έχομε να διδασθοφμε πολλά. 'Ο κάθε δάσκαλος ᾶς ἔχη ύπ' όψη του την ευστοχη παρατήρηση του Ortega Y Gasset:» 'Ολη ή νεώτερη (μοντέρνα) τέχνη άρχίζει να γίνεται κατανοητή κατά ένα τρόπο μεγάλη, όταν έρμηνευθί σαν μία προσπάθεια να ένσταλάξωμε νειότη σ' έναν άρχαίο κόσμο»(9).

Γ'. 'Η Ψυχολογία της Τέχνης.

Τό θέμα σχετίζεται με τη θέση του μαθητοφ άπέναντι στην καλλιτεχνική δημιουργία κατά τά διάφορα στάδια της εξέλιξέως του. 'Από τρεις μερικώτερες πλευρές θα εξέτάσωμε τό θέμα: άπό τά δεδομένα της άτομικής ψυχολογίας, της εξέλικτικής ψυχολογίας και της χαρακτηρισολογίας.

1. 'Η μεγαλύτερη κατάκτηση της ψυχολογίας, μετά τον Freud ήταν ή ανακάλυψη του άτόμου: τό ένα στα πολλά, τό διάφορο στην όμοιομορφία, ή μοναδικότης στην πολυμορφία. 'Ιδιαίτερα, στην καλλιτεχνική σφαίρα, ή άτομική ιδιαιτερότης είναι περισσότερο έμφαντική και άπαιτητική. Κάθε καλλιτεχνική δημιουργία άποτελεί μοναδική και άνεπανάληψη έπίτευξη, μία έντελώς προσωπική κατάσταση. Σ' αυτόν τον ιδιότυπο χαρακτηήρα όφείλεται ή συνεχής ανανέωση στην Τέχνη. 'Όταν κάνω μία εικόνα, έλεγε ό καινοτόμος ζωγράφος Matisse, ξέρω πώς και ᾶλλοι έπεχείρησαν τό ίδιο αντικείμενο. 'Η δουλειά μου και ή φιλοδοξία μου είναι να την κάμω κατά τρόπο που δέν την πέτυχε κανείς έως τώρα. 'Ενα πρόγραμμα θα πρέπει να προβλέπη για την έλεύθεση αυτή άνέλιξη της προσωπικότητος, να παρέχη στο κάθε παιδί ευκαιρίες να προσλαμβάνη και άφομοιώνη βαθμηδόν τον έξωτερικό κόσμο να τον μεταποιή σέ στοιχείο του ιδιαίτερου 'Εγώ του που θα θρέψη τό δικό του όραμα και θα τό βοηθήση να βάλη μία μέρα τον κόσμο «στο δικό του τό ρυθμό», όπως χαρακτηριστικά λέγει ό ίδιος ζωγράφος(10).

'Υπάρχει και ή ᾶλλη πλευρά του θέματος αυτού που άποτελεί αντικείμενο της Χαρακτηρολογίας. Καθώς γνωρίζομε, στον αιώνα μας έγινε συστηματική προσπάθεια να ανακαλυφθούν χαρακτηριστικοί τύποι ανθρώπων των όποιων θα μπορούσαμε να προβλέψωμε την συμπεριφορά και άκόμη και την καριέρα τους. Φυσικά ό καλλιτέχνης με την έντονη προσωπικότητά του και την έκφραστική του ικανότητα θα μπορούσε να μάς δώση τέλειους τύπους καλλιτεχνίας. 'Από παιδαγωγική πλευρά μία τέτοια ανακάλυψη θα ήταν μία άνευ προηγουμένου έπιτυχία και μία βοήθεια. Την προσπάθεια αυτή άνέλαβε ό κριτικός, ποιητής και συγγραφεύς H. Read με βάση την θεωρία του Jung. 'Εδω δέν μπορούμε παρά ένα ίσχνό περίγραμμα να δώσωμε(11).

Για τον Jung υπάρχουν δύο καθαροί τύποι, ό ένδοστρεφής και ό έξωστρεφής. Παράλληλα υπάρχουν τέσσερες πνευματικές λειτουργίες, ή σκέψη ή διανόηση, τό συναίσθημα, ή διαίσθηση και ή αίσθηση (αίσθήσεις). Συνέπώς μάς παρέχεται τό έξης σχήμα:

ΑΤΟΜΟ / Ένδοστρεφής: διανοητικός ή συναισθηματικός ή ένορατικός ή αίσθητικός
 \ Έξωστρεφής: διανοητικός ή συναισθητικός ή ένορατικός ή αίσθητικός,

Σ' αυτούς τους όκτώ τύπους αντιστοιχούν ίσάριθμοι καλλιτεχνικοί τύποι ή κατηγορίες που ό Read μετά άπό ψυχολογική και καλλιτεχνική άνάλυση χιλιάδων παιδικών έργων όνομάζει ως έξης: όργανικός, έμπαθητικός, ρυθμικός, δομικός, άριθμητικός, άπτικός, διακοσμητικός και δημιουργικός (άναπλαστικός). 'Η αντιστοιχία των τελευταίων με τους ψυχολογικούς τύπους του Jung φαίνεται άπό τον πίνακα που παραθέτομε.

Δηλαδή στον καθαρό ένδοστρεφή άνήκουν ό όργανικός, ό δημιουργικός, ό ένορατικός (διαισθητικός) και ό άπτικός· στον έξωστρεφή άνήκουν ό άριθμητικός, ό διακοσμητικός, ό ρυθμικός και ό έμπαθής (έμπαθητικός). 'Ο χώρος δέν μάς έπιτρέπει να αναλύσωμε τά γνωρίσματα του κάθε τύπου και άκόμη, να μεταφέρωμε και ώρισμένα παραδείγματα που θα ήσαν πολφ ενδιαφέροντα και διαφωτιστικά. Θα μεταφέρω όμως την κριτική που άσκει ό συγγραφεύς για τον τρόπο αντιμετώπισέως του προβλήματος αυτού στο σχολείο. 'Η τέχνη, λέγει ό Read, έχει μέχρι τώρα άνεξαιρέτως διδαχθί σύμφωνα με ένα πρότυπο, τό πρότυπο που αντιστοιχεί στον έξωστρεφή—διανοητικό τύπο—έμφαση στο περιγραφικό στοιχείο και στη λεπτομέρεια, έλλειψη διεισδύσεως στις όργανικές σχέσεις των αντικειμένων με τά ᾶλλα αντικείμενα και ένδεια έσωτερικής εξάρσεως. «... ό πρώτος στόχος της αισθητικής άγωγής είναι ή προσπάθεια να πετύχωμε τον μέγιστο βαθμό έναρμονίσεως της ίδιουσγκρασίας του παιδιοφ με την έκφραστική του ιδιοτυπία(12)». Τό πόρισμα της Τυπολογίας είναι ότι ή ύπαγωγή όλων των παιδιών κάτω άπό τίς άπαιτήσεις ενός τύπου άποτελεί πράξη έγκληματική.

3. 'Η εξέλικτική ψυχολογία, τέλος, προσφέρει αξιόλογα δεδομένα που θα μάς βοηθήσουν στην σωστή τοποθέτηση του προβλήματος μας... 'Η αξιόλογη έρευνα που έγινε άπό τίς αρχές του αιώνος για τον καθορισμό εξέλικτικών σταδίων γύρω άπό τον τρόπο της έκφράσεως και την ικανότητα κατανόσεως έργων καλλιτεχνών δέν είναι δυνατόν να μεταφερθί στο χώρο αυτόν παρά σαν μία σύντομη περιληπτική έκθεση των κυριωτέρων διαπιστώσεων που συμβάλλουν στην όρθή τοποθέτηση του θέματος μας.

Πρώτο στάδιο (2—5 έτών). 'Από την μελέτη των ίχνογραφημάτων των παιδιών προκύπτει ότι στην αρχή τό παιδί παίζει με τό υλικό μάλλον παρά δημιουργεί αντικείμενα άναγνωρίσιμα. Οί πρώτες προσπάθειες άπολήγουν σέ άμορφα σχήματα. Αυτά με τον καιρό άποκτοφν όργανική συνοχή, ᾶλλα και μέχρι τό τέλος της περιόδου δέν μπορούμε να είπομε πώς συνθέτουν μία ώλοκληρωμένη εικόνα, μία αναπαράσταση της νοητικής εικόνας του παιδιοφ. 'Ο Luquet καλεί τό στάδιο αυτό στάδιο συνθετικής άνικανότητος, έναν όρο που δανείζεται έπίσης ό Piaget να έκφράση τη σχέση που ύπάρχει ανάμεσα στη λειτουργία της σκέψεως και της γλώσσας μέχρι τά έπτά έτη. — Δεύτερο στάδιο (5—6 έτη). Τό συμβολικό στάδιο. 'Από τώρα ανακαλύπτει τά σημεία και οί γραμμές μπορούν να αναπαράσχησουν τα αντικείμενα—ένας κύκλος με δύο γραμές κάνει έναν άνθρωπο. Είναι τά πρώτα συμβολικά σχήματα. 'Η χρήση των χρωμάτων ακολουθεί την ίδια πορεία της έσωτερικής παρορμήσεως: δέν άποτελοφν πιστή αναπαράσταση της φύσεως. Είναι καθαρή όρμέμφυτη προσωπική προτίμηση που έκδηλώνεται στον παραλογισμό· πράσινα μαλλιά στην κόρη, κόκκινες γάτες κλπ.

Τρίτο στάδιο (6—9 έτη). Είναι τό σχηματικό στάδιο. Τοφτο συμπίπτει σέ πολλά σημεία με τό προηγούμενο στάδιο, διαφοροποιείται όμως άπό

τή στιγμή πού τὸ παιδί σχηματοποιεῖ τὰ σύμβολά του· μιὰ γραμμὴ μπαίνει πάντοτε στὴ θέση τοῦ οὐρανοῦ ἢ τοῦ ὀρίζοντος ἢ τῆς γῆς. Τώρα ἀρχίζει τὸ στάδιο τῆς διαφανείας (ἀκτίνες Χ) ἢ ὅπως ὁ *Lugnet* καὶ ὁ *Piaget* ὁ τελευταῖος γιὰ τὴ γλῶσσα καὶ τὴ σκέψη) τὸ ἀποκαλοῦν, τὸ στάδιο τοῦ διανοητικοῦ ρεαλισμοῦ.

Ὡς πρὸς τὴν δεκτικότητα καὶ τὴν ἔμπνευση εἶναι ρεαλιστής: ἀντλεῖ ἀπὸ τὸ ἄμεσο φυσικὸ περιβάλλον πραγματικὰ ἀντικείμενα. Ὡς πρὸς τὴν ἔκφραση εἶναι σουρεαλιστής: ἰχνογραφεῖ τὰ ἀντικείμενα, ὅπως τὰ γνωρίζει διανοητικά, ὅχι ὅπως τὰ βλέπει ἢ ὅπως φαίνονται. Ἔτσι τὸ σπῖτι εἶναι διαφανές καὶ ἀφοῦ γίνῃ ἡ πρόσοψη πρέπει νὰ τοποθετηθοῦν καὶ τὰ ἔπιπλα καὶ ἡ οἰκογένεια πού παίρνει τὸ δείπνο τῆς. Τώρα ἀναφαίνεται κάποιο διαφέρον καὶ κάποια τάση γιὰ διακόσμηση—παράταξη στερεοτύπων εἰκόνων.

Ὁ ὀπτικὸς ρεαλισμὸς εἶναι τὸ ἐπόμενο στάδιο (9·11 ἢ 12 ἔτη). Τώρα ἀναπαριστᾷ τὰ ἀντικείμενα ὅπως φαίνονται. Ἀντλεῖ ὅχι μόνον ἀπὸ τὴν φαντασία του ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν πραγματικότητα, τὴν ὁποία προσπαθεῖ νὰ ἀπεικονίσῃ ὅπως εἶναι· ἡ προτίμηση στρέφεται ἰδιαίτερα στὰ τοπία πού τὰ ἀποδίδει μὲ ἀντιπροσωπευτικὲς λεπτομέρειες καὶ μὲ φόντο ἄλλα ἀντικείμενα. Μιὰ ἀμυδρὴ ἀντίληψη τοῦ βάθους ἀναφαίνεται στὴν συνήθεια νὰ τοποθετῇ ἐφαπτόμενα ἀντικείμενα καὶ μιὰ εὐαισθησία ἀπέναντι στὸ λεπτὸ χρῶμα.—Τὸ πέμπτο στάδιο καλύπτει τὴν ἐφηβεία καὶ ἀποβαίνει κοινογονικό. Τὸ ἐνδιαφέρον μετατοπίζεται στὰ κοινωνικά θέματα καὶ εἶναι συνακόλουθο μὲ τὶς ψυχολογικὲς διακυμάνσεις τῆς ἡλικίας αὐτῆς. Ἡ πρῶτη φάση (+14) χαρακτηρίζεται ἀπὸ μιὰ παλιρροιακὴ διάθεσι (*Ambivalence*), μιὰ τάση πρὸς ἀλλαγὴ καὶ μιὰ ὑπαναχώρηση πρὸς τὸ παλιό. Τοῦτο ἀποθαρρύνει τὸ παιδί μὲ ἀποτέλεσμα τὴν ὀξείωση μείωσιν φτώχεια σὲ δημιουργικὴ παραγωγή. Στὴν ἡλικία αὐτῇ ἡ προτίμηση τοῦ γλωσσικοῦ μέσου ἔκφρασεως εἶναι χαρακτηριστικὴ. Γιαυτὸ καὶ τὸ δράμα μπορεῖ νὰ καλλιεργηθῇ.

Ἡ ἀναζωογόνηση τῆς καλλιτεχνικῆς δραστηριότητος ἐπανέρχεται καὶ σταθεροποιεῖται μετὰ τὸ 14 ἢ 15 ἔτος. Τώρα ἕνας πίνακας ζωγραφικῆς εἶναι καὶ μιὰ ἱστορία—ὁ λυρισμὸς κάνει τὴν ἐμφάνισή του καὶ δείχνεται ἰδιαίτερα στὶς ἐκθέσεις τοῦ ἐφήβου καὶ τὴν ἀγάπη του πρὸς τὴν ποίηση. Διαφοροποίηση τοῦ φύλου φαίνεται ἐπίσης σαφῶς: τὰ κορίτσια ἀγαποῦν τὸ χρῶμα, τὴ χάρη, τὶς λεπτὲς γραμμὲς· τ' ἀγόρια δείχνουν τεχνικὸ διαφέρον.

Γενικά, τὸ πρὸ τῆς ἐφηβείας στάδιο μπορεῖ νὰ ὀρισθῇ ὡς ἐμπλουτισμὸς τῆς πραγματικότητος μὲ εἰκόνες (μὲ τὴν πραγματικότητά) τῆς φαντασίας· τὸ ἐφηβικὸ στάδιο μπορεῖ νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἀφαίρεση ἀπὸ τὴν πραγματικότητα. Τὸ παιδί τοῦ δημοτικοῦ σχολείου προσθέτει σὲ ὅ,τι βλέπει ἀπὸ τὶς ἐμπειρίες του· ὁ ἐφηβὸς ἀφαιρεῖ καὶ ἐξάγει σπουδαῖα στοιχεῖα πού τὰ ἀνάγει σὲ σύμβολα.

Υπάρχει, τέλος ἕνα σημεῖο πού πρέπει νὰ τονισθῇ ἰδιαίτερα γιὰ τὸ μπορεῖ νὰ ἀποτελέσῃ ἀφετηρία γιὰ μελέτη καὶ ἔρευνα. Εἶναι ἡ παρατακτικὴ διάθεση πού διέπει τὰ τρία πρῶτα στάδια ὅσον ἀφορᾷ τὸν τρόπο ἔκφρασεως. Τὸ ὅλον τεμαχίζεται σὲ αὐτόνομες μονάδες, πού παρατάσσονται σ' ὁλόκληρο τὸ χῶρο τοῦ ἰχνογραφήματος κατὰ τρόπο πού κάθε μονάδα μπορεῖ νὰ ἀποτελέσῃ μιὰ ξεχωριστὴ σύνθεση πού πολλὰς φορὲς κλείεται σὲ ἰδιαίτερο περίγραμμα. Ἡ καλλιτεχνικὴ αὐτὴ ἀδυναμία ἐκφράζει μιὰ ιδιότητα τῆς σκέψεως τῆς περιόδου αὐτῆς πού τονίστηκε ἰδιαίτερα ἀπὸ τὸν *Piaget* σὲ βιβλίο του. «Γλῶσσα καὶ σκέψη». Ὁ *Piaget* τονίζει ὅτι στὴν ἡλικία αὐτὴ τὸ παιδί εἶναι ἀνίκανο νὰ ἐκφέρῃ μιὰ πλήρη πρόταση καὶ προπαντὸς νὰ ἀποδώσῃ μιὰ ἱστορία ὡς ἐνιαῖο ὅλον. Τὴν τεμαχίζει σὲ ἀσυνάρτητα τεμάχια.

Θὰ μπορούσαμε νὰ ἀναφερθοῦμε καὶ στὶς ἄλλες τέχνες καὶ ἰδιαίτερα στὸ ποίημα καὶ τὸ δράμα σὲ συνδυασμὸ μὲ τὰ πορίσματα γύρω ἀπὸ τὴ γλωσσικὴ ἔκφραση καὶ τὸ παιγνίδι. Ὑπάρχει ἡ ἴδια ἐξελεγκτικὴ πορεία. Ὁ χῶρος δὲν μᾶς τὸ ἐπιτρέπει. Κάνουμε κιόλας ἀρκετὲς παρατηρήσεις γιὰ τὴ γλῶσσα. Ἡ δραματικὴ ἔκφραση στὸ παιδί ἀποτελεῖ μεγάλο τομέα μελέτης γιὰ τὴν καλύπτει τὰ προβλήματα τῆς φαντασίας, τῆς σκέψεως καὶ τοῦ παιγνιδιοῦ.

Ἐκεῖνο πού σὰν κατακλεῖδα θὰ ἤθελα νὰ τονίσω εἶναι ὅτι ὁ ἐξελεγκτικὸς χαρακτήρας τῆς καλλιτεχνικῆς ἔκφρασεως δὲν θὰ πρέπει νὰ μᾶς παραπλανήσῃ καὶ νὰ μᾶς ὀδηγήσῃ στὸ ἴδιο σφάλμα πού διέπραξε ἡ *Montessori* νὰ χαρακτηρίσῃ ὅλα τὰ παιδικὰ ἰχνογραφήματα ὡς ἀντισταθμιστικὰ δημιουργήματα καὶ νὰ ἀρνηθῇ στὸ παιδί τὴν ιδιότητα τοῦ καλλιτέχνη. Ἰσχύει ἐδῶ ὅ,τι εἶπαμε καὶ γιὰ τὴν Τέχνη τῶν ὀρίμων: κάθε περίοδος ἔχει τὸν δικὸν τρόπο ἔκφρασεως πού εἶναι αὐτῆς. Τὸ παιδί εἶναι ἕνας ἰδιότυποφ καλλιτέχνης μὲ ἀσύγκριτη πολλὰς φορὲς καλλιτεχνικὴ εὐαισθησία. Καὶ ἡ Τέχνη τοῦ ἰδιότυπου. Ὑπάρχει παιδικὴ τέχνη. Καὶ τὸ πρόγραμμα καλαισθητικῆς ἀγωγῆς ἔχει σκοπὸ νὰ τὴν ἀποκαλύψῃ νὰ τὴν σεβαστῇ καὶ νὰ τὴν ἀνυψώσῃ προοδευτικὰ καὶ ἐξελεγκτικὰ μέσα σὲ πλαίσια καὶ τὶς ἀπαιτήσεις τῆς γενικῆς ὀριμότητος τοῦ ἀτόμου.

ΣΗΜΕΙΟ ΑΦΕΤΗΡΙΑΣ

Ἡ καλαισθητικὴ ἀγωγή ἀποβλέπει σὲ τρεῖς θεμελιώδεις σκοπούς: στὴν ἀγωγή τῆς ἀντιλήψεως (ἢ οἰκοδόμησιν τοῦ ἐσωτερικοῦ μας κόσμου) στὴν ἀγωγή τῆς ἔκφρασεως (ἢ συμβολικὴ ἔκφραση τῶν ἐμπειριῶν μας) καὶ στὴν ἀγωγή τῆς αἰσθητικῆς κρίσεως (ἢ κατανόησιν καὶ ἀπόλαυσιν τῶν ἔργων τῆς μεγάλης τέχνης). Συνεπῶς (καὶ καθὼς προκύπτει ἀπὸ τὶς ἀρχὲς πού ἀναλύσαμε πρὶν πάνω) τὸ πρόγραμμά μας πρέπει νὰ συμπεκνώνεται σὲ τρεῖς ἐπιταγές: ὀδήγησιν τὸ μαθητὴ στὴν παρατήρησιν πού θὰ ἀποκαλύψῃ τὶς λαμπρὰς δυνατότητες τῶν πραγμάτων—καλλιτέχνης εἶναι ἐκεῖνος πού ἀποκαλύπτει καὶ ἐξάγει ὅ,τι τὸν κόσμου ἀνυπάρκτες γιὰ τὸν κοινὸν ἄνθρωπο. Ἀφῆσιν τὸν μαθητὴ σου ἐλεύθερο καὶ παραχώρησέ του τὰ μέσα νὰ ἐκφράσῃ τὰ βιώματά του σὲ ὅποια μορφή καὶ μὲ ὅποιο μέσο προτιμᾷ—ἔτσι θὰ βρῇ τὸ δρόμο γιὰ αὐτοπραγμάτωσιν. Διοχέτευσε στὸ σχολεῖο ἄφθο-λεῖτο θὰ τοῦ δώσῃ τὴν αἴσθησιν τῆς ἀξίας καὶ τὸ μέτρο τῆς πειθαρχίας πού, μὲ τὰ δικά μας κριτήρια, τοῦ λείπει. Διότι σὲ τελευταία ἀνάλυσιν ἡ Τέχνη εἶναι ἐσωτερικῆς πειθαρχίας ἔκφραση. Ἡ πειθαρχία στὴν τέχνη (ἐπιλογικὴ παρατήρησις—ἐκφραστικὴ ἀναλογία) ἐκδηλώνεται σὲ βαθμὸ ὁλοκληρώσεως τῶν προσλαμβανομένων ἐμπειριῶν πού συντελεῖται μὲ τὴ βοήθειαν τῆς φαντασίας. Μεταξὺ τῆς ἀντιλήψεως καὶ ἔκφρασεως (στοὺς ἰδιότυπους νόμους τῶν ὁποίων ὑπακούει κάθε καλλιτεχνικὴ δημιουργία) ἐπενεργεῖ ἡ πνευματικὴ ἐκείνη λειτουργία πού προσδίδει μορφήν στὸ χάος τῶν ἐντυπώσεων, ὁλοκληρώνει τὸ πλῆθος καὶ τὴν πολυμορφία τῶν βιωμάτων, δίδει συνοχὴ καὶ ἐνότητα στὴν ἐμπειρία πού μπορεῖ ἔτσι νὰ ἐκφραστῇ σὲ νοηματικὲς μορφές (Form)—μέσα ἀπὸ τὰ χάος ἢ φαντασία συνθέτει τὸ ἀντικείμενο τοῦ ὥραίου, λέγει ὁ *Lowe* (¹⁹). Φαντασία ἐδῶ εἶναι ἡ σύλληψιν μιᾶς καινούργιας ιδέας. Αὐτὴ ἡ ιδέα μπορεῖ νὰ ἐκφραστῇ μὲ ὅποιοδήποτε συμβολικὸ μέσον: τὸν ἦχο, τὸ χρῶμα, τὸ λόγο, τὸ μάρμαρο κλπ. Ἐνα-ώλοκληρωμένο πρόγραμμα καλαισθητικῆς ἀγωγῆς πρέπει νὰ συνειδη-τοποιῇ πρῶτ' ἀπ' ὅλα τὴν ὀργανικὴν αὐτὴ ἐνότητα τῶν τεχνῶν, ἂν θέλου-με νὰ ἐπιτύχωμε τὴν ὁλοκλήρωσιν τοῦ ἀτόμου. Στὴν ἀφετηρίαν τοῦ πολιτι-

σμοῦ ὅλες οἱ τέχνες ἐμφανίστηκαν ἐνοποιημένες. Διαφοροποιήθηκαν μὲ τὴν ἀνακάλυψη νέων συμβολικῶν ἐκφράσεων καὶ ἀπέκτησαν τὴν αὐτονομία τους μὲ τὴν ἀφαίρεση ποῦ ὁλοένα ἐπιτείνεται. Δὲν βλέπω σημεῖο ἐπιστροφῆς σὲ μιὰ πρωτογονικὴ ἐνότητα, μολονότι πολλοὶ προβληματίζονται σήμερα στὴν δυνατότητα ἐνοποιήσεως διαφόρων μορφῶν καλλιτεχνικῆς δραστηριότητος. Ὡστόσο στὴν κλίμακα τῆς σχολικῆς, καθὼς εἶδαμε, τοῦτο εἶναι ἀπαραίτητο. Πρέπει νὰ μάθῃ ὁ μαθητὴς ὅτι κάθε ἰδέα, κάθε ἐμπειρία, κάθε βίωμα ἔχει ἄπειρες δυνατότητες ἐκφράσεως καὶ πολλὰ μέσα ἀκφράσεως. Καὶ θὰ διδαχθῇ πὼς θὰ ἀνακαλύψῃ αὐτὲς τὶς δυνατότητες καὶ πὼς θὰ χρησιμοποιήσῃ τὰ μέσα. Θ' ἀκούσῃ μιὰ ὠδὴ στὸ φεγγάρι καὶ σὲ συνέχεια θὰ τοῦ δειχθῇ καὶ ἕνας πίνακας μὲ τὸ φεγγάρι καὶ θὰ διδαχθῇ καὶ ἕνα ποίημα ἀφιερωμένο στὸ φεγγάρι μὴ μπορεῖ νὰ δραματοποιήσῃ σὲ μιὰ μικρὴ ἢ σὲ χορὸ τὴν ὅλη ἐμπειρία. Καὶ πῶς πέρα, θὰ ζητηθῇ νὰ ἐργασθῇ τὸ ἴδιο τὸ παιδί, (μὲ βάση ἕνα θέμα), πάνω σ' ὅλες αὐτὲς τὶς μορφές γιὰ νὰ μάθῃ τὶς ιδιότητες τῶν ὑλικῶν, νὰ κατανοήσῃ τὸν ἀγῶνα τοῦ καλλιτέχνη, νὰ νοιώσῃ τὸ σεβασμὸ ποῦ ἀνήκει σὲ κάθε δημιουργὸ καὶ κάθε ἔργο. Μιὰ τέτοια ἀρχὴ ἔρχεται, ἀσφαλῶς, σὲ ὁλοκληρωτικὴ ἀντίθεση μὲ τὴ σημερινὴ σχολικὴ πράξη, ὅπου οἱ καλλιτεχνικὲς ἐκδηλώσεις, περιμαντρωμένες ἢ κάθε μιὰ μέσα σὲ στεγανὰ διαμερίσματα, τείνουν νὰ ἀποβοῦν σχηματοποιημένες δραστηριότητες καθοριζόμενες ἀπὸ αὐτοὶ προγράμματα καὶ τὸν ἦχο τοῦ κουδουνιοῦ ποῦ ἀναγγέλλει τὴν ἀλλαγὴ τοῦ «μαθήματος». Τὰ προγράμματα μπορεῖ νὰ κλιμακώνουν τὸ ὑλικὸ κατὰ τὰ πορίσματα τῆς Παιδαγωγικῆς καὶ Ψυχολογίας, ἀλλὰ ἡ εὐθύνη τῆς συγκροτήσεως τῶν ἐνοτήτων ἀνήκει στὸ διδακτικὸ προσώπικὸ ποῦ ἐνεργεῖ σύμφωνα μὲ τὶς ὑπάρχουσες ζωντανές δυνάμεις καὶ τὶς ἐπικρατοῦσες συνθήκες τοῦ κάθε σχολείου. Ἡ βασικὴ μας ἰδέα, σὰν σημεῖο ἀφετηρίας, εἶναι ὅτι σὲ κάθε πρόγραμμα (καὶ τέτοιες ὁδηγίες θὰ περιέχῃ τὸ πρόγραμμα) θὰ λαμβάνεται πρόνοια, ὥστε νὰ ἐξασφαλίζετο ἡ συνέχεια καὶ ἡ ἐνότης τῆς καλαισθητικῆς ἐμπειρίας μὲ ἐβδομαδιαίες, μηνιαίες καὶ, ἀκόμη ἐτήσιες ἐνότητες καλλιτεχνικῆς δραστηριότητος⁽¹⁴⁾ ποῦ δὲν θὰ εἶναι ξένες καὶ ἀπὸ τὸ ὑπόλοιπο σχολικὸ πρόγραμμα. Ἀλλὰς τε, μὲ τὸ πνεῦμα ποῦ τὰ καλλιτεχνικὰ μαθήματα ἐξετάστηκαν στὸ ἄρθρο τοῦτο, κάθε πνευματικὸ ἔργο εἶναι καὶ μιὰ καλλιτεχνικὴ δημιουργία. «Κάθε ἄνθρωπος», λέγει ὁ Read, «εἶναι ἕνας ἰδιοτύπος καλλιτέχνης» καὶ σὲ κάθε πρωτογενὲς ἐνέργεια, στὴν ἐργασία τοῦ ἢ στὸ παιγνίδι, προσκομίζει κάτι περισσότερο ἀπὸ τὴν αὐτοέκφραση: ἀποκαλύπτει τὸν τύπο, ποῦ ὁ κοινὸς μας βίος πρέπει νὰ πάρῃ στὸ ξετύλιγμά του»⁽¹⁵⁾.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

1. Art and Anarchy, περιοδ. Listener, Νοέμβριος, 1960, σελ. 883 (Edhar Wind).
2. Whitehead N.: The Aims of Education, London, 1959.
3. Richards I.: Principles of Literary Criticism.
4. Παπανούτσου Ε.: Φιλοσοφία καὶ Ἀγωγή. Ἡ Δωρεὰ τῆς Τέχνης, Ἀθήνα 1958.
5. Whitehead N.: Science and the Modern World, Mentor Book, 1959, σελ. 178.
6. » » Adventures of Ideas, Pelikan Book, 1947, σελ. 259.
7. Read H.: Education Through Art, Faber and Faber 1958, σελ. 31.
8. Tomlinson R.: Children as Artists, London and N.Y. 1944, σελ. 28.
9. Ortega y Gasset: The Dehumanization of Art, Doubleday Anchor Book N.Y., σελ. 47.

Η ΚΑΛΛΙΕΡΓΕΙΑ ΤΟΥ ΠΡΟΦΟΡΙΚΟΥ ΛΟΓΟΥ ΕΙΣ ΤΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟΝ ΣΧΟΛΕΙΟΝ

Βάσις τῆς μορφώσεως τῶν μαθητῶν εἰς τὸ Δημοτικὸν Σχολεῖον εἶναι ἡ διδασκαλία τῆς μητρικῆς γλώσσης. Δι' αὐτῆς προσφέρονται πάντα τὰ πολιτιστικὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν τὸ περιεχόμενον τῆς μορφώσεως τῶν. Διὰ τῆς γλωσσικῆς διδασκαλίας διεγείρονται, καλλιεργοῦνται καὶ ἐξελίσσονται ὅλαι οἱ πνευματικαὶ δεξιότητες, καθ' ὅσον «γλωσσικὴ καὶ πνευματικὴ μόρφωσις προσδιορίζουν ἀλλήλας, ὥστε ἡ γλῶσσα νὰ προέρχεται ἀπὸ τὴν διάνοιαν καὶ νὰ ἄγῃ εἰς τὴν διάνοιαν»¹.

Ἄν θελήσωμεν νὰ ἀναλύσωμεν τὸ φαινόμενον τῆς γλώσσης, θὰ διαπιστώσωμεν τὴν ὑπαρξιν δύο ἄλλων ἐπὶ μέρους φαινομένων: ἐνὸς ἐσωτερικοῦ ἢ ψυχικοῦ καὶ ἐνὸς ἐξωτερικοῦ ἢ φυσιολογικοῦ. Τὸ πρῶτον, τὸ ἐσωτερικὸν φαινόμενον, ἀποτελεῖται ἀπὸ ἐντυπώσεις, σκέψεις, συναισθήματα κλπ. καὶ προηγείται εἰς τὴν ἐμφάνισιν. Τὸ δεύτερον, τὸ ἐξωτερικὸν γλωσσικὸν φαινόμενον, ἀποτελεῖται ἀπὸ συμβολικὰ ἢχητικὰ στοιχεῖα, τὰς λέξεις, τὰς ὁποίας προφέρει ὁ ἄνθρωπος πρὸς ἑκφράσιν τοῦ ἐσωτερικοῦ περιεχομένου. Αἱ λέξεις, κατὰ ταῦτα, εἶναι οὐχὶ ἡ οὐσία τῆς γλώσσης, ἀλλὰ τὸ περικάλυμμα τοῦ ψυχικοῦ περιεχομένου καὶ χρησιμεύουν μόνον ὡς μέσα ἐξωτερικεύσεως τῆς ψυχῆς καὶ μεταβιβάσεως τοῦ περιεχομένου αὐτῆς εἰς τὰς ψυχὰς τῶν ἄλλων ἀνθρώπων, μὲ σκοπὸν νὰ δημιουργηθῇ καὶ εἰς αὐτοὺς ὁ ἴδιος ψυχικὸς κόσμος².

Τὸ σχολεῖον ἐν τῇ προσπάθειά του νὰ καταστήσῃ τοὺς τροφίμους ἱκανωτέρους διὰ μιαν τοιαύτην ἐποικινωνίαν ψυχῶν, βοηθεῖ τοὺς νὰ μάθουν νὰ ὁμιλοῦν, νὰ ἀναγινώσκουν καὶ νὰ γράφουν ὀρθῶς. Μέσα, διὰ τῶν ὁποίων ἐπιδιώκονται οἱ ὡς ἄνω διδακτικοὶ σκοποί, εἶναι οἱ ἐπὶ μέρους κλάδοι τοῦ Γλωσσικοῦ Μαθήματος ἧτοι: αἱ Λεκτικαὶ Ἀσκήσεις, τὸ Παραμῦθι, ἡ Πρώτη Ἀνάγνωσις καὶ Γραφή, ἡ κυρίως Ἀνάγνωσις καὶ τὸ Ποίημα, ἡ Γραμματικὴ καὶ ἡ Ὀρθογραφία. Μὲ τοὺς τίτλους αὐτοὺς ἀναφέρονται τὰ γλωσσικὰ μαθήματα εἰς τὸ Ε.Α.Π. Εἰς τὴν Εἰδικὴν Διδακτικὴν συναντῶμεν προσέτι τὰς Ἐλευθέρως Ἀνακοινώσεις καὶ τὴν Πραγματογνωσίαν. Ἐξ ὧν αὐτῶν τῶν μαθημάτων αἱ Λεκτικαὶ ἀσκήσεις, αἱ Ἐλεύθεροι ἀνακοινώσεις, ἡ Πραγματογνωσία, τὸ Παραμῦθι καὶ ἡ Προφορικὴ ἑκθεσις, ἡ ὁποία ἀναφέρεται ἐπίσης εἰς τὸ Ε.Α.Π., καλλιεργοῦν τὸν Προφορικὸν Λόγον. Ἡ Πρώτη Ἀνάγνωσις καὶ Γραφή, ἡ Κυρίως ἀνάγνωσις, τὸ

1. Ἀντωνίου Τσίριπα: Εἰδικὴ Διδακτικὴ, Σελὶς 55.
2. Ἀντωνίου Τσίριπα: Εἰδικὴ Διδακτικὴ, Σελὶς 55-59.

10. Ziegfeld E.: Education and Art, a Symposium, the Nature of Creative Activity ἀπὸ τὸν Matisse. UNFSCO 1953.
11. Ἐνθ. ἀνωτ.: Κεφ. τέταρτο.
12. » » : Σελ. 104.
13. The Road to Xanadu
14. Βλέπε Α. Μπενέκου: «Συμβολὴ εἰς τὸ Πρόγραμμα τῆς συγκεντρώσεως τῆς διδακτέας ὕλης», περιοδ. Παιδαγ. καὶ Ψυχολ. Ἐπιθ. τ. 4, 6. [Ἐκθεσις ἐνὸς Πειραματισμοῦ].
15. Ἐνθ' ἀν. σελ. 308.

Α. Μπενέκος

Ποίημα, ή Γραμματική και ή 'Ορθογραφία έχουν σχέσιν με τόν Γραπτόν Λόγον, χωρίς με τοῦτο νά ἔπεται, ὅτι δέν συντελοῦν καί εἰς τήν διαμόρφωσιν καί καλλιέργειαν τοῦ Προφορικοῦ.

Πρὶν ἐκθέσωμεν τήν ταπεινήν μας γνώμην περὶ τοῦ τρόπου καλλιέργειας τοῦ Προφορικοῦ Λόγου εἰς τὸ Δημοτικὸν Σχολεῖον, σκοπιμὸν θεωροῦμεν ν' ἀσχοληθῶμεν δι' ὀλίγων μετὰ τήν διασάφησιν τῆς ἐννοίας, τοῦ σκοποῦ καὶ τοῦ περιεχομένου μερικῶν ἐκ τῶν προαναφερθέντων μαθημάτων καὶ ἰδίᾳ ἐκείνων, τὰ ὅποια ἀποβλέπουν κυρίως εἰς τήν καλλιέργειαν τοῦ Προφορικοῦ Λόγου, διότι μεγάλη σύγχυσις ἐπικρατεῖ περὶ τὸ θέμα τοῦτο. Τὴν διασάφησιν αὐτὴν θεωρῶ ἀπαρσιτήτων, διότι δι' αὐτῆς θὰ καταστήναι δυνατόν νά προσδιορισθοῦν ἐπακριβῶς αἱ περιοχαὶ ἐκ τῶν ὁποίων θὰ ἀντλήται ἡ ὕλη, ἡ φύσις τῆς ὁποίας προσδιορίζει, ὡς γνωστόν, εἰς μεγάλον βαθμὸν καὶ τὸν τρόπον διδασκαλίας. "Αν δὲ διαπιστωθῇ εἰς μερικὰ ἐξ αὐτῶν τῶν μαθημάτων, τοιαύτη ὁμοιότης, ὥστε ταῦτα νά ταυτίζωνται, τότε, περιττόν, νομίζομεν, νά χρησιμοποιῶμεν διαφόρους ὅρους, πρὸς δῆλωσιν τῶν αὐτῶν μαθημάτων, διότι τὸ τοιοῦτον ἐπιφέρει πρᾶγματι σύγχυσιν ἀνεπιθύμητον.

Εἰς τὸ Ε.Α.Π. καὶ εἰς τὰς σελίδας ὅπου καθορίζονται τὰ τῆς γλωσσικῆς διδασκαλίας τῆς Α'. Β', ἐν μέρει δὲ καὶ τῆς Γ' τάξεως, συναντῶμεν τὸν ὅρον Λεκτικαὶ Ἀσκήσεις μετὰ τὸ ἐξῆς περιεχόμενον:

1) Συνδιαλέξεις ἀφελεῖς περὶ τοῦ παιδικοῦ βίου, ἥτοι α) ὁ παῖς ἐν τῇ οἰκογενείᾳ. "Ονομα τοῦ μαθητοῦ, τῶν γονέων. "Ενδιαφέροντα οἰκογενειακά γεγονότα καὶ ἑορταί. "Ο παῖς μετὰ τῶν ὁμιλήκων, αἱ παιδιαί. "Ο παῖς ἐν τῷ σχολείῳ. "Ο ἡμερήσιος ἐν τῷ σχολείῳ βίος». Πρόκειται ἀσφαλῶς περὶ τοῦ περιεχομένου τῶν Ἑλευθέρων Ἀνακοινώσεων, τὸ ὅποion οὐδὲν ἄλλο εἶναι εἰμὴ βιώματα τῶν μαθητῶν ἀπὸ τὴν οἰκογενειακὴν, τὴν σχολικὴν καὶ τὴν στενὴν κοινωνικὴν ζωὴν τῶν παιδιῶν.

2) «Κατάλληλα παραμῦθια καὶ μῦθοι». Δευτέρα κατηγορία ταῦτα τῶν Λεκτικῶν Ἀσκήσεων. Ἄρα καὶ τὸ Παραμῦθι ὑπάγεται εἰς τὰς Λεκτικὰς Ἀσκήσεις.

3) «Πρακτικὴ διάκρισις ἀτελοῦς καὶ πλήρους ἐκφράσεως τῶν μαθητῶν». Δηλαδή ἀνάλυσις γνωστῶν προτάσεων εἰς λέξεις, λέξεων εἰς συλλαβὰς. Διάκρισις καὶ ὀνομασία τῶν συλλαβῶν τῶν λέξεων. Διάκρισις λέξεων μονοσυλλαβῶν, δισυλλαβῶν κλπ. Ἀνάλυσις συλλοβῶν εἰς φθόγγους, σύθεσις φθόγγων εἰς συλλοβὰς. Ἐπίμονος προσοχὴ εἰς τὴν τήρησιν τοῦ συλλοβικοῦ τόνου τῶν λέξεων καὶ ὀρθὴν διάρθρωσιν τῶν κακῶς προφερομένων φθόγγων». Ἡ τρίτη αὕτη κατηγορία τῶν Λεκτικῶν Ἀσκήσεων περιλαμβάνει Συντακτικόν, Γραμματικὴν, Ὁρθοφωνίαν.

Καὶ τώρα ἐρωτῶμεν: Ἀφοῦ ἡ διδασκαλία ἐκάστου μαθήματος πρέπει ν' ἀκολουθῇ καὶ κάποια πορεία, ποία εἶναι ἡ πορεία διδασκαλίας τῶν Λεκτικῶν Ἀσκήσεων, ποῦ ἀσχολοῦνται μετὰ βιώματα, παραμῦθια, μετὰ «διάκρισιν ἀτελοῦς καὶ πλήρους ἐκφράσεως», μετὰ ἀναλύσεις λέξεων εἰς συλλαβὰς, μετὰ τήρησιν τοῦ συλλοβικοῦ τόνου τῶν λέξεων καὶ μετὰ ὀρθὴν διάρθρωσιν τῶν κακῶς προφερομένων φθόγγων».

Ἄλλ' ὥς ἀφήσωμεν τὸ Ε.Α.Π. καὶ ὥς ἔλθωμεν εἰς τὴν Διδακτικὴν, διὰ νά ἴδωμεν πῶς αὕτη ἀσχολεῖται μετὰ τὰς Λεκτικὰς Ἀσκήσεις. Ματαίως ὅμως θὰ ἀναζητήσωμεν τὸν τίτλον τοῦτον τοῦ μαθήματος εἰς τὴν σύγχρονον λεγομένην Διδακτικὴν. Ἑλευθεραὶ Ἀνακοινώσεις καὶ Πραγματογνωσίαι εἶναι τὰ νέα μαθήματα, ποῦ διεκδικοῦν τὴν θέσιν τῶν Λεκτικῶν Ἀσκήσεων. Περιέργως ὅμως βλέπομεν, ὅτι περιεχόμενον τῶν Ἑλευθέρων Ἀνακοινώσεων εἶναι τὰ βιώματα τῶν μαθητῶν ἀπὸ τὸ σπίτι. τὸ σχολεῖον

κλπ. δηλαδή ἐκεῖνο τὸ ὅποιον ἀνεφέρετο καὶ εἰς τὰς Λεκτικὰς Ἀσκήσεις. Ἄλλὰ τότε διατί αἱ Ἑλευθεραὶ Ἀνακοινώσεις εἶναι νέον μάθημα;

Προχωροῦμεν εἰς τὴν Πραγματογνωσίαν, ἡ ὁποία θέλει καὶ αὕτη νά ἐκτοπίσῃ τὰς Λεκτικὰς Ἀσκήσεις, διότι αὐταὶ ἀσχολοῦνται ὄχι μετὰ τὴν οὐσίαν τῆς γλώσσης, μετὰ τὸ περιεχόμενον τοῦ λόγου, τὸ ὅποιον προσπορίζεται ἡ ψυχὴ διὰ τῆς ὁμέσου παρατηρήσεως τῶν πραγμάτων, ἀλλὰ μετὰ τὸ ἐξωτερικὸν φαινόμενον τῆς γλώσσης, τὰ σύμβολα, τὰς λέξεις, ἐξ οὗ καὶ Λεκτικαὶ Ἀσκήσεις ὀνομάζονται. Σκοπὸς τοῦ μαθήματος τῆς Πραγματογνωσίας εἶναι ἡ γνώσις τῶν πραγμάτων διὰ τῆς κατ' αἴσθησιν ἀντιλήψεως καὶ ἡ γλωσσικὴ ἔκφρασις τούτων. Ὁ ἀχηματισμὸς δηλαδή ἐποπτεῖων τῶν πραγμάτων καὶ ἡ ἀπόδοσις τούτων γλωσσικῶς. Ἄλλ' ἐνῶ μετὰ τοιαύτην σαφήνειαν διατυποῦνται εἰς τὴν Εἰδικὴν Διδακτικὴν ὁ σκοπὸς τοῦ μαθήματος τούτου, ὅταν προχωρῇ κανεὶς εἰς τὸ περὶ τὴν ἐκλογὴν τῆς ὕλης, εἰς τὸν καθορισμὸν δηλαδή τοῦ περιεχομένου, ἐκπλήττεται, ὅταν ἀναγινώσκῃ ὅτι: «Ὡς πηγαὶ τῆς ὕλης δύνανται νά χρησιμεύσουν οὐ μόνον ὁ οἰκιακὸς βίος τῆς οἰκογενείας, ἡ αὐλὴ, τὸ σχολεῖον, ἡ ἐκκλησία, ὁ κῆπος, ὁ ἀγρός, ἡ πεδιάς, ὁ ποταμός, ὁ ρυαξ, ὁ λιμὴν, ἡ θάλασσα κλπ., ἀλλὰ καὶ διάφορα προπλάσματα καὶ εἰκόνες ἀντικειμένων καὶ γεγονότων τῆς ἰδιαιτέρας καὶ εὐρυτέρας πατρίδος καὶ τῶν ξένων χωρῶν»¹.

Ἄλλ' ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει δέν μένει καὶ τίποτε ἐκτὸς τοῦ μαθήματος τῆς Πραγματογνωσίας. Δυνάμεθα δηλαδή νά παρουσιάσωμεν ἓνα πρόπλασμα πηθήκου ἢ μίαν εἰκόνα ταράνδου καὶ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον θὰ σχηματίσουν οἱ μαθηταὶ κατ' αἴσθησιν (!) ἀντιλήψεις καὶ ἐποπτείας καί, τότε, δέν θὰ δύνανται νά κρατηθοῦν ἀπὸ τὴν ψυχικὴν ἔντασιν, ποῦ θὰ τοὺς δημιουργήσουν τὰ ἀντικείμενα τῆς διακεκουμένης ζωῆς καὶ τοῦ Β. Πόλου. Ὁ πυρετὸς τῆς συζητήσεως, ποῦ θὰ ἐπακολουθήσῃ ἀπὸ τὰ ἐκ τούτης ἀποστάσεως δημιουργηθέντα βιώματα. εἶναι καταφανές!

Ἄς ἀφήσωμεν ὅμως τὰ μακρὰν τῆς ἰδιαιτέρας πατρίδος καὶ ὥς ἔλθωμεν εἰς τὰ ἐγγύς. Ὁ βίος τῆς οἰκογενείας, ἡ αὐλὴ, τὸ σχολεῖον κλπ. ἀνήκουν ἀναμφισβητήτως εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Πραγματογνωσίας. Ἄλλὰ τὴν αὐτὴν ἀκριβῶς ὕλην διεκδικεῖ καὶ τὸ μάθημα τῶν Λεκτικῶν Ἀσκήσεων καὶ τῶν Ἑλευθέρων Ἀνακοινώσεων. Καὶ ἐρωτῶμεν: εἰς ποῖον ἐξ ὧν αὐτῶν τῶν μαθημάτων ἀνήκει πρᾶγματι ἡ ὕλη αὕτη; Ἄν θέλετε δὲ νά προχωρήσωμεν ἐτι περαιτέρω. τὴν αὐτὴν ὕλην διεκδικεῖ καὶ τὸ μάθημα τῆς Προφορικῆς Ἑκθέσεως, ποῦ ἔχει καὶ ἐκεῖνο τὸν ἴδιον ἀκριβῶς σκοπὸν μετὰ τὰ ὥς ἄνω μαθήματα: Τὴν παλλιέργειαν τοῦ προφορικοῦ λόγου. Βιώματα ἀπὸ τὴν ζωὴν τῶν παιδιῶν ζητεῖ καὶ ἡ Προφορικὴ Ἑκθεσις νά ἔχῃ ὥς περιεχόμενον, διὰ νά ἐπιτύχῃ τὴν βελτίωσιν τῆς προφορικῆς ἐκφράσεως τῶν μαθητῶν.

Ὡστε ἔχομεν τέσσαρα μαθήματα μετὰ τὸ αὐτὸ περιεχόμενον καὶ τὸν αὐτὸν σκοπὸν. Περιεχόμενον ὧν τῶν μαθημάτων τούτων εἶναι τὰ ἐκ τῆς ἀναστροφῆς τοῦ παιδιοῦ μετὰ τὸ φυσικόν καὶ ἀνθρώπινον περιβάλλον δημιουργούμενα βιώματα, τὰ ὅποια ὠθοῦν εἰς προφορικὴν ἔκφρασιν καὶ δίδουν τὴν εὐκαιρίαν καλλιέργειας τοῦ προφορικοῦ λόγου.

Τὴν προφορικὴν ἔκφρασιν καλλιεργεῖ ἐπίσης καὶ τὸ Παραμῦθι μετὰ τὴν ἐξῆς οὐσιώδη διαφορὰν: ἐνῶ τὰ προαναφερθέντα μαθήματα ἐπιδίδουν τὴν βελτίωσιν τοῦ προφορικοῦ λόγου διὰ περιεχομένου πραγματικοῦ, ἡ διδασκαλία τοῦ παραμυθιοῦ προσπαθεῖ νά ἐπιτύχῃ τοῦτο διὰ περιεχομέ-

1. Ἀντ. Τοίριμπα: «Εἰδικὴ Διδακτικὴ», σελὶς 70.

νου φανταστικού, ιδιαιτέρως έλκυστικού εις την παιδικήν ψυχήν, την όποιαν και τέρπει.

Κατόπιν των όσων μέχρι τουδε εξεθέσαμεν, άβιάστως άγόμεθα εις συμπέρασμα, ότι ένα είναι τό μάθημα πού καλλιεργεί την προφορικήν έκφρασιν: 'Αγωγή τοϋ Προφορικού Λόγου, ή όποία πρέπει νά διδάσκεται από της εισόδου τοϋ μωθτοϋ εις τό σχολείον μέχρι της αποφοιτήσεως. Τό μάθημα τοϋτο περιλαμβάνει την ύλην των Λεκτικών 'Ασκήσεων, των 'Ελευθέρων 'Ανακοινώσεων, της Πραγματογνωσίας, τοϋ Παραμυθιοϋ και της Προφορικής 'Εκθέσεως, ή όποία σημειωτέον ότι, καίτοι αναγράφεται εις τό Ε.Α.Π., εις ούδένα σχολείον διδάσκεται συστηματικώς.

Όθεν περιεχόμενον της 'Αγωγής τοϋ Προφορικού Λόγου είναι όχι μόνον τά έκ τοϋ πραγματικού περιβάλλοντος των μαθητών κτώμενα βιώματα, αλλά και τά έκ φανταστικών ή πραγματικών διηγήσεων γεννώμενα τοιαύτα.

Πορεία διδασκαλίας της 'Αγωγής τοϋ Προφορικού Λόγου

1) Πλήρωσις της ψυχής τοϋ παιδιοϋ διά νέων έντυπώσεων και νέων έννοιών.

Ούδείς όμιλει, εάν δέν έχη ν' ανακοινώση κάποιο περιεχόμενον. Όμιλει δέ καλύτερον, όταν τό περιεχόμενον είναι ζωντανόν μέσα εις την ψυχήν του, όταν είναι βιώμα του.

Βιώματα είναι ζωηρά, ένδιαφέρουσαι έντυπώσεις έκ τοϋ φυσικοϋ και άνθρωπίνου περιβάλλοντος, έτι δέ και έκ των έργων τέχνης, τοϋ τ' έστιν τοϋ πολιτισμοϋ, τοϋ υλικοϋ και τοϋ πνευματικοϋ. Αί έν λόγω έντυπώσεις διά ν' άποτελούν πράγματι βιώματα, πρέπει, έπαναλαμβάνομεν, νά είναι και ένδιαφέρουσαι και ζωηρά και μάλιστα εις τοιοϋτον βαθμόν, ώστε νά θίγουν τό συναίσθημα και νά κεντρίζουν την βούλησιν.

Η ψυχή των παιδιών πληροϋται βιωμάτων: α) διά της άμέσου και συστηματικής, υπό την καθοδήγησιν τοϋ διδ|λου, παρατηρήσεως άντικειμένων, φαινομένων και γεγονότων πραγματικών, εις τόν φυσικόν των τόπον, εκεί δηλ. όπου υπάρχουν τά άντικείμενα ή έκτυλίσσονται τά φαινόμενα ή τά γεγονότα. Τας προϋποθέσεις αυτάς μάς εξασφαλίζουν αί διδακτικά έπισκέψεις, κατά τας όποιās οδηγούμεν τούς μαθητάς εις τας φυσικάς πηγάς μαθήσεως. Τοιοιτοτρόπως προκειμένου νά όμιλήσωμεν περί τοϋ υδρομύλου, φέρομεν τούς μαθητάς κοντά εις αυτόν, όπου παρατηροϋν και βλέπουν μέ τά ίδια των τά μάτια τό πρωτόγονον αυτό έργοστάσιον, και συνομιλοϋν μέ τόν μυλωνάν και τούς πελάτας, και ζητοϋν έξηγήσεις δι' ό,τι δέν δύνανται μόνοι των νά κατανοήσουν. Τό ίδιον κάμνομεν όταν θέλωμεν νά όμιλήσωμεν περί της Λαϊκής 'Αγοράς ('Η έπίσκεψις αύτη δύναται νά γίνη άτομικώς υπό των μαθητών). Αί έντυπώσεις εις τας περιπτώσεις αυτάς, κατά τας όποιās γίνεται διδακτική έπίσκεψις, είναι κοινά δι' όλους τούς μαθητάς. 'Αλλ' έκτός από αυτάς υπάρχουν και άτομικά τοιαύτα, τας όποιās έχουν οι μαθηταί από την άτομικήν των παρατήρησιν ή από άτομικά τους συμβάντα, τά όποια προσφέρει εις αυτούς ή ζωή.

β) Δι' άκροάσεως διηγήσεως μύθου τινός ή πραγματικής ίστορίας, ή δι' άναγνώσεως και αναλύσεως λογοτεχνήματος (τό τελευταίον διά μεγάλους μαθητάς).

2) Απόδοσις εις συνεχή λόγον των διά των ως άνω τρόπων κτηθεισών νέων έντυπώσεων ή διεξαγωγή διαλογικής συζητήσεως μεταξύ των μαθητών, εις την όποιαν συμμετέχει και ό διδ|λος.

Υπερτονίζεται, νομίζομεν, υπό πολλών ή απαίτησις, όπως οι μαθηταί όμιλοϋν εις συνεχή λόγον. 'Αλλ' ό προφορικός λόγος δέν είναι μόνον μονόλογος, διήγησις, αλλά και διάλογος. Έπομένως και εις τά δύο πρέπει νά γίνεται άσκησις, διά νά μάθουν, οι μαθηταί όχι μόνον νά διηγούνται, αλλά και νά συζητοϋν. Η άνεπάρκεια αύτή τοϋ 'Ελληνος είναι γνωστή, πολλάκις δέ δέν εξαιρείται αύτης, δυστυχώς, ούτε ό διδ|λος.

Κατά τό στάδιον αυτό της διηγήσεως ή της συζητήσεως ό διδ|λος παρακολουθεί και διορθώνει μέ τέχνην τά σφάλματα των μαθητών. Όταν ό μαθητής όμιλει εις συνεχή λόγον δέν πρέπει νά τόν διακόπτωμεν.

3) Κατά τό τέλος της διδακτικής ώρας έπακολουθεί διόρθωσις, διάφόρων σφαλμάτων, τά όποια έκράτησεν ό διδ|λος ένω κατά την ώραν της συζητήσεως. Τοιοιτοτρόπως δίδεται ή εύκαιρία διδασκαλίας Όρθοφωνίας, Γραμματικής, Συντακτικοϋ κλπ.

Τά τρία ταύτα στάδια πορείας κατά την διδ|λιαν της 'Αγωγής τοϋ Προφορικού Λόγου νομίζομεν, ότι είναι ικανά διά νά έπιτευχθή ή βελτίωσις της όμιλίας των μαθητών, όσον έκ της διδ|λιας έξαρτάται. Τό τελευταίον τοϋτο λέγομεν, διότι, ως γνωστόν, μεγίστην άσκει επίδρασιν επί την διαμόρφωσιν τοϋ προφορικού λόγου ή γλώσσα τοϋ οικογενειακοϋ και τοϋ κοινωνικοϋ περιβάλλοντος των μαθητών.

Χρ. Ζάρας

ΚΑΘΑΡΕΥΟΥΣΑ Η ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΣΤΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ;

Πρόβλημα σοβαρώτατο της δημοτικής εκπαίδευσης είναι ή γλώσσα, μέ την όποία θά άσκήται. Είναι πρόβλημα, όπως είναι γνωστό, παληό τό γλωσσικό θέμα, πού σήμερα επανέρχεται στην επικαιρότητα σαν θέμα έθνικό μέ την θεμελιακή θεώρηση τοϋ εκπαιδευτικοϋ προβλήματος της πατρίδας μας και από την όρθή λύση τοϋ όποιου θά έξαρτηθή ή πραγματώση των έθνικών άναγκών και απαιτήσεων από τό σχολείο.

Ός εκπαιδευτικός μέ όχι μικρή πείρα έξησα τό θέμα προσωπικά και τό έθνικό καθήκον μου έπιβάλλει νά πάρω θέση έντιμη και υπεύθυνη σχετικά πρός τό θέμα τοϋτο και νά διακηρύξω χωρίς ένδοιασμό ή συμβιβασμούς ή υποχωρήσεις ό,τι άποκόμισα από την πείρα αύτη.

Α' ΚΑΘΑΡΕΥΟΥΣΑ

Τό πρόβλημα των μαθητών, πού αντιμετωπίζουν για πρώτη φορά την καθαρεύουσα, είναι: 1) Γλωσσικό και 2) Πνευματικό.

Ός πρός τό γλωσσικό, παρατηρούμε άκαταληψία τοϋ κειμένου, άνικανότητα σύλληψης τοϋ τύπου των λέξεων, άνακοπή της γλωσσικής εξέλιξεως, περιορισμό, δηλαδή, τοϋ λεξιλογίου, σημασιολογική άνεπάρκεια των όρων και γενικά πλήρη άνικανότητα άρτίας έκφρασης.

Σχετικά πρός τό πνευματικό, σημειώνομε άνεπιθύμητες ψυχολογικές καταστάσεις:

α) συναισθηματικές — είναι γνωστό πόσο ή εύχάριστη συναισθηματική κατάσταση έπηρεάζει εύνοϊκά την γλωσσική εξέλιξη κατά τόν Hanselman, όπως δυσαρέστηση από την μεγάλη καταβολή προσπάθειας, συναι-

σθημα μειονεκτικότητας, αποστροφή προς την μάθηση και γενικότερα δημιουργία όχι ευχάριστων συνειρμών από το σχολικό περιβάλλον με συνέπεια τη γένεση αντικοινωνικών συναισθημάτων.

β) Βουλευτικές: Παράκλυση της προς γνώσιν όρμης και προς ανακρίνωσιν και γενικά άβουλησία.

γ) Συνέπεια των πιο πάνω λόγων, βουλευτικών και συναισθηματικών, είναι ή έλλειψη της προσοχής, άδυναμία κατάληψης και λόγω της ταρχής και του φόβου¹ άτονία μνήμης, έπίσχεση της λειτουργίας της φαντασίας και, συνεπώς, άνικανότητα δημιουργίας έννοιών, κρίσεων, και συλλογισμών, άδυναμία, δηλαδή, διανόησης.

Πρακτικό αποτέλεσμα της καταστάσεως αυτής είναι: Όρθογραφική άγνοια, σύγχυση τύπων, πλήρης άνικανότης έκφρασης (άκυρολογίες, άοριστολογίες, πλατειασμοί, άσυνταξίες κ.λ.π.) και γενικά άνακοπή της πνευματικής εξέλιξης του παιδιού.

Έπειτα από αυτά τα αποτελέσματα δέν απαιτείται κόπος πολός, για να αντιληφθούμε ότι ή καθαρεύουσα δέν έχει θέση στο δημοτικό σχολείο, μόνο δέ ως άστείο, άνεπίτρεπτο μπορεί να θεωρηθί ή άποψη ότι το παιδί, εάν την διδασχθί από την... πρώτη τάξη, θα την καταστήσει τελικά κτήμα του.

Β' Η ΔΗΜΟΤΙΚΗ

Απομένει ή δημοτική: Η γλώσσα της ζωής, των γραμμάτων, ή γλώσσα της οίκογενείας, της κοινωνίας, του Έθνους. Η γλώσσα, με την όποια έμεγάλωσε το παιδί, έψέλλισε τις πρώτες του λέξεις, δημιούργησε την πρώτου έπαφή με τα πράγματα, ανάπτυξε δεσμούς με κάθε τι αγαπητό και δέθηκε με το περιβάλλον του. Εάν λάβουμε ύπ' όψιν μας ότι σκοπός του σχολείου είναι ή καλλιέργεια του ψυχικού κόσμου του παιδιού επάνω στα έθνικά, θρησκευτικά και έθνικά ιδεώδη, μέσο δέ άναγκαίο για την έπίτευξη αυτού είναι ή δημιουργία έννοιών, ή δημοτική άποτελεί παράγοντα όχι σοβαρόν μόνον, αλλά θεμελιώδη. Μόνον με αυτή θα κατορθώσουμε να εξέλιξώμε τον ψυχικό κόσμο του παιδιού, γιατί ή δημοτική είναι έκφραση της ζωής, είναι ή ίδια ή ζωή. Πρόσχωρο, το παιδί γεμάτο κέφι, προθυμία, χαρά θα αντικρύσει τα πράγματα, όλες τις έκφάνσεις της ζωής από τη σκοπιά του σχολείου. Γεμάτο πίστη στον έαυτό του θα άτενίσει τον νέο κόσμο σάν δικό του, σάν γνώριμο και όχι terra incognita, όπως συμβαίνει με την καθαρεύουσα. Φυσικό, άβίαστο θα κινήται στο νέο περιβάλλον, γιατί το μέσον, που χρησιμοποιεί για τον σχολικό σκοπό, είναι άπόλυτα έναρμονισμένο προς τις δυνατότητες και τον πνευματικό του κόσμο. Προσοχή, διαφέρον, μνήμη, φαντασία, διανόηση, βούληση, συνείσθημα λειτουργούν με ένταση και σε ρυθμό ανάλογο με τη βαθμίδα της ψυχικής εξέλιξης που βρίσκεται κάθε φορά το παιδί, που έπειδή κινείται, ζή πραγματικά στον κόσμο. που προβάλλει το σχολείο, δέν παρουσιάζει τις δυσκολίες ή την φοβία όρθότερο, άνατρεπτική της σχολικής προσπάθειας και γεννήτρια της άμηχανίας του δασκάλου μπροστά σε τέτοια κατάσταση.

Θά βρισκόμαστε έξω από την πραγματικότητα και την γνώση της γλωσσικής έπιστήμης, εάν δέν έγνωρίζαμε ότι ή δημοτική άποτελεί εξέλιξη φυσική της αρχαίας μας γλώσσας και όχι άνεπιτυχές μίμημα, όπως ή καθαρεύουσα. Η γλώσσα, όπως είναι φυσικό, είναι όργανισμός ζωντανός

που δέν σταματάει ποτέ να εξέλίσσεται, γιατί δέν παύει να προβάλλη τον χαρακτήρα αυτόν και ή ζωή. της όποιας άποτελεί όργανον πρώτιστο.

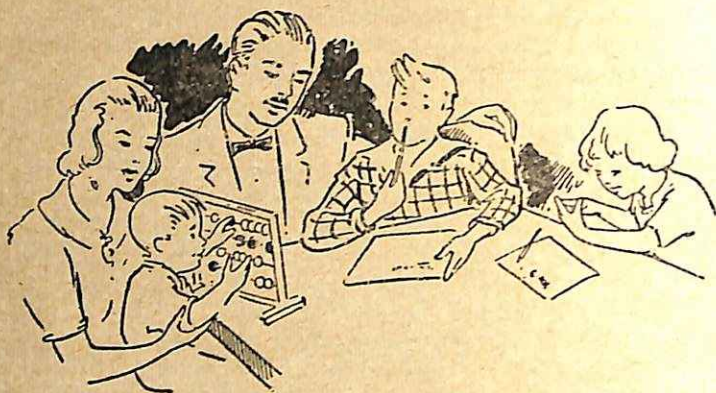
Μεταβολή των συνθηκών του βίου, οικονομικών, κοινωνικών, πολιτιστικών, ιστορικών, συνοδεύεται και από την μεταβολή των άναγκών της ζωής και, έπομένως, και από την μεταβολή της γλώσσας, που στην πραγματικότητα έχει μόνο παρελθόν και μέλλον—τόσο ρευστή είναι. Έτσι ξεκινάμε από την αρχαία φθάνομε στην κοινή και τελικά την νεώτερη γλώσσα. Είναι λοιπόν αυτόνόητο ότι για τον εύθρυπτο και άπλαστο όργανισμό, όπως είναι το παιδί, το σχολείο, που άποτελεί παρέμβαση στο δρόμο του προς τη ζωή, πρέπει ν' ακολουθήσει δρόμο παράλληλο και να χρησιμοποιήσιν μέσα προσαρμοζόμενα και έναρμονιζόμενα προς την φύση του οργανισμού αυτού, για να άποβή πρόσφορη ή προσπάθειά του.

Είναι αυτόνόητο ότι κάθε αντίθετη προσπάθεια είναι άφύσικη, καταστρεπτική, όδυνηρή, για τον τρυφερό ψυχικό κόσμο του παιδιού. Η ίδιόσυστασία της φύσης του ύπαγορεύει την έκλογή των μέσων. Διαφορετικά αντιμετώπιζομε άγνοια μεθοδική, άγνοια, δηλαδή, έπιστημονική. Το έπικαλούμενο έπιχείρημα ότι ο σχολικός τρόφιμος πρέπει να γνωρίζη την καθαρεύουσα, γιατί σε αυτήν συντάσσονται τα δημόσια έγγραφα και τα έπιστημονικά έργα έπιφανειακά εύσταθεί. Γιατί ή μόν λογοτεχνία, που έκφράζει έθνική ψυχή, χρησιμοποιεί άποκλειστικά τη δημοτική, σχετικά δέ προς την έπιστήμη όχι λίγα, άξιόλογα μόλιστα, έπιστημονικά συγγράμματα έχουν συνταχθί στην ίδια γλώσσα, πρέπει δέ να τοισθί ότι διαβάζονται όχι μόνο με άνεση, αλλά και εύχαρίστηση. Ός προς τα δημόσια έγγραφα, όφείλομε να τονίσωμε ότι πιστεύομε άπόλυτα, ότι έπειδή το κράτος δέν βρίσκειται έξω από τη ζωή, αλλά αντίθετα έκφράζει τον έθνικό βίο, πολύ σύντομα θα προσαρμοσθούν στην πραγματικότητα, όπως συνέβη και με τον τύπο, που στα τελευταία χρόνια παρουσιάζει άνομφιοβήτητη προσαρμογή, ή όποια δέν θα πάψη να συνεχίζεται. Το ίδιο και με το κράτος. Η ζωή ποτέ δέν όπισθοδρομεί ούτε είναι στάσιμη. Προχωρεί δημιουργώντας νέες μορφές σε όλους τους τομείς της. Είναι δυνατόν το Κράτος σάν έκφραση της καθολικής ζωής να μείνη έξω από την ιστορία του λαού του;

Αυτή είναι ή πραγματικότητα και σάν άτομα και σάν πολίτες ενός έθνους με μοναδική στον κόσμο πνευματική κληρονομία έχομε την όποχρέωση την έθνική και πνευματική να άνακαλύψωμε την αλήθεια, ή δέ αλήθεια άποτελεί τη βάση όχι μόνον της έπιστήμης και της ήθικής, αλλά και την ούσία της πνευματικής κληρονομίας του έθνους μας, που την θεώρησε αρχή ζωτική της ύπαρξης του.

Αριστομ. Ηλ. Παναγάκου

1) «Φόβος μνήμην έκπλήσσει» Θουκυδίδης 11, 87.

ΣΧΟΛΕΙΟ & ΟΙΚΟ- ΓΕΝΕΙΑ

Η ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΚΙ' Η ΕΠΟΧΗ ΜΑΣ

Όπως είναι γνωστό, ένα βασικό χαρακτηριστικό της εποχής μας είναι ο εκπληκτικά γρήγορος ρυθμός στις κατακτήσεις και αλλαγές επιστημονικές, τεχνολογικές, οικονομικο-κοινωνικές, πολιτιστικές.

Παράλληλα οι δυνατότητες για ενημέρωση και επικοινωνία του συγχρόνου ανθρώπου έχουν αφάνταστα αναπτυχθεί, ώστε να επιτρέπουν την ταχύτατη ενημέρωση για γεγονότα που συμβαίνουν σ' όλο τον πλανήτη μας, κι' έξω απ' αυτόν, και την εύκολη και γρήγορη επικοινωνία μεταξύ των ανθρώπων. Από την άποψη αυτή έχουν καταργηθεί τα εμπόδια, που άλλοτε δημιουργούσαν οι αποστάσεις και ο χρόνος, κι' η συμμετοχή επομένως στις γρήγορες αυτές εξελίξεις γίνεται άμεση. Πληροφορούμεθα για τις εξελίξεις της αστροναυτικής, τις κατακτήσεις του ανθρώπου στο διάστημα και θαυμάζουμε τον άνθρωπο, και τα κατορθώματά του. Είμαστε πληροφορημένοι για τους αγώνες των λαών της Αφρικής, κι' οι προσπάθειές τους δεν είναι δυνατόν παρά να μας συγκινήσουν. Είναι αδύνατο να μείνουμε αδιάφοροι στην τραγική τύχη των κατοίκων του Μικρού Χωριού, που είναι δική μας, όπως είναι αδύνατο να μείνουμε αδιάφοροι στην πληροφορία, ότι πάνω στον πλανήτη μας ή πλειονότητα των ανθρώπων πεινά. Παρακολουθούμε μ' αγωνία την πάλη της Αμερικής, της Ρωσίας που βρίσκονται γεωγραφικά πολύ μακριά μας, γιατί η έκβασή της θα χη άμεσες συνέπειες στη δική μας ζωή.

Έκτος από τις έντυπια αμέσως πληροφορίες για κατακτήσεις ή καταστροφές, για την φτώχεια των άλλων ή την δυστυχία των, τώρα περισσότερο από ποτέ άλλοτε στο παρελθόν, έχουμε τη δυνατότητα να γνωρίσουμε πώς οι άλλοι άνθρωποι ζούν, πώς δουλεύουν, πώς σκέπτονται.

Πέρα λοιπόν από την απλή ενημέρωση γίνεται κάτι πιο πολύπλοκο, πιο δύσκολο και συγχρόνως πιο ουσιαστικό: Η σύγκριση τρόπων ζωής ή αναμέτρηση με τους άλλους, ή επανεξέταση όλων των αξιών-ηθικών, κοινωνικών, θρησκευτικών, ή αρχή της αμφιβολίας για την εγκυρότητα αυτών των πεποιθήσεων, ή αγωνία, ή σύγκρουση, ή απόρριψη ώρισμένων αξιών κι' ή αναζήτηση νέων.

Στον αιώνα των ραγδαίων εξελίξεων και της ανάγκης για γρήγορες αλλαγές του συνόλου τρόπου ζωής, ζούμε την αντίφαση σ' όλη της την ένταση και έκταση. Οι συγκρούσεις γίνονται άμεσώτερες, τα περιθώρια που επιτρέπονται στον άνθρωπο για να αφομοιώσει τις νέες καταστάσεις και εξελίξεις μικραίνουν.

Με το πρίσμα αυτό ερχόμαστε να εξετάσουμε τι συμβαίνει στην εποχή μας, σ' ένα από τους πιο βασικούς κοινωνικούς θεσμούς, στην οικογένεια. Να δούμε ποιές είναι οι επιπτώσεις των ρευμάτων αυτών.

Η οικογένεια σαν θεσμός μελετήθηκε πολύπλευρα: Φιλόσοφοι, κοινωνιολόγοι, ανθρωπολόγοι, νομομαθείς, ψυχολόγοι, ψυχίατροι, ιστορικοί, οικονομολόγοι, ασχολήθηκαν με την οικογένεια, δ' καθένας από τη σκοπιά του. Οι συστηματικές προσπάθειες για να μελετηθούν οι διάφορες μορφές από τις οποίες πέρασαν ή οικογένεια και ο γάμος αρχίζουν γύρω στο 1860. Καταβάλλονται τότε μεγάλες προσπάθειες από τους μελετητές του 19ου αιώνα ν' αντικαταστήσουν την έλλειψη σαφών δεδομένων, που ήταν αισθητή, προσπαθώντας να ερμηνεύσουν τις πρωταρχικές μορφές του θεσμού στους προϊστορικούς χρόνους με τη συγκριτική μελέτη της μυθολογίας ή τη μελέτη του θεσμού του γάμου και της οικογενείας σε πρωτογόνους λαούς, που ζούσαν τότε στην Αυστραλία, Αμερική, Ασία κ.λ.π.

Οι μελέτες τους αυτές είναι πάρα πολύ ενδιαφέρουσες και η προσπάθειά τους προκαλεί το θαυμασμό του συγχρόνου μελετητή των έργων τους, όταν μάλιστα αναλογίζεται τα πενιχρά μέσα που είχαν τότε στην διάθεσή τους για έρευνα, την έλλειψη στοιχείων για μια ορθολογιστική, επιστημονική προσέγγιση τέτοιων κοινωνικών φαινομένων, και κυρίως για το θάρρος τους να προσπαθήσουν να «ανατάμουν» επιστημονικά ένα θεσμό «ιερό» προκαλώντας συχνότατα την αγανάκτηση μιας κοινωνίας, ή οποία δεν ήταν έτοιμη ν' ακούσει αλήθειες άλλες απ' αυτές στις οποίες ήθελε να πιστεύει. Θα αναφέρω μόνο μερικές από τις βασικές διαπιστώσεις, που έγιναν τότε και που εξακολουθούν να ισχύουν απολύτως και σήμερα.

Πρώτη διαπίστωση: Η οικογένεια είναι ένας κοινωνικός θεσμός που βρίσκεται σ' άμεση σχέση, εξάρτηση αλληλεπίδραση, με το κοινωνικό-οικονομικό και πολιτιστικό πλαίσιο της. Επηρεάζεται απ' αυτό αλλά και το επηρεάζει.

Μια δεύτερη διαπίστωση και συνέπεια της πρώτης είναι, πώς η οικογένεια είναι ένας θεσμός με συνεχή εξέλιξη.

Ο Louis Morgan στα 1871 ακόμη, σαν συμπέρασμα της μελέτης του, καταλήγει στα εξής:

«Όταν γίνη αποδεκτό το γεγονός, ότι η οικογένεια πέρασε μέσα από τέσσερες διαδοχικές μορφές και βρίσκεται τώρα σε μια πέμπτη, γεννιέται άμέσως το έρωτημα, αν και αυτή η μορφή μπορεί να μείνη μόνιμη. Η μόνη απάντηση που είναι δυνατόν να δοθῇ είναι, πώς και η οικογένεια πρέπει να προσδεύη, όσο προσδεύει η κοινωνία και να μεταβάλλεται, όπως μεταβάλλεται και η κοινωνία, όπως έκανε πάντα και εις το παρελθόν. Είναι κι αυτή δημιουργία του κοινωνικού συστήματος και θ' αντικαθρεφτίξη τον πολιτισμό του».

Σύμφωνα λοιπόν με όσα αναφέρθηκαν προηγουμένως, δεν είναι δυνατόν να εξετάσουμε τον θεσμό της οικογενείας έξω από το κοινωνικό-οικονομικό και πολιτιστικό πλαίσιο του, αλλά μόνον στη σχέση του με την επικρατούσα μορφή πολιτισμού, το επικρατούν σύστημα διακυβερνήσεων της κοινωνίας, το είδος της οικονομίας, το σύστημα κληρονομιάς, την θρησκεία, την επικρατούσα σχέση μεταξύ άνδρα και γυναίκας, τα ιδεώδη της κοινωνίας.

Συγχρόνως μ' αυτά πρέπει να δούμε ποιές απ' τις ανθρώπινες ανάγκες-βιολογικές, ψυχολογικές, κοινωνικές, ηθικές-καλείται σήμερα η οικογένεια να ικανοποιήσει, και σε ποιους τομείς υπάρχουν αλλαγές. Αναλυτικότερα: εξακολουθεί η οικογένεια να θεωρείται όπως στο παρελθόν το μόνο πλαίσιο, όπου το άτομο μπορεί ή πρέπει να βρη ικανοποίηση για τις υλικές του ανάγκες, για τροφή, κατοικία, για προστασία, για την ικανοποίηση των σεξουαλικών του αναγκών και της ανάγκης ικανοποίησης συναισθηματικών αιτημάτων του, όπως για στοργή, αγάπη, αναγνώ-

ριση; Σε ποιά σημείο ή οικογένεια σήμερα μπορεί να ικανοποιή τις ανάγκες αυτές και από ποιά σημείο ή ανάμιξη άλλων παραγόντων δεν γίνεται αναγκαία; Δεν υπάρχει καμμία αμφιβολία, πώς με την πάροδο των ετών και με την εξέλιξη προς νέα κοινωνικά σχήματα οι επί μέρους λειτουργίες της οικογένειας έχουν μειωθεί, άλλοι κοινωνικοί θεσμοί, όπως π.χ. το κράτος, ή πολιτεία, νόμος, εκκλησία, τώρα επεμβαίνουν σε περιοχές που άλλοτε έθεωρούντο, ότι ανήκαν αποκλειστικά στην οικογένεια.

Ποιές έν τελευταία αναλύσει θεωρούνται σήμερα από την κοινωνία οι αρμοδιότητες της οικογένειας; Ποιά είναι ή κοινωνική χρησιμότητα του θεσμού;

Πριν προχωρήσω, μόνον υπό τύπον παρενθέσεως, θάθελα να αναφέρω το εξής: Είναι φανερό, πώς στον όρο «οικογένεια» περιλαμβάνονται όλες οι παραλλαγές του θεσμού, όπως έχει διαμορφωθεί στα πλαίσια των διαφόρων πολιτισμικών συστημάτων, που υπάρχουν σήμερα σ' όλο τον κόσμο. Είναι πολύ μεγάλη ή ποικιλία των παραλλαγών του θεσμού της οικογένειας που μας είναι σήμερα γνωστή, χάρις στις έρευνες των ανθρωπολόγων σε μέρη, όπου σύγχρονος πολιτισμός δεν έχει φθάσει κι όπου ή κοινωνική ζωή των ανθρώπων είναι οργανωμένη σε πρωτόγονα σχήματα καθώς και των κοινωνιολόγων για μειονότητες, οι οποίες εξακολουθούν να διατηρούν πρωτόγονους τρόπους κοινωνικής οργανώσεως και ιδιαίτερα λειτουργίας του θεσμού της οικογένειας, παρά το γεγονός, ότι ζούν στα πλαίσια κυλτούρας πολύ πιο προηγμένης. Είναι σ' όλους γνωστό το σχήμα της οικογένειας, που απαντάται συχνά και σήμερα στην Ασία, του συζύγου με τις πολλές γυναίκες, έπισης και το αντίθετο σχήμα της πολυανδρίας. Η μητριαρχία, εξακολουθεί να υπάρχει ακόμη και σήμερα, βέβαια σε πολύ περιορισμένη έκταση σαν μεμονωμένο φαινόμενο.

Η διαφορετική οργάνωση της κοινωνίας έχει σαν αποτέλεσμα την ύπρξη ήθων και έθιμων και παραδόσεων γύρω από τα θέματα της έπιλογής του συντρόφου, του γάμου, της συγγενείας, των κληρονομικών δικαιωμάτων, της ανατροφής παιδιών, των τελετών ένηλικιώσεως έφθων, κ.λ.π. που από μας τους δυτικούς του 20ού αιώνα είναι δυνατόν να θεωρηθούν περίεργα, παράδοξα, ανήθικα, φαιδρά ή ακόμη αποτρόπαια.

Πριν προβώ στη σκιαγράφηση των αλλαγών, που συμβαίνουν στη μορφή της οικογένειας, στην οποία έμετε ζούμε, της πατριαρχικής οικογένειας, θα υπενθυμίσω μερικά από τα χαρακτηριστικά της στην πιο «γνήσια» της μορφή.

Ο πατέρας - αρχηγός της οικογένειας - στον όποτον όφείλουν όλοι όποταγή και του όποιου ό ρόλος έξουσίας ύποστηρίζεται από το κρατούν κοινωνικό σύστημα, το νομοθετημένο δίκαιο, τα ήθη και τα έθιμα και τις αντίλήψεις, όπως την έξάρτηση, οικονομική και συναισθηματική, της γυναίκας και των παιδιών από τον άνδρα. Τα ήθηλεα μέλη της οικογένειας μένουν στο σπίτι ή συναλλαγή με το έξωτερικό κοινωνικό περιβάλλον γίνεται μέσω των αρρένων μελών της και, κυρίως, του πατέρα. Ο πατέρας κατευθύνει τις τύχες και διαμορφώνει το μέλλον των παιδιών, το οικογενειακό και το επαγγελματικό για τα αγόρια. Κάθε παρέκκλιση τιμωρείται. Για τις γυναίκες απαγορεύεται όποιαδήποτε παρέκκλιση ιδιαίτερα στο σεξουαλικό τομέα, ή τιμωρία μπορεί να είναι πολύ βαρεία. Οι γονείς - εκπρόσωποι μιας κοινωνίας - έχουν τη βασική ευθύνη να νουθετήσουν τη νέα γενιά, να της διδάξουν πίστη στις - σωτές -, θρησκευτικές πεποιθήσεις, προσήλωση, σ' απολύτως καθωρισμένα ιδανικά, στα όποια πρέπει να πιστεύη.

Δεν υπάρχει καμμία αμφιβολία, πώς ή πατριαρχική οικογένεια, όπως άλλωστε και κάθε άλλη μορφή οικογένειας, ήταν ή πιο κατάλληλη μορφή, που έπρεπε να υπάρχει διότι έξυπηρετούσε απολύτως τις ανάγκες μιας έποχής και της κοινωνίας, σε ένα συγκεκριμένο στάδιο εξέλιξής της.

Σύμφωνα μ' όσα ήδη είπαμε, δεν είναι δυνατόν παρά να παραδεχούμε πως προχωρούμε προς νέες μορφές του θεσμού της οικογένειας. Σύγχρόνως πρέπει να

δεχθούμε πως ή παραδοχή των αλλαγών, κι' ακόμη και του γεγονότος, ότι υπάρχουν αλλαγές, δεν είναι ούτε εύκολη, ούτε απλή, όταν μάλιστα ή αλλαγή έχει σχέση με θέματα της ζωής μας, πολύ ζωτικά, πολύ προσφιλή, πολύ σεβαστά. Για μας τους Έλληνες ή παραδοχή του γεγονότος, ότι ή μορφή της οικογένειας, την όποια περιβάλλουμε με άπειρο, σχεδόν θρησκευτικό, σεβασμό και για τον όποτον έχουμε θαθείά μέσα μας ριζωμένες πεποιθήσεις, αλλάζει, είναι ίσως πολύ πιο δύσκολη από κάθε άποψη απ' ό,τι γι' άλλους.

Εύρισκόμενοι μπρος στις αλλαγές καταστάσεων και αντιμετώπιζοντας τις συγκρούσεις, που προκαλεί κάθε αλλαγή, μη έχοντας έξοικειωθεί με τις νέες καταστάσεις, συχνά αναπολούμε το παρελθόν, το όποτον πολλές φορές έξιδανικεύουμε. Και αυτό συχνά συμβαίνει με το θέμα της πατριαρχικής οικογένειας και του σχετικού με αυτήν τρόπου ζωής, διό των κανόνων συμπεριφοράς γι' άντρες και γυναίκες και παιδιά, των ήθικων αξιών, των ιδανικών, που αυτή συνεπάγεται.

Συχνά αναπολούμε τον «παλιό καλό καιρό», κι από ώρισμένες απόψεις έχουμε δίκιο, γιατί τότε ίσως οι διάφοροι ρόλοι τους όποιους έκάλειτο κανείς να αλλάξουν ήταν σαφέστεροι, οι διαπροσωπικές σχέσεις πολύ στενές και καθωρισμένες, τα κοινωνικά «πρέπει» πολύ ξεκάθαρα και ή τήρησή τους ό κανόνας. Άλλά ένας τέτοιος τρόπος ζωής είχε και τις δυσάρεστες συνέπειές του. Η πίεση για προσρμογή στους κοινωνικούς κανόνες δεν άφηγε όποσδήποτε μεγάλη περιθώρια για άτομικές παρεκκλίσεις από τα καθιερωμένα και τα παραδεκτά, μ' αποτέλεσμα την μείωση της προσωπικής έλευθερίας στο έλάχιστο, τη δημιουργία παθολογικών κοινωνικών και οικογενειακών καταστάσεων, πολλής προσωπικής δυστυχίας κ.ο.κ. Σκοπός μας δεν είναι να αξιολογήσουμε ποία κατάσταση ήταν ή καλύτερη, αλλά να δοούμε τι συμβαίνει σήμερα στην οικογένεια που όρίσκεται στο μεταίχμιο.

Κι' ός εξετάσουμε μερικά ένδεικτικά παραδείγματα.

Σήμερα κάθε κράτος, αναγνωρίζοντας την οικογένεια σαν τη βασικότερη κοινωνική όμάδα πάνω στην όποια στηρίζεται ή ύπαρξη του, επεμβαίνει ένεργά, και με ποικίλους τρόπους σε τομείς, οι όποιοι άλλοτε της ανήκαν αποκλειστικά: Σ' όλο τον κόσμο σήμερα, το κράτος, στα πλαίσια της κοινωνικής πολιτικής του, αναλαμβάνει την παροχή στέγης μέσω των διαφόρων προγραμμάτων λαϊκής κατοικίας, την παροχή ίατροκοινωνικής περιθάλψης, την οικονομική ένίσχυση με τη μορφή συντάξεων ή έπιδομάτων, την ευθύνη για αποκατάσταση ή και περίθαλψη μειονεκτούντων ατόμων - μελών οικογενειών, όπως είναι οι γέροντες, οι ανάπηροι, τα παιδιά, οι άγαμες μητέρες κ.ο.κ. Έλέγχει άμεσα την εκπαίδευση - στοιχειώδη, μέση και ανώτερα - καθορίζει ποιος τη δικαιούται, και ποιος θεωρείται κατάλληλος για ανώτερη εκπαίδευση, όπως π.χ. συμβαίνει στητ Άγγλία ή και στη Ρωσία, όπου ή έπίδοση του παιδιού, κι' οι πνευματικές του ικανότητες, προσδιορίζουν τη δυνατότητα εισόδου του σε ανώτατο εκπαιδευτικό ίδρυμα.

Πάμπολλα είναι τα παραδείγματα της κρατικής επεμβάσεως. Πολλοί εκφράζουν φόβους για την επέμβαση του κράτους στα προβλήματα της οικογένειας, και, φυσικά, οι επεμβάσεις, όταν είναι άμελέτητες και τα μέτρα που λαμβάνονται άφυσχολόγητα κι' έξω από τη νοστροπία των ανθρώπων, για τους όποιους προορίζονται, μπορούν να κάνουν πολύ κακό. Π.χ. είναι γνωστό, από την πείρα που έχουν αποκτήσει ήδη το Ισραήλ ή οι Η.Π.Α., οι κίνδυνοι για την αποδιοργάνωση των οικογενειών που προέρχονται από την αναγκαστική στέγηση σε νεοδημιουργούμενες κοινότητες, όταν οι οικογένειες έχουν άνομοιογενή έθνική και πολιτιστική προέλευση και πολιτιστικό επίπεδο πολύ διαφορετικό, και όταν δεν λαμβάνονται παράλληλα τα σχετικά μέτρα, τα όποια να ύποβοηθήσουν στη μεταξύ τους προσρμογή.

Όσόσο είναι γεγονός άναμφισβήτητο πως με τις παρούσες κοινωνικοοικονομικές συνθήκες ή κρατική παρέμβαση είναι αναγκαία, αν θέλωμε, τα άτομα να απολαύσουν τα άγαθά της προόδου. Κι' έτσι βαθμιαία το κράτος, ή άλλοι θεσμοί καθο-

ρίζουν τον τόπο κατοικίας, τις συνθήκες στεγασίας, τις δυνατότητες εκπαίδευσης των μελών της οικογένειας συχνά ακόμη και το είδος των ψυχαγωγικών απασχολήσεών της.

Παράλληλα η θέση της γυναίκας στη κοινωνία, στην οικογένεια κι' η σχέση της με τον άνδρα αλλάζει. Η γυναίκα δεν είναι πιά μόνο η νοικοκυρά - μάνα. Γίνονται ουσιαστικές οικονομικές παράγοντες για τη χώρα της. Τα ποσοστά των γυναικών, που εργάζονται, αυξάνουν συνεχώς και σ' άμεση σχέση με την εκδιομηχάνιση της κάθε χώρας. Στην Ισπανία ο αριθμός των εργαζομένων γυναικών είναι 12% ενώ στη Ρουμανία έχει ανέλθει στο 53%. Για την Ελλάδα, δυστυχώς, δεν έχουμε στοιχεία. Έτσι η γυναίκα μπαίνει στην κοινωνική ζωή σαν ισότιμη με τον άνδρα στον οικονομικό χώρο. Όχι μόνον η οικονομική ισοτιμία προχωρεί, αλλά και η πολιτική, με την παραχώρηση στις γυναίκες του δικαιώματος να συμμετέχουν ενεργά στην πολιτική και τη διακυβέρνηση της χώρας τους. Τα τελευταία χρόνια την είδαμε να συμμετέχει ενεργά στους πολέμους, και η στρατιωτική θητεία για τη γυναίκα είναι ήδη υποχρεωτική σε μια ή δυο χώρες. Συχνά, επωμίζεται δύο βαρυτάτους ρόλους, το νοικοκυριό και την ανατροφή των παιδιών της, αλλά και την ευθύνη της συντηρήσεώς τους. Η προσπάθεια αυτή είναι δύσκολη. Αλλά τώρα πιά ερχονται άρωγοί της πολλοί παράγοντες: Οι τεχνικές εξελίξεις έχουν κάνει το νοικοκυριό απλούστερο και της ελευθερώνουν πολλές ώρες για άλλες απασχολήσεις επαγγελματικές, διοικητικές, ψυχαγωγικές, και μορφωτικές. Τρίτα πρόσωπα αναλαμβάνουν τη φροντίδα και συχνά και τη διαπαιδαγώγηση του παιδιού της από νεαρότατη ηλικία, ανάλογα με την κοινωνική της τάξη και τις οικονομικές της δυνατότητες, όπως, νηπιαγωγεία, παιδικοί σταθμοί, κοινοτικά κέντρα, κ.λ.π. Η κοινωνική τε, όπως, νομοθεσία προστατεύει τη μητρότητα και το παιδί: άδειες τοκετού, θηλασμού, επιδόματα. Σ' ώριμες χώρες, η άγαμη μητέρα και το παιδί της απολαμβάνουν μεγαλύτερη κρατική προστασία, από ό,τι η έγγαμη γυναίκα. Ο έλεγχος γεννήσεων - σε πολλά κράτη απόλυτα θεμιτός κι ενισχυόμενος - της δίνει τη δυνατότητα να καθορίσει πότε θ' αρχίσει να κάνει παιδιά και ποιό θάναί το μέγεθος της οικογένειάς της.

Γεννιέται το ερώτημα, τι ψυχολογικά προβλήματα δημιουργούν για τη γυναίκα οι νέες αυτές συνθήκες της αυξανόμενης οικονομικής και κοινωνικής της ανεξαρτησίας και τόσο γίνεται δεκτή από τον άνδρα ή τόσο μεγάλη αυτή αλλαγή του ρόλου της. Είναι άλλωστε μια αλλαγή που δεν είναι δυνατόν, παρά, να έχει τις επιπτώσεις της στον δικό του ρόλο. Στην εικόνα που ο ίδιος έχει για τον εαυτό του σαν άνδρας, που μεγάλωσε στο σπίτι του, όπου ο πατέρας του ήταν αφέντης κι' η μητέρα του κι' αδελφός του δεν εβγαίνουν από το σπίτι, παρά με τη συνοδεία του, είναι δύσκολο να δεχθώ δίπλα του μια γυναίκα - σύντροφο στην ζωή με ίσους δρους και δικαιώματα. Ούτε και η γυναίκα, που η μητέρα την έδιδε, πώς η θέση της γυναίκας είναι στο σπίτι κι' η υποταγή στον άνδρα ή βασική γυναικεία άρετή, μπορεί να χρησιμοποιήσει με άνεση και με την ανάλογη ωριμότητα την ελευθερία της και να παίξει εποικοδομητικά το νέο ρόλο της.

Τα κριτήρια της επιλογής του συντρόφου είναι αναμφισβήτητο, ότι αλλάζουν. Στην πατριαρχική κοινωνία τα βασικά κριτήρια στην επιλογή ήταν η οικονομική υπόσταση των δύο συμβαλλομένων κι' όμοια κατά κανόνα, κοινωνική προέλευση. Η επιλογή γινόταν κυρίως απ' τις οικογένειες των μελλόντων συζύγων κι' ο άνδρας είχε τον κύριο λόγο. Με την πάροδο του χρόνου, η επιλογή του συντρόφου γίνεται ολο και περισσότερο από τους ίδιους τους ενδιαφερομένους και τα κριτήρια επιλογής αλλάζουν. Η άμοιβαία έλξη - πνευματική, αισθητική και σωματική - όπου οι οικονομικές και οι κοινωνικές συνθήκες το επιτρέπουν, γίνεται ένα από τα βασικότερα κριτήρια στην επιλογή του συντρόφου, αλλά και στην απόφαση για τη διατήρηση της οικογένειας.

Πολλοί βλέπουν με σκεπτικισμό τη στροφή και αναφέρουν συχνά την αύξηση των διαζυγίων σαν ένδειξη της κακής πορείας, την οποία πέρνει ο γάμος στην επο-

χή μας. Πράγματι, είναι αναμφισβήτητο γεγονός, ότι τα διαζύγια είναι άφθονα στις χώρες, όπου επιτρέπονται. Ξερόμε, π.χ., ότι στη Μεγ. Βρετανία διαλύεται ένας γάμος στους 10 και στις Η.Π.Α. ένας γάμος στους τέσσερις.

Το διαζύγιο, όμως, δεν είναι δυνατόν να θεωρηθεί σαν ένας ακριβής δείκτης της επιτυχίας ή της αποτυχίας του γάμου. Είναι γνωστό, πώς σ' ώριμες χώρες είναι δυνατή και εύκολη η εκδοχή του και σ' άλλες όχι, είτε για θρησκευτικούς λόγους, όπως στις καθολικές χώρες, είτε και για πολιτικούς. Στη Ρωσία, είναι γνωστό, πως στα πρώτα χρόνια, μετά την επανάσταση, τα διαζύγια ήταν άφθονάτα και απλά, πως περιορίστηκαν αργότερα στο ελάχιστο μια και το κράτος κόμμα υποστήριξε τη θέση, ότι η διάλυση της οικογένειας ήταν μια αντιϊδεολογική πράξη, ενώ ξανά τα τελευταία χρόνια, σημειώθηκε μεγάλη αύξηση των διαζυγίων, ιδίως των παλαιών ζευγαριών, επειδή και η θέση του κράτους γίνεται διαφορετική.

Αλλά και σε περιπτώσεις, όπου, ένα ζευγάρι είναι τελείως ελεύθερο να διαζευχθεί και δεν το κάνει, γιατί π.χ. δεν θέλει να στερήσει από τα παιδιά του την οικογενειακή ζωή, είναι πολύ αμφισβητήσιμο, ότι τελικά κατορθώνει να προσφέρει στο παιδί έμμεση και ευτυχισμένη οικογενειακή ατμόσφαιρα. Σε τέτοιες περιπτώσεις, κι' αν ακόμη το παιδί δεν έγινε μάρτυς ανοικτών συγκρούσεων των γονέων του, δεν παύει να διαισθάνεται, ότι τους γονείς του έπαψε να τους συνδέει η αγάπη. Οι γονείς, αθελά τους βλέπουν συχνά το παιδί σαν τον υπαίτιο της προσωπικής τους θυσίας και του φέρονται ανάλογα.

Όταν τα περιθώρια της επιλογής του συντρόφου ερύνονται και αυξάνει και η ελευθερία της έκλογής της συνεχίσεως ή όχι του γάμου, τότε οι συναισθηματικοί δεσμοί, που δένουν ένα ζευγάρι αποκτούν μεγάλη σημασία. Η ψυχολογία του έαυτού κι' η κλινική παρατήρηση μάς έδιδε και μάς επιβεβαιώνουν καθημερινά, πως συχνότατα υποσυνείδητα, έξωλογικά κίνητρα ώθούν το άτομο, τόσο στην επιλογή συντρόφου, που η προσωπικότητά του να ταιριάζει στη δική του και να εξυπηρετεί τις ποικίλες ανάγκες του, όσο και στη δυνατότητα διατήρησεως του δεσμού μ' αυτόν τον σύντροφο. Σε περιπτώσεις, όπου οι περιβαλλοντικοί παράγοντες δεν είναι πολύ περιοριστικοί και μια και σύμφωνα με τ' άνωτέρω, η λογική κι' η συνειδητά έλεγχομένη συμπεριφορά δεν παίζουν πάντα τόσο σημαντικό ρόλο, όσο θα θέλαμε να πιστέψουμε, ότι παίζουν, τότε δεν είναι δυνατόν παρά ένας γάμος να διαλυθεί, αν αυτή η ισορροπία της σχέσεως των προσωπικοτήτων ανατραπεί. Κάτω από τις πιές «φιλελεύθερες» συνθήκες επιλογής του συντρόφου, η ώριμότητα της προσωπικότητας του κάθε ατόμου δοκιμάζεται, όταν έρθει η ώρα της αποφάσεως. Δυστυχώς δεν είμαστε πάντα τόσο ώριμοι, όσο θέλομε να πιστεύουμε, κι' είναι ένδεχόμενο να διαλέγουμε τον πιο ακατάλληλο σύντροφο, ο οποίος να τροφοδοτεί τις αδυνατίες ή αρρωστημένες πλευρές του εαυτού μας, αντί να κάνωμε μια πιο σωστή, ψυχραιμη έκλογή.

Τα παραδείγματα γάμων από σφοδρό έρωτα, που σύντομα καταλήγουν άδοξα και πολύ πεζά, δεν μπορεί παρά να ενισχύσουν, όσους με πολύ σκεπτικισμό βλέπουν, πως οι γονείς κι' η οικογένεια εν γένει χάνουν βαθμιαία τη δυνατότητα επιλογής του συντρόφου των παιδιών της.

Όσο προχωρεί ο τεχνικός πολιτισμός κι' αλλάζει ο τρόπος ζωής, αλλάζει κι' η θέση της γυναίκας κι' η σχέση άνδρα-γυναίκας. Αλλάζει επίσης η σχέση του παιδιού προς τους γονείς και, κυρίως, η σχέση των γενεών μεταξύ τους. Η χρονολογική απόσταση που χωρίζει τον παππού από τον έγγονο, μπορεί να γίνει λιγώτερη κι' από σαράντα χρόνια. Αλλά με την συνεχώς επιταχυνόμενο ρυθμό των κοινωνικών αλλαγών, των αλλαγών του τρόπου ζωής, της νοοτροπίας των ανθρώπων, η ουσιαστική απόσταση, που χωρίζει τις γενεές συνεχώς μεγαλώνει. Είναι συνηθέστατο το φαινόμενο της οικογενείας, ή οποία περιλαμβάνει στους κόλπους της τρεις γενεές, οι οποίες αδυνατούν να επικοινωνήσουν και να συνεννοηθούν μεταξύ τους, λόγω

διαφορετικής νοοτροπίας. Στις τεχνολογικά προηγμένες χώρες, χώρες, όπου η εκ-
διομηχάνιση έχει πολύ προχωρήσει κι' οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες τὸ ἐπι-
τρέπουν, ἀποφεύγεται θαυμασιὰ μιὰ τέτοια συμβίωση. Ἡ κάθε μιὰ γενηὰ ἔχει σὰν
ιδανικὸ τῆς νὰ δημιουργήσῃ μιὰν αὐτόνομη ἀνεξάρτητη ἐστία, τὸ συντομώτερο δυ-
νατόν. Ἡ συντομώτερη, κατὰ τὸ δυνατόν, ἀπομάκρυνση τῆς νέας γενεᾶς ἀπὸ τὴν
πατρικὴ ἐστία, γίνεται συχνὰ τὸ κριτήριον τῆς κοινωνικῆς τῆς ἐπιτυχίας. Ἐπίσης,
γίνεται σκοπὸς ζωῆς ἡ ἐξασφάλιση τῶν προϋποθέσεων ἐκείνων, ποὺ θὰ ἐπιτρέψουν
στὸ ζευγάρι τὴν οικονομικὴ ἀνεξαρτησία ἀπὸ τὰ παιδιὰ του, ὅταν αὐτὰ μεγαλώσουν
κι' οἱ ἴδιοι γεράσουν. Τὸ σύστημα τῶν συντάξεων, τῶν ἀσφαλίσεων ἢ ἡ κρατικὴ
μέριμνα γιὰ τὸ γῆρας διευκολύνει πολὺ αὐτὴ τὴν τάση. Λαμβάνεται μέριμνα, ὅχι
μόνον γιὰ τὶς ὑλικὰς ἀνάγκες, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ψυχαγωγικὴ καὶ πνευματικὴ ἀπα-
σχόλησίν των στὰ πλαίσια εἰδικευμένων Κέντρων γιὰ ὑπερῆλικες.

Ἐξ ἄλλου στὶς χώρες, οἱ ὁποῖες τώρα ζοῦν τὴν ἀλλαγὴ πρὸς τὸν σύγχρονο τρόπο ζωῆς, ἓνα βασικὸ ἐρώτημα, ποὺ ἀντιμετωπίζουν οἱ γονεῖς εἶναι: τί ἀνατροπὴ νὰ δώσουν στὰ παιδιὰ τους, γιὰ ποῖο εἶδος ζωῆς νὰ τὰ ἐτοιμάσουν, τί θρησκευτικές πεποιθήσεις, ποιὲς ἠθικὲς ἀξίες, ποῖο σκοπὸ ζωῆς νὰ τοὺς δώσουν;

Ἐν ἀναλαμβάνοντες τὸν πατρικὸ ἢ τὸ μητρικὸ ρόλο, ὁ ἄνθρωπος σύμφωνα μ' ὅσα μᾶς διδάσκει ἡ ψυχολογία, ἀλλὰ καὶ ἡ ἴδια ἡ ζωὴ, ἔχει τὴν τάση νὰ μιμηθῇ τοὺς γονεῖς του καὶ νὰ θέλῃ νὰ ζήσῃ καὶ νὰ δημιουργήσῃ μιὰ οἰκογενειακὴ ζωὴ ὅμοια μ' αὐτή, ποῦ ὁ ἴδιος ἐζησε. Πόσο τοῦ εἶναι ὁμοῦς αὐτό δυνατό; Ἄς πάρωμε μερικὰ ἀπλὰ παραδείγματα: Μερικὰ χρόνια πρὶν, ἡ συγκέντρωση ὅλης τῆς οἰκογενείας γύρω στὸ τραπέζι, γιὰ κάθε γεῦμα, ἦταν ἀπαραίτητη. Τώρα εἶναι ζήτημα, ἂν διάφοροι πρακτικοὶ λόγοι καὶ κοινωνικὲς ὑποχρεώσεις ἐπιτρέπουν σ' ὅλα τὰ μέλη τῆς οἰκογενείας νὰ βρεθοῦν μαζί μιὰ φορὰ τὴν ἡμέρα. Δὲν εἶναι λίγα τὰ ἐργαζόμενα ζευγάρια, ποῦ περιμένουν τὸ Σαββατοκύριακο γιὰ νὰ ἰδωθοῦν.

Συχνά γονείς με δέος ανακαλύπτουν πώς το παιδί τους, το οποίο ανέθρεψαν με κάθε φροντίδα και προσοχή, έξω από το οικογενειακό πλαίσιο δεν καταφέρνει να τὰ βγάλει πέρα, όταν ξρθη ή ώρα του σχολείου, ή ή ώρα του επαγγελματικού συναγωνισμού.

Θυμάμαι μιὰ μητέρα, πού ἦρθε στὸ Ἱατροπαιδαγωγικὸ Κέντρο γιὰ τὸ ἀγοράκι της, 8 ἐτῶν, πού παρουσίαζε προβλήματα σχολικῆς προσαρμογῆς καὶ μοῦ ἔλεγε «Δὲν ξέρω τί νὰ κάνω: ὅταν ἦταν μικρός, κάθε φορὰ ποῦταν νὰ κτυπήσῃ ἄλλο παιδάκι ἢ νὰ ἀντιμιλήσῃ στοὺς μεγάλους τὸν μάλωνα καὶ τοῦλεγα πῶς εἶναι κακὸ παιδί. Τώρα, στὸ σχολεῖο, ἔγινε τὸ κλωτσοσκούφι. Δὲν μπορεῖ νὰ ἀμυνθῇ οὔτε ὅταν τὸν κτυποῦν καὶ τὰ πιδ μικρὰ παιδιὰ. Τώρα συνεχῶς τοῦ λέω, πῶς πρέπει νὰ κτυπᾷ καὶ κεῖνος, ὅταν φταῖν οἱ ἄλλοι, ἀλλὰ τίποτα. Καὶ τὸ χειρότερο, ἔχω καὶ τὴ μάνα μου, πού συνεχῶς μοῦ λέει, ὅτι δὲν πρέπει νὰ δίνω τέτοια ἀγωγή στὸ παιδί: "Ὅλο μοῦ λέει «τί μάνα εἶσαι σὺ πού τοῦ λὲς νὰ χτυπάῃ τοὺς ἄλλους.» Δὲν ξέρω τί νὰ κάνω, τᾶχω χαμένα, συνεχῶς αἰσθάνομαι, ὅτι σὰ μάνα ἀπέτυχα.»

Τὰ προβλήματα ἐντείνονται ἀκόμη περισσότερο, ὅταν τ' ἀγόρι ἢ τὸ κορίτσι μποῦν στὴν ἐφηβικὴ ἡλικία. Εἶναι γνωστὰ τὰ προβλήματα τῆς ἡλικίας αὐτῆς τῶν ἀντιφάσεων, ὅπου τὸ ἄτομο δέν εἶναι οὔτε παιδί, ἀλλ' οὔτε καὶ μεγάλος, ὅπου τῇ μιᾷ στιγμῇ φαντάζεται τὸν ἑαυτό του πανίσχυρο καὶ ἱκανὸ γιὰ ὅλα, γιὰ νὰ ζητήσῃ τὴν γονεϊκὴ προστασία γιὰ τὰ πὺδ ἀσήμαντα πράγματα τὴν ἀμέσως ἐπομένη στιγμῇ. Εἶναι ἡ ἡλικία ποὺ προβληματίζει ὁλους τοὺς γονεῖς καὶ ποὺ ἀπαιτεῖ ἀπ' αὐτοὺς σταθερότητα χειρισμοῦ, ξεκάθαρες ἀντιλήψεις, τὴν ἱκανότητα νὰ ζυγίσουν σωστὰ τὶς κοινωνικὰς συνέπειες τῶν πράξεων τῶν παιδιῶν τους. Συχνὰ ὁγονηθὲς ἔχει τὴν ὀρθὴν παιδαγωγικὰ ἀποψήν, ἀλλὰ δειλιάζει μπρὲς στὴν ἐνδεχομένη ἀντίδραση τοῦ περιβάλλοντός του. Συχνὰ ἀκούμε «Δὲν μπορῶ νὰ ἀπαγορεύσω στὸν γυιὸ ἢ στὴν κόρη μου νὰ ἔρθουν παρέες, νὰ ὀγαίνουν. Φοβᾶμαι ὅμως τί μπορεῖ νὰ συμβῇ. Δὲν θέλω νὰ τοὺς

πονηρέψω, ποτέ δὲν κουδέντιασα μαζί τους, «αὐτὰ τὰ πράγματα» θὰ ντρεπόμουν, κι' ἐξ ἄλλου μέχρι τώρα σκεπτόμουν πάντα πῶς τὰ παιδιά ἦταν πολὺ μικρά».

Ἔτσι, ἡ νέα γενεά, νωρίτερα ἢ ἀργότερα, μαθαίνει ἀπὸ τοὺς πῦλ κατάλληλους ἀνθρώπους, συνήθως στὴν ἀκατάλληλη στιγμή, συχνὰ μετὰ πολὺ τραυματισμὸ ἢ διαστρεβλωμένο τρόπο μιᾶ ἀλήθειας πᾶν στὴν ὁποία στηρίζεται ἡ ζωὴ. Ἀμφιδόλῃ γιὰ τὴν εἰλικρίνεια τῶν γονέων, ἡ πίστη σ' αὐτοὺς κλονίζεται, παύει νὰ θεωρῇ πὼς μπορεῖ νὰ ἑρῇ τὴν ἀπαραίτητη κατανόηση καὶ ψυχολογικὴ ὑποστήριξη μέσα στὴν οἰκογένεια. Ἐξ ἄλλου δὲν εἶναι παράξενο πὼς διαισθανόμενος, ὅτι ὁ γονιὸς του δὲν τολμᾷ νὰ θίξῃ ἓνα τόσο βασικὸ γι' αὐτὸν θέμα ἀρχίζει νὰ καταλαβαίνει πὼς εἶναι ὠρισμένα πράγματα ποὺ δὲν τὰ συζητᾷ μετὰ τοὺς γονεῖς, ὅπως ὁ σεξουαλικὸς ἀπορίεσ καὶ κατ' ἐπέκτασιν οἱ ἀπορίες διὰ τὸ τί εἶναι ἠθικὸ, τί εἶναι καλὸ, τί εἶναι «καθωσπρέπει». Τέλος καθὲ ἀδυνηρὴ ἐρώτηση, στὴν ὁποίαν οἱ μεγάλοι ἀντιδρούμε ὀχυρῶσπρέπει». Τέλος καθὲ ἀδυνηρὴ ἐρώτηση, στὴν ὁποίαν οἱ μεγάλοι ἀντιδρούμε ὀχυρῶσπρέπει». Τέλος καθὲ ἀδυνηρὴ ἐρώτηση, στὴν ὁποίαν οἱ μεγάλοι ἀντιδρούμε ὀχυρῶσπρέπει».

Ετσι το παιδί ή δ έφηβος, και κάθε άλλο απ' τα μέλη τής οικογενείας, όταν δέν μπορεί νά ικανοποιήση τίς ανάγκες του αὐτές στά οικογενειακά πλαίσια, μπορεί νά τίς αναζητήσῃ ἔξω. Ὁ νέος τρόπος ζωῆς, στίς μεγάλες και ἀπόρρωπες πόλεις προσφέρει τή δυνατότητα γιά ἀνεξέλεγκτους, πειραματισμούς πρὸς ὅλες τίς κατευθύνσεις, πειραματισμούς, πού γίνονται πρὶν τὸ ἄτομο εἶναι ἀρκετὰ ὥριμο και χωρὶς νά ἔχῃ τή συμπαράσταση ἑνὸς ἀνθρώπου δίπλα του.

Θά σάς αναφέρω μερικά ένδεικτικά στοιχεία που αποδεικνύουν, για μιὰ ακό-
μη φορά, τὸ γεγονός πὼς στὶς μεγάλες πόλεις αὐξάνονται οἱ ἀναλογίες τῶν κοινωνι-
κῶν προβλημάτων.

Στην Ελλάδα, η Έθνική Στατιστική Υπηρεσία μας πληροφορεί πως τα τελευταία χρόνια στα 1.000 παιδιά που γεννιούνται, επίσημα δηλώνονται τα 14 σαν εξώγαμα. Οι αναλογίες ποικίλλουν. Στις αστικές περιοχές οι γεννήσεις εξωγάμων παιδιών φθάνουν μέχρι και 25 στα χίλια ενώ στις αγροτικές 9 στα χίλια.

[illegible]

Στή Μεγάλη Βρετανία αναφέρονται κάθε χρόνο περίπου 5.000 θάνατοι από αυτοκτονίες, στις Η.Π.Α. 17.000. Στην πόλη Σεούλ της Νοτίου Κορέας αναφέρεται, πώς στους 100, 28 αποπειρώνται να αυτοκτονήσουν. Τέλος, στην Ευρώπη, ή Δανία, ή Αυστρία κι ή Έλβετία είναι οι χώρες, που παρουσιάζουν τα μεγαλύτερα ποσοστά αυτοκτονιών.

ἴσως, πὺδ πολὺ ἀπ' ὅ,τι ὁ μέσος ἄνθρωπος, ὅσοι δουλεύομε στὸν τομέα τῶν ἀνθρωπίνων σχέσεων καὶ καλούμεθα ἐπαγγελματικὰ νὰ συμβάλλωμε στὴν ἀντιμετώπιση ἀτομικῶν καὶ οἰκογενειακῶν προβλημάτων ζοῦμε ἀπὸ κοντὰ τίς ἐντυπωσιακὲς ἀλλαγές, ποὺ συμβαίνουν στ' ἄτομα καὶ στὴν οἰκογένεια.

Οι αλλαγές αυτές είναι μεγάλες ακόμη και σε μία μικρή χώρα, όπως είναι η Ελλάδα, όπου διατηρούνται οι δεσμοί με το παρελθόν κι' όπου η έκδοση/αχάνιση δεν έχει προχωρήσει, όσο και στην υπόλοιπη Ευρώπη.

Σ' άλλες χώρες, όπου ο τεχνολογικός πολιτισμός έχει προχωρήσει κι' όπου

1) Παγκόσμια 'Οργάνωση Ψυχικῆς 'Υγείας.

σει κι' όπου επίσης τα προβλήματα των ατόμων και των οικογενειών πληθαίνουν, έχει γίνει, ήδη, παραδεκτό, πώς δεν πρέπει τα πράγματα ν' αφήνονται στην τύχη. Γίνονται έκτεταμένες έρευνες και μελέτες προσπαθώντας, να δοούν τρόπους για ν' αντιμετωπίσουν τα κοινωνικά προβλήματα. Ιδιαίτερα η οικογένεια, μελετάται εξαντλητικά κι' η διβλιογραφία στο θέμα είναι, ήδη, δγκώδης. Έξ άλλου οι προσπάθειες, που καταβάλλονται για τη διατήρηση και την ενίσχυση του θεσμού της οικογενείας είναι πολύπλευρες. Κράτος, εκκλησία, ιδιωτικοί κοινωφελείς οργανισμοί μεριμνούν για τη λήψη προστατευτικών μέτρων, όπως επιδόματα στις μητέρες, εξασφάλιση υγιεινών συνθηκών διαβίωσης, μέτρα για την προστασία της υγείας, μελετημένα προστατευτικά νομοθετικά μέτρα για το παιδί, τη γυναίκα, την οικογένεια σαν ομάδα προσφορά μελετημένης ψυχαγωγίας. Τέλος ψυχοπροφυλακτικά και ψυχοθεραπευτικά μέτρα, όπως σχολές γονέων, συμβουλευτικοί σταθμοί για μέλλουσες μητέρες, ιατροπαιδαγωγικά κέντρα, κέντρα ψυχικής υγείας, κέντρα ειδικευμένα στην παροχή βοήθειας σε προβλήματα γάμου. Επίσης η επιστημονική έρευνα, με κέντρο την οικογένεια, είναι πολύπλευρη κι' έκτεταμένη: κληρονομικοί συντελεστές κι' οικογένεια, ψυχοπαθολογία κι' οικογένεια, έρευνα για τη συμβολή της οικογενείας στα άτομα που γίνονται αλκοολικά, ή που ρέπουν προς την εγκληματικότητα, ή την ψυχοπάθεια. Η δυναμική των σχέσεων στην ομάδα της οικογενείας έχει μελετηθεί εξαντλητικά και μεγάλες προσπάθειες καταβάλλονται για ν' άνευρεθούν ψυχοθεραπευτικές τεχνικές, που κέντρο τους έχουν τη χρησιμοποίηση της οικογενείας σαν θεραπευτικής ομάδας (π.χ. τοποθέτηση σε οικογένειες ένηλίκων ψυχικά ασθενών ή παιδιών με ταραγμένη συμπεριφορά), ή τη θεραπευτική χρησιμοποίηση της σχέσεως των συζύγων μεταξύ των ή των γονέων προς το παιδί.

Κλείνοντας τη μελέτη μας, θα θέλαμε να αναφέρουμε ώρισμένα από τα συμπεράσματα, που αποτελούν πορίσματα σεμιναρίων που έχουν οργανωθεί τα τελευταία χρόνια από διεθνείς οργανισμούς με θέμα την οικογένεια.

Η οικογένεια θα παραμείνη ένας από τους πιο βασικούς θεσμούς κάθε κοινωνίας, όποιοςδήποτε κι' αν είναι ο ιδεολογικός της προσανατολισμός και θ' αποτελελή τον κρίκο, που συνδέει τη νέα γενεά με την κοινωνία, μέσω του οποίου και θα επιτυγχάνεται η πολιτισμική αφομοίωση.

Μέχρι σήμερα όλα τα κοινωνικά πειράματα που έγιναν απέδειξαν πως τίποτε δεν μπορεί να την υποκαταστήσει. Είναι γεγονός, πως με την πάροδο του χρόνου η οικογένεια θα ικανοποιή μικρότερη κλίμακα αναγκών. Πιστεύεται πως παρ' όλο που θα μειωθεί στο ελάχιστο ή οικονομική αλληλοεξάρτηση των μελών της οικογενείας, οι ψυχολογικοί δεσμοί θ' αποκτούν όλο και μεγαλύτερη σπουδαιότητα. Γι' αυτό ή σταθερότητα της οικογενείας θα εξαρτάται όλο και πιο πολύ από την αμοιβαία έλξη των συζύγων, την ικανοποίηση των αναγκών για αγάπη, φιλία, συντροφικότητα, την ικανοποίηση του συναισθήματος της πατρότητας και μητρότητας.

Κανείς δεν έμφισθητε την χρησιμότητα της οικογενείας. Έκείνο που συζητείται είναι μάλλον, ποιές είναι οι αρμοδιότητες της οικογενείας σήμερα, ποιά θα πρέπει να είναι ή μορφή της σήμερα και ποιοι πρέπει να θεωρούνται σαν οι ιδανικοί ρόλοι για τους συζύγους. Οι απόψεις που υποστηρίζονται ποικίλλουν και εξαρτώνται από τον ιδεολογικό και κοινωνικό προσανατολισμό αυτών που συζητούν το θέμα. Π.χ. ώρισμένοι θέλουν το σύζυγο «το στυλό του σπιτιού, τον προμηθευτή» και την γυναίκα οικοδόσποινα και μητέρα, ενώ άλλοι υποστηρίζουν, ότι οι σύζυγοι πρέπει να μοιράζονται σαν ίσοι όλες τις εύθυνες οικιακές και επαγγελματικές.

Προβλήματα ψυχικής υγείας, φόβοι να διαλυθεί ή οικογένεια και ν' αποδιοργανωθεί, παθογόνες καταστάσεις δημιουργούνται, όταν το βιοτικό επίπεδο είναι χαμηλό κι' οι κοινωνικές συνθήκες άρνητικές. Εκτός απ' αυτό οι εργαζόμενοι στον τομέα της ψυχικής υγείας πιστεύουν, ότι οι κοινωνικές αλλαγές γίνονται κοινωνικά επιβλαβείς, όταν έξ αιτίας τους δημιουργούνται συγκρούσεις στα άτομα και στις οι-

κογένειες, ανάμεσα στις επιθυμίες και στις κρατούσες αξίες, ανάμεσα σ' ιδανικούς και «επιβαλλομένους ρόλους». Η άσυμφωνία μέσα στις οικογένειες στην κατανομή των ρόλων ή άσυνέπεια στην αποδοχή του ρόλου γίνονται αιτίες διαταραχών. Επίσης διαταρακτικές παράγουν είναι κι' η άσυμφωνία μεταξύ των ιδανικών μιας οικογενείας και των αξιών της κοινότητας στην όποια ζή.

Υγιής, δεν μπορεί να θεωρηθεί μια οικογένεια επειδή επικρατεί επιφανειακή νηνεμία κι' έλλειψη ανοικτών συγκρούσεων. Οι διαφορές στα πλαίσια της οικογενείας είναι πολύ συνήθεις και αποτελούν φυσιολογικό φαινόμενο κι' ή σωστή λύση των βοηθά πολύ στην ψυχολογική και κοινωνική ώριμανση τόσο των μελών, όσο και της οικογενείας σαν συνόλου.

Τέλος ή ανθρωπολόγος Margraet Mead, δισοιμένη στις παρατηρήσεις πρωτοτόνων πολιτισμών, όπου ή πρόοδος έγινε γρήγορα, καθώς επίσης και στα αποτελέσματα της μεταναστεύσεως ατόμων και οικογενειών από υποανάπτυκτες χώρες σε πολύ προηγμένες τεχνολογικά χώρες, υπογραμμίζει κατ' επανάληψη το γεγονός, ότι ή ταχύτης των κοινωνικών αλλαγών μπορεί να φέρη καταστρεπτικά αποτελέσματα και για την κοινωνία και για τα άτομα, αν δεν ληφθούν μέτρα τα όποια να διευκολύνουν τον άνθρωπο στην αλλαγή αυτή.

Εκτός από τους ανθρωπολόγους, ψυχίατροι, ψυχολόγοι, κλπ. τονίζουν πόσο επικίνδυνο είναι για τον άνθρωπο να χάσει τις πολιτιστικές του ρίζες, θρησκευτικό, κοινωνικό, ήθικό, τον προσανατολισμό του, τον αυτοσεβασμό του, να χάνη την επαφή με ένα «ιδεώδες εγώ» προς το όποιο να προσπαθή να φθάση ο ίδιος, να διακόψη την επαφή με το παρελθόν του χωρίς να χη αντικατάστατα στο παρόν του.

Τι μπορεί να γίνει στον τόπο μας τώρα που ή εκδιомηχάνιση κατακτά όλο και πιο πολύ έδαφος; Τι κοινωνικά μέτρα πρέπει να ληφθούν; Τι προετοιμασία μπορεί να γίνει; Ο Kenneth Soddy δίδει την εξής απάντηση: Πριν προτείνουμε ή εισάγουμε μέτρα για τη βελτίωση της ψυχικής υγείας μιας κοινότητας, μέσω της αγωγής των παιδιών της, ή κοινωνική ιστορία και οι συναισθηματικές αξίες της πρέπει να έχουν γίνει απολύτως και διεξοδικά καταληπτές.

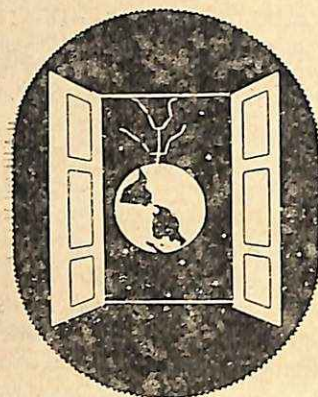
Δυστυχώς, στην Ελλάδα δεν υπάρχει ή βάση απ' την όποια να ξεκινήσουμε, γιατί ή ελληνική οικογένεια δεν έχει γίνει αντικείμενο—απ' όσο τουλάχιστον γνωρίζω—συστηματικής μελέτης πάνω στην όποια να βασιστούμε για την λήψη των όρθων ή προληπτικών μέτρων. Ακόμη, κι' όσα μέτρα έχουν ληφθεί, είναι στο μεγαλύτερό τους ποσοστό, πρόχειρα, αφήνουν τεράστια κενά, ή επειδή προέρχονται από την πίεση ξένων χωρών με διάφορες πολιτιστικές αξίες είναι ακατάλληλα για τον ελληνικό χώρο. Να υποθέσουμε πως ή ελληνική μας έφευρετικότητα της τελευταίας στιγμής θα μας βοηθήσει και πάλι να τ' αντιμετωμίσουμε;

Δεν το πιστεύουμε. Τα προβλήματα αυτά είναι πολύπλοκα. Η σωστή αντιμετώπιση τους απαιτεί πολυδιάστατη και μακροχρόνια έρευνα, ή όποια να δώση και τις βάσεις για την λήψη μέτρων καταλλήλων για τις ελληνικές οικογένειες. Κι' ή προσπάθεια αυτή δεν έχει αρχίσει, ενώ προχωρούμε γρήγορα προς την εκδιомηχάνιση.

Πάντως άσχετα απ' ό,τι πρέπει να γίνει, και μια και το θέμα μας αφορά οικογένειες και παιδιά θα μπορούσαμε να τελειώσουμε με τα εξής:

Πώς πρέπει να δεχθούμε τις αλλαγές και τις αντιθέσεις σαν αναπόφευκτη όψη της ζωής, γιατί πάνω σ' αυτές σε μεγάλο μέρος στηρίζεται ή πρόοδος. Να μεγαλώνουμε τα παιδιά, ώστε να γίνουν, όσον είναι δυνατόν, άτομα με ανεπτυγμένη την ύπευθυνότητα, το σεβασμό για τον εαυτό τους και για την προσωπικότητα του άλλου, ικανά για αγάπη, έτοιμα ν' αντιμετωπίσουν την πραγματικότητα και τις αλλαγές, όσο δύσκολες κι' αν είναι κι' έτοιμα να συμβάλουν στις προσπάθειες για την βελτίωση των κοινωνικών συνθηκών, χωρίς υπέρμετρο άγχος ή πεσιμισμό και χωρίς προκαταλήψεις και δεσμεύσεις από προκαθορισμένες στατιστικές ιδέες κι' αντιλήψεις για ανθρώπους ή αξίες.

Ασπασία Α. Ταυλαρίδου

ΔΙΕΘΝΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΚΙΝΗΣΗ

Η ΠΑΙΔΕΙΑ ΣΤΙΣ ΞΕΝΕΣ ΧΩΡΕΣ

1. **Γαλλία.** Η περίοδος της υποχρεωτικής φοιτήσεως στο σχολείο, που διαρκούσε πριν από τα 45 ως τα δεκατέσσερα χρόνια απλώνεται στο 45ης από τα 45 ως τα δεκάξι, γίνεται δηλ. δεκάχρονη. Η παράταση αυτή όμως δεν θα άρχισαν να εφαρμόζεται νωρίτερα από το 1967, για τη γενιά δηλαδή των παιδιών, που έγιναν 6 χρονών το 1959 και θα γίνουν 14 χρονών το 1967.

2. Το σύνολο των διατάξεων που διέπουν τον πρώτο κύκλο της μέσης παιδείας, επιφέρει διάφορες συνέπειες που μπορούν να συνοψιστούν σε τέσσερα σημεία: α) η τωρινή τελευταία τάξη του σχολείου της στοιχειώδους παιδείας ή διδασκαλία της οποίας επικυρώνεται με το απολυτήριο, πάει να εξαφανιστεί. β) Το πιστοποιητικό σπουδών του σχολείου της στοιχειώδους θα αντικατασταθεί από το δίπλωμα των υποχρεωτικών σπουδών που θα δοθεί στον τελειόφοιτο μαθητή των 16 χρονών. γ) Δεν θα υπάρχουν πια παιδιά που θα μένουν στο βασικό (δημοτικό) σχολείο πέραν από την τετάρτη τάξη. δ) Όλα τα παιδιά θα εισαχθούν είτε σ' ένα λύκειο, είτε σε κολλέγιο γενικής μορφώσεως, είτε σε κολλέγιο μέσης παιδείας, για να παρακολουθήσουν τον ένα από τους τρεις τύπους της μορφώσεως, που προβλέπονται για τον πρώτο κύκλο της μέσης.

Γκάνα. Για να διευκολύνει την προοδευτική βιομηχανοποίηση της χώρας η κυβέρνηση αποφάσισε ότι τα παιδιά των τεσσάρων τελευταίων τάξεων του δημοτικού σχολείου οφείλουν να εισάγονται στα στοιχειώδη μαθηματικά και στα πρώτα στοιχεία της γενικής φυσικής με την άσκηση στα πρακτικά έργα: εργασία του μετάλλου, κατασκευή μπρικέτας, την ύφανση, την κεραμική, σιδηρουργική, επιπλοποιΐα, το τεχνικό σχέδιο, τη ραπτική, μαγειρική, οίκοκυρική κ.λ.π. Για την πρακτική εφαρμογή αυτής της αποφάσεως διωρίστηκε ένας ειδικός οργανωτής για τη διδασκαλία των φυσικών και μαθηματικών στα δημοτικά σχολεία. Παράλληλα η κυβέρνηση μετέκλεσε μέσα στα πλαίσια της τεχνικής βοήθειας, ένα ξένο ειδικό για να βοηθήσει στην οργάνωση της διδασκαλίας της φυσικής στα σχολεία της μέσης παιδείας. Ένα σεμινάριο για 30 δασκάλους οργανώθηκε στο πανεπιστημιακό κολλέγιο, για να τους ενημερώσει με το νέο πρόγραμμα διδασκαλίας των φυσικών στο δημοτικό σχολείο.

Τα νέα προγράμματα που εφαρμόζονται στους άλλους βαθμούς της

διδασκαλίας δίνουν επίσης το κέντρο του βάρους στη διδασκαλία των φυσικών και της τεχνικής.

Ινδία. Το έθνικό συμβούλιο των παιδαγωγικών προχωρεί στην επεξεργασία προτύπων σχολικών βιβλίων για τα σχολεία της μέσης εκπαίδευσης. Δέκα ομάδες ειδικών εργάζονται σήμερα για την ανανέωση των βιβλίων της ιστορίας, μαθηματικών, φυσικής, χημείας, βιολογίας, τεχνολογίας, έμπορου και γεωργικών υπό την εποπτεία της κεντρικής επιτροπής των σχολικών δημοσιευμάτων. Οι πρώτες εκδόσεις των περισσότερων βιβλίων είναι έτοιμες για την πειραματική εφαρμογή.

Ισραήλ. Η επιτακτική ανάγκη να ολοκληρώσει και να προσαρμόσει τα προγράμματα στις ανάγκες των διαφόρων βαθμίδων του σχολικού πληθυσμού έπεισε την κυβέρνηση να ιδρύσει ένα κέντρο προγραμματισμού για το έρχόμενο έτος. Μια επιτροπή συνεργαζόμενη με τη Σχολή της παιδαγωγικής του βραϊκού Πανεπιστημίου υπέβαλε ήδη στο συμβούλιο του υπουργείου τις μεγάλες γραμμές που πρόκειται να ακολουθήσει το κέντρο. Την όλη κατάσταση εξέτασε πρωτίτερα ένας ειδικός στον προγραμματισμό από το Πανεπιστήμιο του Σικάγου και οι συστάσεις του συζητήθηκαν με πολλή προσοχή από τις δυο μόνιμες επιτροπές (για τη δημοτική και για τη μέση παιδεία). Στο τέλος του έτους, ο διευθυντής του κέντρου θα αναχωρήσει για τις Ηνωμένες Πολιτείες και την Ευρώπη με μια ομάδα παιδαγωγών για να έπικεφθούν τα κυριότερα κέντρα προγραμματισμού.

Ιταλία. Κατά σχολικών έτος 1963-1964 έλειτούργησαν 55 πρωτοποριακές τάξεις φυσικής, 12 της χημείας και 159 των μαθηματικών στα διάφορα λύκεια και «παιδαγωγικά Ινστιτούτα». Οι τάξεις αυτές που πειραματίζονται για νέες διδακτικές αρχές, είναι εφοδιασμένες με όργανα εύκολα χρηστά για τις πρακτικές εργασίες των μαθητών.

2. **Πανεπιστήμια:** Σήμερα λειτουργούν στην Ιταλία 24 κρατικά πανεπιστήμια, 2 πολυτεχνεία, 3 πανεπιστημιακά Ινστιτούτα, 6 ανώτερα παιδαγωγικά Ινστιτούτα, 2 πανεπιστημιακά Ινστιτούτα του κράτους και 5 ανώτερα Ινστιτούτα φυσικής αγωγής. Η ολική αύξηση του διδακτικού προσωπικού σε όλα αυτά να ιδρύματα κατά τα τελευταία χρόνια υπήρξε ανώτερη από τον αντίστοιχο αριθμό των φοιτητών και φτάνει στο ποσοστόν 1 προς 22.

Ιαπωνία. Όλα τα παιδιά, που μπήκαν στο πρώτο σχολείο τον Απρίλη του 1963 έλαβαν τα σχολικά τους βιβλία δωρεάν. Αυτό ήταν η πρώτη εφαρμογή του σχολικού νόμου. Τα μέτρα αυτά θα επεκταθούν σε όλους τους βαθμούς της διδασκαλίας προοδευτικά ως το έτος 1968-69.

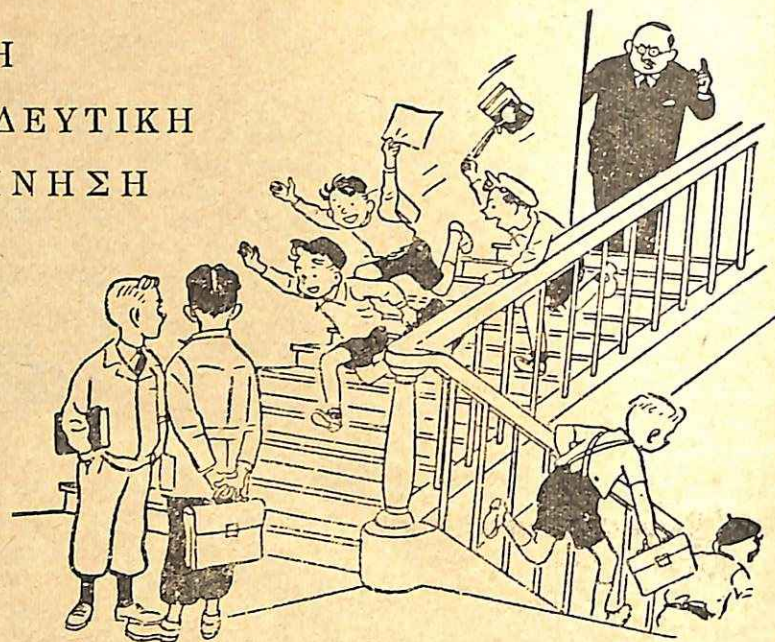
2. **Ήθική αγωγή:** Το έτος 1963-1964 έγινε μια μεγάλη προσπάθεια για την ήθική διδασκαλία στα σχολεία της πρώτης και της μέσης παιδείας. Το υπουργείο της εθνικής παιδείας οργάνωσε μια σειρά διαλέξεων και δημοσίευσε ένα βιβλίο για τη διδασκαλία της ήθικης εκ μέρους των διδασκάλων. Το έργο αυτό, που περιέχει αναγνώσματα για τους διαφόρους βαθμούς των σχολείων, μοιράστηκε δωρεάν στους δασκάλους. Το υπουργείο διάλεξε 180 πρωτοποριακά σχολεία για τη διδασκαλία της ήθικης ήτοι δυο σχολεία μέσης σε κάθε διοικητικό διαμέρισμα.

Μεξικό. Προστασία της παιδικής ηλικίας: Ανάμεσα στις δραστηριότητες του εθνικού Ινστιτούτου για την προστασία της παιδικής ηλικίας πρέπει να αναφέρουμε τη διανομή 250 εκατομ. σχολικών γευμάτων κατά το έτος 1963-1964. Η διανομή που προβλέπεται για το έτος 1964-65 ανεβαίνει στα 3 εκατομ. γεύματα την ημέρα. Από τις διανομές αυτές τα 80% χορηγούνται στα παιδιά των αγροτικών περιοχών ή σε κείνα που υποφέρουν

ΕΛΛΗΝΙΚΗ

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ

ΚΙΝΗΣΗ

ΑΠΟ ΤΗ ΔΡΑΣΗ ΤΩΝ ΕΠΙΘΕΩΡΗΤΩΝ ΔΗΜ. ΣΧΟΛΕΙΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΔΑΣΚΑΛΩΝ

21ον ΓΕΝΙΚΟΝ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟΝ ΣΥΝΕΔΡΙΟΝ Α' ΕΚΠ/ΚΗΣ
ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΣ ΠΡΕΒΕΖΗΣ

Επραγματοποιήθη την 11-5-64 έν Θεσπρωτικῷ τὸ 21ον Γενικὸν Παιδαγωγικὸν Συνέδριον εἰς τὸ ὁποῖον ἔλαβον μέρος 143 δημῳικοὶ καὶ ἄπασι οἱ νηπιαγωγοί.

Τὰς ἐργασίας τοῦ Συνεδρίου ἐτίμησε διὰ τῆς παρουσίας του ὁ Νομάρχης Πρεβέζης κ. Ἡλίας Παπαγιαννόπουλος, ὁ Τμηματάρχης τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας κ. Βασίλειος Ζορμπᾶς καὶ πλείστοι ἄλλοι, οἵτινες ἔχαιρέτησαν τοὺς ἐκπαιδευτικοὺς καὶ ὡ μίλησαν καταλλήλως. Θέματα τοῦ Συνεδρίου:

1) Ἐγένετο παρακολούθησις ὑπὸ τῶν συνέδρων τῆς ἀπασχολήσεως τῶν νηπίων μὲ ἅπαντα τὰ στοιχεῖα πλήρους ἐνότητος (θέματος) καὶ τῆς ἀποδόσεως τούτων. Ἡ νηπιαγωγὸς Βάκκα Α. μὲ τὰ νήπια τῆς παρουσίασε τὴν ἐργασίαν ταύτην, ἥτις κατὰ κοινὴν ὁμολογίαν ἦτο ἐπιτυχεστάτη.

2) Ἐγένετο ἐπίδειξις πλήρους ὀργανωμένου Νηπιαγωγείου ἀπὸ ἀπόψεως χώρων ἐπίπλων καὶ ἐποπτικῶν μέσων δυναμένων νὰ ἐξευρεθῶσι παρὰ τῶν νηπιαγωγῶν ἄνευ σοβαροῦ χρηματικοῦ ποσοῦ. Ἡ ἴδια νηπιαγωγὸς

ἀπὸ τὸν ὑποσιτισμό. Ὅλη αὐτὴ ἡ διανομὴ τῆς τροφῆς ἐνεργεῖται ἀπὸ 71 κέντρα προπαρασκευῆς κατανεμημένα σὲ ὅλη τὴ χώρα. Παράλληλα ὑπάρχουν 121 ἄλλα κέντρα σὲ διάφορες περιοχὲς γιὰ τὴ διανομὴ τροφῆς στὰ παιδιὰ τῆς προσχολικῆς ἡλικίας καὶ γάλακτος στὰ βρέφη. Τὰ κέντρα αὐτὰ δίνουν ἐπίσης πληροφορίες στὶς μέλλουσες μητέρες γιὰ τὴν περιποίηση τῶν μωρῶν τους κ.λ.π.

Γ. Ζ.

Βάκκα μὲ τὸν σύζυγόν της δημῳικὸν κ. Ζωγράφον, κατῶρθωσαν νὰ παρουσιάσουν ἀξίαν πάσης ἐξάρσεως καὶ θαυμασμοῦ τὴν ὀργάνωσιν ταύτην τοῦ Νηπιαγωγείου καὶ τὸν πλουτισμὸν του μὲ ἐποπτικὰ μέσα.

3) Ὁ Ἐπιθεωρητὴς κ. Πύρρος Στάρας κατέπληξε τοὺς συναδέλφους μὲ τὴν πρωτότυπον καὶ ἐπιστημονικωτάτην μελέτην του διὰ τὰ Νηπιαγωγεῖα γενικῶς. Συνέταξε νέον σκοπὸν τοῦ Νηπιαγωγείου καὶ τὸν ἐστήριξεν εἰς Παιδαγωγικὰ δεδομένα. Συνέταξε νέον ἀναλυτικὸν πρόγραμμα μὲ εἰδικὰ θέματα. Καθώρισε τὴν σωματικὴν πνευματικὴν καὶ ψυχικὴν κατάστασιν τῆς προσχολικῆς ἡλικίας βάσει τῶν τελευταίων πορισμάτων τῆς Ἐπιστήμης. Ἀνέλυσε τὰ συστήματα Froebel - Montessori - Decroly - Claparede ὡς καὶ τὰ μεθόδους ἐκμαθήσεως ξένης γλώσσης ὑπὸ Franke - Gouin - καὶ Walter διὰ τοὺς ὁμιλοῦντας ξένην διάλεκτον καὶ περιέγραψε τοῦτο. Ἐξεχώρισε τὴν Παιδευτικὴν ἐνέργειαν εἰς ἐργασίας ἐκτὸς Νηπιαγωγείου καὶ ἐντὸς Νηπιαγωγείου. Τέλος καθώρισε τὰς γνώμας του περὶ ἀνακαινίσεως καὶ διαρρυθμίσεως τῶν Νηπιαγωγείων, παρουσιάσας καὶ σχέδια κτιριακῶν ἐγκαταστάσεων, ἐπίπλων καὶ ἐποπτικῶν μέσων. Ἡ ἐργασία του αὕτη ἀσφαλῶς ἀπήτησε πολὺμηνον ἐμπεριστατωμένην μελέτην.

4) Ἐπηκολούθησεν εὐρεῖα συζήτησις καὶ κατέληξε τὸ Συνέδριον εἰς θετικὰ καὶ ὠφέλιμα συμπεράσματα. Μεταξὺ τῶν ὁμιλητῶν ἦσαν καὶ οἱ ἑξῆς διευθυνταὶ Σχολείων. Πανούσης Χ., Φλώρος Θ., Γεωργίου, Τσάπαλης Κ., Παπακωσταντίνου Νικ., Ζήκος Ἀρ., Παπαφωτίου Φ., Κακάβας Γ., καὶ πλείστοι ἄλλοι. Ἐπίσης οἱ ἐκπ/κοί: Βαξάκας Γ., Γκότησιος Χ., Τριανταφύλλου Τσουμάνης, Κουϊμτζίδου, Βάκκα, Κατωγιάννη Ἀρμαδώρου, Ἀνδρούτσου καὶ πλείστοι ἄλλοι δημῳικοὶ καὶ νηπιαγωγοί.

5) Ἐκ μέρους τῶν ἐκπαιδευτικῶν ὁ διευθυντὴς τοῦ σχολείου Θεσπρωτικοῦ κ. Ζήκος Ἀρ. ἐζήτησε τὸν λόγον καὶ ἔκαμε ἀπολογισμὸν τοῦ ἔργου τοῦ Ἐπιθεωρητοῦ κ. Π. Στάρα κατὰ τὸ διάστημα τῆς ὑπερεξαετοῦς ἐν τῇ Περιφερείᾳ ὑπηρεσίας του ἐξάρας τὴν ἀναγέννησιν τῆς Παιδείας εἰς ὅλους τοὺς τομεῖς. Τέλος ὁ πρόεδρος τοῦ διδασκαλικοῦ Συλλόγου τῶν Ἐκπαιδευτικῶν τοῦ νομοῦ Πρεβέζης, κ. Τσάπαλης Κ. ὑπὸ τὸ αὐτὸ πνεῦμα τονίσας ὅτι ἐλύθη κατὰ μέγα μέρος τὸ Ἐκπαιδευτικὸν πρόβλημα ἐν τῇ Περιφερείᾳ Πρεβέζης.

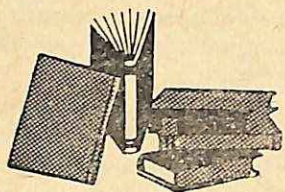
6) Ὁ Δήμος Θεσπρωτικοῦ ἐδεξιώθη τοὺς ἐκπαιδευτικοὺς εἰς τὸ Δημαρχεῖον καὶ ἐφωταγώγησε τὴν πόλιν πρὸς τιμὴν των.

7) Τὸ μεσονύκτιον ἔκλεισε τὸ Συνέδριον μὲ κοινὴν συνεστίασιν 110 ἀτόμων.

Πρακτικογράφοι

1) Ἀνδρούτσου

2) Ἀμαδώρου

ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ

Έπιλονή από τὸ ἔργο τῆς Εἰρήνης Παῖδουση.

Ένας μεγάλος τόμος από 422 σελ. με ἐξαιρετική ἐμφάνιση. Τὴν ὥραία πρωτοβουλία καὶ τὴ θαυμαστὴ ἐμφάνιση τῆς ἀνθολογίας τῶν ἐκλεκτοτέρων ἐκπαιδευτικῶν δημοσιευμάτων τῆς ἀρέχαστης Εἰρήνης εἶχαν τὰ ἀγαπημένα τῆς ἀδέρφια καὶ οἱ πιστοὶ τῆς φίλοι.

Τὴν ἐπιλογή αὐτὴ ἀφιερώνουν στὸν Έλληνα δάσκαλο, γιατί μέσα σ' αὐτὴ ξεπροβάλλει ἀνάγλυψη ἡ μεγάλη μορφή καὶ τὸ παιδαγωγικὸ ἦθος τῆς Εἰρήνης.

Τὰ δημοσιεύματα τοῦ τόμου κατατάσσονται σὲ τρεῖς κατηγορίες :

1) Τὰ ἐκπαιδευτικὰ - παιδαγωγικά. 2) Τὰ ἀφιερώματα. 3) Τὰ ἀνέκδοτα ἔργα. Ὁ ἀναγνώστης, εἴτε ἐκπαιδευτικὸς εἴτε καὶ ξένος, ποὺ θὰ διαβάσῃ ἕνα ὁποιοδήποτε δημοσίευμα, αἰχμαλωτίζεται ἀμέσως. Δὲν μπορεῖ πιά νὰ γλυτώσῃ ἀπὸ τὸν πειρασμὸ νὰ διαβάσῃ ὁλόκληρο τὸν τόμο. Γιατί ὅλα τὰ θέματα καὶ ὅλες τῖς σελίδες διαποτίζει μιὰ ἀπέραντη ἀγάπη, μιὰ ἀτράνταχτη καὶ ἀπεριόριστη ἐμπιστοσύνη στὸ παιδί καὶ τῖς δημιουργικὲς τοῦ δυνάμεις. Καὶ στὸ «ἡ δημοτικὴ γλῶσσα καὶ ἡ ψυχολογία τοῦ παιδιοῦ» καὶ στὸ «ἡ ἐπίθεση τῶν ἰδεῶν στὸ δημοτ. σχολεῖο» καὶ στὸ «ὁ προφορικὸς καὶ γραπτὸς λόγος τοῦ παιδιοῦ» παντοῦ σ' ὅλα γενικά τὰ ποικίλα θέματα καὶ μελέτες ὅπως καὶ ἀν λέγονται, «πραγματογνωσία», «παιχνίδια», «σχολικὸ θέατρο», «κινηματογράφος», «κουκλοθέατρο», ἡ βασικὴ ψυχολογικὴ ἀρχὴ τῆς Εἰρήνης ποὺ ἀποτελεῖ τὸ παιδαγωγικὸ τῆς «πιστεύω», εἶναι μιὰ :

Τὸ παιδί κρύβει μέσα του σὲ λανθάνουσα μορφή ἀπεριόριστες δημιουργικὲς δυνάμεις, ποὺ πρέπει νὰ ἐκκολλαθοῦν καὶ νὰ ἐκφραστοῦν εἴτε μετὸν λόγῳ, εἴτε μετὸ χέρι, εἴτε μετὸν μουσικὴν εἴτε μετὸν κίνηση καὶ δράση. Πάνω σ' αὐτὴ τὴν ἀμετακίνητη γραμμὴ στήριξε πάντα ὅλη τῆς τῆς διδακτικῆς πράξης καὶ μετὸ μαγικὸ τῆς χέρι ἔφερε στὸ φῶς ὅλες τῖς ἀγνωστες δυνατότητες τοῦ παιδιοῦ, ποὺ εἶχαν τὴν τύχη νὰ δεχτοῦν τὴν ἐυεργετικὴ τῆς πνοῆς καὶ ἐπίδραση! Δημιούργησε ἔτσι τὴ μεγάλη ἀρχὴ τῆς χαρούμενης αὐτοδιδασκαλίας. Κρίνοντας ἐδῶ τὸν τόμο ποὺ ἀναφέρεται στὸ ἔργο τῆς Εἰρήνης θὰ κάναμε μεγάλη καὶ ἀσυγχώρητη παράλειψη, ἀν δὲν προσθέταμε λίγα λόγια γιὰ τὴν ζεστὴ ἀτμόσφαιρα, ποὺ εἶχε τὴ χάρη νὰ δημιουργῇ πάντα ἡ Εἰρήνη στὶς ἀνεπίσημες καὶ στὶς ὑπηρεσιακές τῆς σχέσεις μετὸς ἄλλους. Διατηρῶ ζωηρὰ στὴ μνήμη μου πόσον ἐνεργὸ μέρος ἔπαιρνε στὶς παιδαγωγικὲς συνελεύσεις τοῦ Έκπαιδευτικοῦ Συμβουλίου, πόσο κατευνασμὸ ἀσκοῦσε στὶς ὀξυτήτες καὶ ἀντιθέσεις τῶν συζητήσεων μετὸν ἡρεμὴ τῆς παρέμβαση καὶ πόση ἀνοχή καὶ σεβασμὸ ἔδειχνε στὶς γνώμες τῶν ἄλλων!

Ἀλλὰ γιὰ τὴν Εἰρήνη, ὡς ἐπιστήμονα, παιδαγωγὸ καὶ ἄνθρωπο, μᾶς ὁμιλεῖ πολὺ εὐγλωττα καὶ χαρακτηριστικὰ ἡ κ. Φωτεινὴ Τζωρτζάκη στὸν θαυμασιὸ πρόλογο τοῦ τόμου τούτου. Ἡ προλογίζουσα, γνωστὴ στὴ χώρα παιδαγωγὸς γιὰ τὸ πολὺπλευρο διδακτικὸ καὶ συγγραφικὸ τῆς ἔργο καὶ τὴ μεγάλη τῆς συμβολὴ στὴ δημιουργία καὶ ὀργάνωση τῶν σχολικῶν συνεταιρισμῶν στὴν Ἑλλάδα, ἔζησε πολὺ κοντὰ στὴν Εἰρήνη, γνώρισε τὸν ἐσωτερικὸ τῆς κόσμου ὅσον καὶ ἄλλος καὶ σὺνενεργάστηκαν σὺν ἑνῶν ἄνθρωπος συμπληρώνοντας ἡ μιὰ τὴν ἄλλη.

Τελειώνοντας δὲν πρέπει νὰ παραλείψω, ὅτι τὸ ἄρθρο μου «Χαρούμενο σχολικὸ κλίμα» στὸ τεῦχος 9 τοῦ 1963 τοῦ περιοδικοῦ «Σχολεῖο καὶ Ζωὴ» εἶναι ἐμπνευσμένο ἀπὸ τὴν ἐπιλογή τοῦ ἔργου τῆς Εἰρήνης Παῖδουση.

Ἐλπίζω ὅτι ὅσοι συνάδελφοι τῆς στοιχειώδους καὶ μέσης Παιδείας διαβάσουν μετὸ προσοχὴ τὸν τόμον αὐτὸ θὰ νιώσουν ὅτι ξαναβαπτίζονται στὰ νάματα τῶν μεγάλων τῆς καλῶς τῆς ἀγάπης καὶ τῆς ἐμπιστοσύνης καὶ τῆς ἀμοιβαίας κατανόησης τῶν ἀνθρώπων, ποὺ μᾶς λείπουν σήμερα καὶ ἀποτελοῦν τὸ μεγάλο κενὸ τῆς ἐποχῆς. Τὸ εὐχομαι!

Γ. Ζομπανάκης

Τὰ γραφεῖα τοῦ περιοδικοῦ μας
«ΣΧΟΛΕΙΟ ΚΑΙ ΖΩΗ»
μεταφέρθηκαν ἀπὸ τὴν ὁδὸ Περικλέους
21, στὴν ὁδὸ Ἀκαδημίας 57
Πρῶτος Ὄροφος
Γραφεῖο 107-108 Τ. Τ. 143
Τηλέφωνο 633.461

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Γ. ΖΟΜΠΑΝΑΚΗ

Έκπαιδευτικοῦ Συμβουλίου

ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΩΝ ΑΓΡΟΤΙΚΩΝ ΜΑΣ ΣΧΟΛΕΙΩΝ

ΤΟΜΟΙ Α' καὶ Β'.

Εἶναι τὸ πραγματικὸ ἐγκόλπιον τοῦ δασκάλου. Κανένα ἄλλο βιβλίον δὲν κρίθηκε τόσον εὐνοϊκὰ στὰ παιδαγωγικά συνέδρια τῆς χώρας. Τὰ κριτικὰ πορίσματα τῶν συζητήσεων ἀποτελοῦν ἐνθουσιώδεις ὕμνους τοῦ βιβλίου. Τὸ χαρακτηρίζουν ὡς κλασσικὸ στὸ εἶδος του καὶ ὅτι πρέπει νὰ στολίζῃ κάθε σχολικὴ καὶ ἀτομικὴ Βιβλιοθήκη.

Μερικὰ ἀπὸ τὰ περιεχόμενα τοῦ βιβλίου :

Α'. τόμος, σελ. 220

Α': ΤΟ ΧΩΡΙΟ

1. Τοπικὸ περιβάλλον, 2. Ἡ κοινωνικὴ ζωὴ τοῦ χωριοῦ. (οἰκογένεια, κοινότητα, σύλλογοι, καὶ ἐνώσεις), 3. Ὁ πολιτισμὸς τοῦ χωριοῦ (θρησκεία, ἠθική), 4. Ἡ ἀγροτικὴ οἰκονομία (ἡ τεχνικὴ, ἡ ἐπίδραση τῶν μεγαλοπόλεων).

Β'. Ἡ Ψυχολογία τοῦ ἀγροτόπαιδου

1. Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ παιδιοῦ μέσα στὸν κόσμον τοῦ χωριοῦ, 2. Ἡ ψυχικὴ ἰδιорρυθμία τοῦ παιδιοῦ, α) ἡ σκέψη τοῦ, β) ἡ γλῶσσα, γ) ἡ τέχνη, δ) τὸ αὐτοσυναίσθημα, ε) ἡ ἠθικὴ ἐξέλιξη καὶ στ) ἡ θρησκευτικότης.

Γ'. Οἱ νεαροὶ τοῦ χωριοῦ

1. Ἡ σωματικὴ καὶ πνευματικὴ ἐξέλιξη τοῦ νέου. 2. Ἡ γενετήσια ζωὴ τῆς νεολαίας τοῦ χωριοῦ.

Δ'. Ἡ ἀποστολὴ καὶ οἱ σκοποὶ τοῦ ἀγροτικοῦ σχολείου

1. Τὸ ἀγροτικὸ καὶ λαϊκὸ σχολεῖο, 2. Τὸ ἀγροτικὸ ὡς ἰδιαίτερον σχολεῖο τοῦ χωριοῦ, α) ζωτικὸς χώρος τῆς ἐπαρχίας, β) Στὴν πραγματικότητα δὲν ὑπάρχει τὸ «χωριό», γ) τὸ ἀγροτικὸ σχολεῖο ἔχει δική του ὀργάνωση.

Ε'. Τὸ μονοτάξιο ἀγροτικὸ σχολεῖο

1. Ἐλαττώματα καὶ προτερήματα τοῦ Μονοτάξιο, 2. Μεταρρύθμιση τοῦ ἀγροτικοῦ σχολείου, α) Ὁλικὴ κεντροποίηση, β) Μερικὴ κεντροποίηση, γ) Τὸ μορφωτικὸ ὕψος, δ) Τὸ σχολεῖο τοῦ πολιτισμοῦ, ε) Τὸ πατριδογνωτικὸ σχολεῖο, στ) Τὸ παραγωγικὸ σχολεῖο.

ΣΤ'. Ἡ ἐπιλογή τοῦ μορφωτικοῦ ὕψους

1. Περιορισμὸς τοῦ ὕψους καὶ ἐλευθερία ἐπιλογῆς. 2. Τὰ ὅρια τῆς ἐλευθερίας,

3. Σεβασμός του μορφωτικού ύλικού 4. «Σπουδαία» ύλικά, 5. Έμπέδωση του ύλικού, 6. Έλευθερία από τα χωριστά μαθήματα. 7. Έλαστικό αναλυτικό πρόγραμμα.

Ζ'. Διάταξη του μορφωτικού ύλικού

1. Σύντομη θεωρία της συγκεντρωτικής διδασκαλίας. 2. Επιχειρήματα υπέρ της ένιαίας συγκεντρωτικής. 3. Όρια της ένιαίας συγκεντρωτικής. 4. Διάφοροι δρόμοι.

Η'. Από την πράξη της ένιαίας συγκεντρωτικής διδασκαλίας

1. Η άσυνδεσία της διδασκαλίας των χωριστών μαθημάτων, 2. Εύκαιριακή συγκεντρωτική διδασκαλία, α) στο αναγνωστικό των παιδιών, β) στη διδασκαλία της Ιστορίας, γ) στη διδασκαλία της Γεωγραφίας. 3. Οι έρωτήσεις των μαθητών ως άφορμή της ένιαίας συγκεντρωτικής, 4. Η Ένωση συγγενικών μαθημάτων, α) το χωράφι και η καλλιέργεια, β) κάρβουνο και σίδηρο, 5. Ένιαία συγκεντρωτική σέ πραγματογνωστικούς κύκλους, 6. Ένα σχέδιο ένιαίας συγκεντρωτικής διδασκαλίας, 1ον έτος: το σπίτι, η αύλη και ο κήπος, 2ον έτος: στο λειβάδι και στο σπίτι, 3ον έτος: στον αγρό, στο δάσος και στο δρόμο του χωριού, 7. Χωριστοί δρομοί των ειδικών μαθημάτων.

Θ'. Η δργάνωση της διδασκαλίας ή η άρθρωση των τμημάτων

1. Προσπάθειες καταργήσεως των τμημάτων, α) Ατομική διδασκαλία, β) Κατάργηση των χωριστών τάξεων, 2. Έργασίες ομάδων, 3. Η έλευθερία της μεθόδου, α) Μεθοδικές άπαιτήσεις, β) Έμφύσωση της σχολικής τάξεως.

Ι'. Η πατριδογνωστική ζωή στο άγροτικό σχολείο

1. Διάφοροι τρόποι πατριδογνωστικής άγωγής: α) Η καλλιέργεια της παρατηρήσεως, β) Η γλωσσική καλλιέργεια, γ) Η ειδική πατριδογνωστική διδασκαλία, δ) Πατριδογνωστική Ιστορία και πολιτική άγωγή, ε) Πατριδογνωστική άγωγή και έπαγγελματική εργασία, στ) Πατριδογνωστική άγωγή και Κοινότης του χωριού, ζ) Άναγκαίες προϋποθέσεις.

ΙΑ'. Οι μορφές εργασίας του άγροτικού σχολείου

1. Σιωπηρές εργασίες. 2. Το σχολικό βιβλίο στο άγροτικό σχολείο. 3) Σχολικός χώρος και αυτόμόρφωση. 4. Η συλλεκτική εργασία. 5. Ο έλεύθερος μαθητικός διάλογος. 6. Οι κατ' οίκον εργασίες.

ΙΒ'. Το άγροτικό σχολείο και το συγχρονισμένο πρόγραμμα

1. Περιοχή των σχολικών δεξιοτήτων. α) Άνάγνωση, β) γραμματική, γ) όρθογραφία, δ) αριθμητική, ε) γεωμετρία, στ) τεχνικά, μουσική και γυμναστική. 2) Η περιοχή των γνώσεων.

ΙΓ'. Η δργάνωση των τάξεων του άγροτικού σχολείου

1. Τμήματα ή ομάδες εργασίας. 2. Όρες για πολυτάξια σχολεία. 3. Το μονοτάξιο σχολείο. α) Η ένιαία διδασκαλία. β) Μαθήματα άσκήσεων στο μονοτάξιο. γ) Η διδασκαλία της Ιστορίας δ) Η διδασκαλία των τεχνικών. ε) Το ώρολόγιο πρόγραμμα. 4. Το διτάξιο σχολείο. 5. Οι άλλες μορφές του όλιγοταξίου σχολείου.

ΙΔ'. Ο δάσκαλος του άγροτικού σχολείου

1. Ο νέος δάσκαλος. 2. Κοινή μόρφωση άστικών και άγροτικών δασκάλων. 3. Η πρακτική μόρφωση του δασκάλου α) Όδηγίες για τους σπουδαστές της Π. Άκαδημίας. β) Όδηγίες λαογνωστικές για την πρακτική άσκηση. 4. Η έλεύθερη επιμόρφωση του δασκάλου της έπαρχίας.

Β'. Τόμος, σελ. 270

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

Α'. Βασικές γραμμές για την άνανέωση του άγροτικού μας σχολείου.

Β'. Υπάρχει παιδαγωγική του άγροτικού σχολείου;

Γ'. Όρια και δυνατότητες του άγροτικού σχολείου.

Δ'. Γενικό πρόγραμμα άγωγής και εργασίας του άγροτικού σχολείου.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η τριλογία των διδακτικών μορφών

Ε'. Η αύτοτέλεια των μαθημάτων και η ένιαία συγκεντρωτική διδασκαλία.

ΣΤ'. Οι όμαδικές εργασίες.

Ζ'. Ο διδακτικός και μαθητικός διάλογος.

Η'. Ο σχολικός κήπος.

Θ'. Η σχολική ζωή

Ι'. Οι σχολικές μας γιορτές.

1. Ο προφορικός λόγος. 2. Ο μουσικός λόγος. 3. Ο παραστατικός λόγος. 4. Ο χορός. 5. Το δραματικό παιχνίδι.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

1. Πρακτικές εικόνες από το νέο άγροτικό σχολείο. 2. Είκοσι δύο διδακτικές ένότητες.

Πωλείται στα κεντρικά βιβλιοπωλεία Άθηνών και στα Γραφεία του Περιοδικού «ΣΧΟΛΕΙΟ ΚΑΙ ΖΩΗ» Περικλέους 21. Τιμή κάθε τόμου Δρχ. 80.